DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13937

Pidvolochys'k Memorial Book

Sefer Podvolotsʹisḳah ṿeha-sevivah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer Podvolots'iskah veha-sevivah / [ʼarikhah ve-tirgum, Avraham Ahuvyah].
IMPRINT	880-02 Hefah : Irgun yotsʻe Podvolots'iskah be-Yiśraʼel, 1988.
DESCRIPT	207 p., [1] folded leaf of plates : map, ports. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Pidvolochys'k. Pidvolochys'k (Ukraine) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Pidvolochys'k.
ADD'L NAME	Ahuvyah, Avraham.
ADD'L TITLE	Book of Podwoloczyska and environment

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U S A.

פודוולוצ'יסקה
והסביבה
ZBARAZ
TERNOPOL
PODVOLOCISK
KAMIONKI
SKALAT
מצבת קודש
לזכר קדושי קהילת
פודבולוצ'יסק
והסביבה (פולין)
שהושמדו ונשרפו ע"י
הצוררים הגרמנים הנאצים ימ"ש
בשנות השואה
ז' תמוז תש"א – אדר תש"ד
זכרם הקדוש
לא ימוש מקרבנו לנצח
הי"ד תנצב"ה
הוקדש ע"י ארגון
יוצאי פודבולוצ'יסק בארץ ישראל
מגילת השמדה

ספר פודוולוצ'יסקה
והסביבה

ספר פודוולוצ'יסקה
והסביבה

תשמ"ח
מאי 1988

מוגש ע"י ארגון יוצאי פודוולוצ'יסקה בישראל

המערכת:
זוניו לוינסון
דב ברייר

עריכה ותרגום:
אברהם אהוביה

הופק והודפס: דפוס גסטליט חיפה בע"מ

תוכן העניינים

לזכר קדושי קהילת
פודבואלוציסק
והסביבה

בפתח הספר

בדחילו ורחימו מגיש ועד ארגון יוצאי פודוולוצ׳יסקה והסביבה לבני העיר ולמקורביהם את ״ספר פודוולוצ׳יסקה״.

ספר זה הוא אוסף של עדויות, שנמסרו — רובם בכתב ומיעוטם בעל פה — על ידי בני העיירה הניצולים, אשר ראו את עירם בזהרה ובאפלתה, ואת מה שזכרו העלו בכאב על דפים אלה.

העדויות השונות — יש מהן המבקשות לתאר את העיר ואת קורותיה תיאור אובייקטיבי. מבקשות ואינן משתחררות מן האהבה אליה ומן הכאב עליה; ויש מהן אשר מלכתחילה הן סובייקטיביות. וכולן יחד הן ביטוי נאמן של התפעלות מפארה ושל צער על אבדנה.

הקורא בספר — מראות העיירה וסביבתה ודמויות אנשיה החיים ועוברים תהפוכות החיים, ואירועים בקהילה התוססת עד חורבנה — כל אלה יצטיירו לנגד עיניו. ואם יחדד את אזנו, ישמע גם קולות עולים מדפי הספר, ואת הדממה שלאחר החורבן.

הרעיון להוציא ספר זה נולד עוד בשנות השישים, אך הוקפא — מסיבות שונות — לתקופה ארוכה. בתקופת כהונתו של הועד הנוכחי, אשר ראה לנגד עיניו את הברירה **עכשו או לעולם לא**. נפלה ההחלטה להוציאו לאור, והחלה העבודה הקשה של ליקוט חומר ועריכתו, והבאתו לדפוס וכדי — הליך ארוך ומורכב של עשייה. והנה זכינו, והספר מונח לפנינו.

רבים וטובים תרמו את הגיגיהם לחיבורו של ספר זה. יש מהם, שחיבוריהם מקיפים, ויש שהיקף חיבוריהם אינו רב־כמות, אבל כל אחד מהם הוא רב־חשיבות. הקורא את דבריהם ודאי יבחין בכך, שלא ״יצר הכתיבה״ הוא שהניע אותם להעלות את עדותם על דפים אלה, אלא בעיקר רצונם העז להציב מצבה ליקיריהם שאינם, לקהילת פודוולוצ׳יסקה כולה, שכה אהבוה.

נזכור את אבותינו ואמהותינו, את אחינו ואחיותינו ואת כל קרובינו, שנשמדו בידי רשעים על לא עוון.

נזכור את נשמות הגיבורים, אשר השליכו את נפשם מנגד על קידוש השם ועל קידוש כבוד האדם, והוציאו נשמתם ב״שמע ישראל״.

נזכור — מתוך הרגשת שכול ויתמות — את הקהילה הקדושה והיקרה פודוולוצ׳יסקה והסביבה. זכרם לא ימוש מלבנו. ת.נ.צ.ב.א.

שגיאות מי יבין? אף־על־פי שנזהרנו בהן, אפשר שפסחנו על שם, שלא דייקנו בפרט זה או אחר, שפגענו באיש בשגגה. את סליחתו אנו מבקשים בזה.

ועד ארגון יוצאי פודוולוצ׳יסקה מודה לכל אלה שתרמו להגשמת הרעיון להוציא

לאור ספר זה. תודה שלוחה גם לעמיתנו מעבר לים — לארגון יוצאי פודוולוצ׳יסקה בארצות הברית — אשר סייעו לנו להקים המצבה בנחלת יצחק וגם תרמו חלקם להוציא הספר הזה.

יהא הספר יד לקהילת פודוולוצ׳יסקה.

המערכת

דברי מבוא

ספר זיכרון זה, המוגש עתה לקורא, בא להנציח את קורותיה של קהילת פודוולוצ׳יסקה מראשית היווסדה בשנות השישים של המאה התשע עשרה ועד לכליונה בתקופת השואה.

ראשוני היהודים בפודוולוצ׳יסקה היו בין מיסדיה של העיירה ותרמו לפיתוחה כמוקד מסחרי חשוב. עם הקמת תחנת הרכבת במקום בתחילת שנות השבעים של המאה הקודמת הפך הישוב לנקודת מעבר של סחורות לרוסיה וממנה לרחבי אירופה. ליד התחנה נבנו בתי מלון ובתי מגורים ובהם שוכנו, בין היתר, נציגים מסחריים משווייץ, אנגליה, צרפת וגרמניה וכן סוכנים מסחריים ומתווכים מכל אזורי האימפריה האוסטרית. התפתחות זו הביאה לגידולו המהיר של הישוב ושל האוכלוסיה היהודית בו, ותעיד על כך העובדה שמשנת 1880 ועד ל־1900 גדל מספר היהודים מכאלף איש עד לכשלושת אלפים ושמונה מאות. היהודים היוו למעלה משישים אחוז מכלל האוכלוסיה והטביעו את חותמם על אופיו של הישוב.

בספר מובאים תיאורים של מקורות הקיום היהודי בפודוולוצ׳יסקה ולצד סוחרים סיטונאים מוצאים אנו בני קהילה שפרנסתם במסחר זעיר, בפונדקאות, במלאכה וברוכלות. בהבלטה צויין מקומם של בעלי מקצועות חפשיים.

התפתחותה המהירה של העיירה הביאה להתגבשות חיים קהילתיים עשירים בכל התחומים, כותבי הזכרונות מתארים את פעילות מוסדות הקהילה וראשיהם, את חלקם של היהודים במסגרות מוניציפליות, את ההנהגה הרוחנית־הדתית, את בתי הכנסת ואת הארגונים לסיוע ולעזרה הדדית.

תשומת לב מיוחדת הקדישו אנשי הקהילה לחינוך הילדים והצעירים. ואכן בגאווה מובאים בספר פרטים על חינוכם של הצעירים בעיירה ובמוסדות חינוך שמחוץ לישוב ועל הישגיהם בתחום ההשכלה הגבוהה. היה זה מאמץ קולקטיבי של הקהילה כולה וגם של כל משפחה יהודית בהתאם לגישתה ואפשרויותיה.

פעילות פוליטית ענפה ותוססת איפיינה את קהילת פודוולוצ׳יסקה. נתקיימו בה מפלגות ותנועות הנוער מכל הקשת הפוליטית. ארגונים מפלגתיים, נוסף על עבודתם הפוליטית־הסברתית, שימשו גם מוקדים חשובים לפעילות חינוכית ותרבותית. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה נפתחו קורסים ללימוד השפה העברית מיסודה של חברת ״שפה ברורה״. במקום היה חוג לדרמה, מקהלה וחוגים למוסיקה.

אחרי מלחמת העולם הראשונה חודש ביוזמת האירגונים הציוניים קיומו של בית הספר העברי המשלים ובשנת 1922 למדו בו יותר ממאה תלמידים, וכעבור זמן קצר גדל המספר למאה וחמישים. כן נתקיימו במקום מועדוני ספורט יהודיים.

אולם לצד התפתחותה המואצת של קהילת פודוולוצ׳יסקה, בעיקר עד לשנת 1914, פקדו את האוכלוסיה היהודית קשיים, תלאות וגזרות. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נכבש הישוב על ידי צבאות רוסיה, וחלק ניכר של האוכלוסיה הוגלה, ורבים מן הגולים לא חזרו יותר לעירם. בין שתי מלחמות העולם הלך וקטן

היקף סחר־החוץ עם ברית המועצות, וחשיבותה של פודוולוצ׳יסקה כתחנת מעבר פחתה. כך קטן גם מספר התושבים היהודים, ובשנת 1931 התפקדו רק אלפיים שלוש מאות שלושים וארבעה אנשים. גם מדיניות השלטונות הפולניים בשנות העשרים והשלושים הכבידה את עולה על האוכלוסיה היהודית וגרמה, בין היתר, להגברת התחרות עם השכנים הלא־יהודים. אולם על אף הקשיים הללו ותוך התמודדות איתם המשיכה הקהילה היהודית בפודוולוצ׳יסקה בחיים יהודיים מלאים ומגוונים — עד לספטמבר 1939.

בשבועות הראשונים למלחמה מצאו בפודוולוצ׳יסקה מקלט פליטים יהודיים רבים ממערב פולין שנמלטו מפני הצבא הגרמני המתקדם. גם על הקהילה המקומית עברו תמורות רבות בהשפעת המשטר הסובייטי, בעיקר בתחום הציבורי־פוליטי, הכלכלי והחברתי. אולם המפנה המהותי המבשר רעות בא עם פלישת הגרמנים לברית המועצות ביום 22.6.41.

ואפן זכרונותיהם של הניצולים המעטים המתפרסמים בספר זה משקפים את אימי הכיבוש הגרמני. התנכלויות, גזרות כלכליות, עבודות כפייה — כל אלה היו מנת חלקם של יהודי פודוולוצ׳יסקה מן הימים הראשונים של הכיבוש. הכותבים יודעים לספר על התנהגותם האכזרית של חלק ניכר מן האוכלוסיה האוקראינית כלפי השכנים היהודים. שיתוף פעולה של הלאומנים האנטישמיים האוקראינים עם הגרמנים ופעילותה של המשטרה האוקראינית העמיקו והרחיבו את הפגיעות בקהילה היהודית.

לתיאור מפורט זוכות ההתרחשויות במחנות העבודה בקמיונקי. עינויים, מחלות, רעב ועבודת פרך הפילו חללים רבים. וכך ימצא הקורא בדפים אלה עדות נאמנה למאבקה על החיים ולחורבנה של קהילת פודוולוצ׳יסקה.

עם פרסום ספר זה ממלא אירגון יוצאי פודוולוצ׳יסקה חובה עליונה להנצחת זכר יקיריהם ותורם תרומה חשובה לחקר תקופת השואה — אחד הפרקים הטרגיים ביותר בתולדות עמנו.

ד״ר אהרון וייס
״יד ושם״, ירושלים

פודוולוצ׳יסקה עיירתי
נתנאל (סניו) פרבר ז״ל

לידתה של העיירה

כשאירופה נכנסה למחציתה השנייה של המאה ה־19, והמצאות רדפו זו את זו, והתעשייה התפתחה בצעדי ענק — היתה רשת מסילות ברזל פרושה מזמן באירופה המרכזית ובאנגליה, אבל באוסטריה הגיעה הרכבת רק עד לבוב בירת גליציה. וברוסיה הצארית הצטברו אז עודפים גדולים של מוצרים חקלאיים כגון תבואה, צאן, בקר וביצים. מוצרים אלה מיועדים היו ליצוא, ותמורתם ביקשה רוסיה ליבא מוצרים תעשייתיים שונים. את הסחורות נהוג היה להוביל בעגלות, ואת הבקר והצאן — ברגל. אז הטילה ממשלת אוסטריה על הדוכס הגדול קארל לודביג את התפקיד לסלול מסילת ברזל מהעיר לבוב ועד לנהר זברוץ׳. בהתאם להסכם עם רוסיה היה עליה לסלול קו רכבת בתחומה עד לזברוץ׳ וגשר מעל לנהר, אשר יחבר את שת המסילות.

משימת הרוסים היתה קלה ממשימת האוסטרים, כי כאשר הגיעו לקטע האחרון של הרכבת, כלומר לזברוץ׳, הם עמדו על גב הר, ואילו האוסטרים כדי להגיע לגשר מעל לזברוץ׳, היו צריכים לשפוך סוללה באורך קילומטר ובגובה — על יד הנהר — של 40 מטרים. באמצעים הטכניים של הזמנים ההם היתה זו משימה קשה ביותר.

האוסטרים גייסו פועלים מקרב האיכרים שבכפרים הסמוכים, ציידום באתים מהלך של 2־3 ק״מ ויותר. אך התברר, שאחר הליכה כה ארוכה היו מגיעים לעבודה כשהם עייפים וחלשים, כשלפניהם עבודה קשה. אז הקימו עבורם צריפים, שצויידו במיטות, בשמיכות וכדומה דברים לשימוש אישי.

אז הגיעו למקום אזרחיה הראשונים של **פודוולוצ׳יסקה**: אביגדור וייגלר, הרש

רדר, יעקב שנקל, לוי פרבר, שאול צווילינג, קסטן (שמו הפרטי נשכח ממני), פיינטוך המכונה הרש מסטרומישצ׳יזנה ועוד. הם בנו לעצמם בתים קטנים, זמניים, ועסקו במסחר. המסחר פרח, ובתים קטנים צצו כמו פטריות לאחר גשם...

כאשר בניין הסוללה הושלם, והונחו עליו הפסים, הוחל בבניית הגשר מעל לנהר. במקביל נבנו עוד שני גשרים קטנים לדרך רחבה מסטרומישצ׳יזנה לזדנישובקה ומשם לטרנופול. לבסוף הוחל בבניית תחנת רכבת ומחסנים. לביצוע עבודות אלה הועסקו פועלי בניין וטכנאים. בזמן ההוא בנה אביגדור וייגלר את בית ההארחה של פודוולוצ׳יסקה ומחסנים לאחסנת חומרי בניין.

כל העבודות האלה נמשכו מספר שנים. כשהגיע מועד הפתיחה החגיגית של המסילה, עמדה כבר עיירה גדולה, שניתן לה שם: **פודוולוצ׳יסקה**. אז התברר לכול, שקיום העיירה הוא ממש מחוייב המציאות. ראשית מפני שהיה הכרח לטעון מחדש את הסחורות, שהגיעו מרוסיה במסילה הרוסית הרחבה, אל הקרונות שעל המסילה האירופית; וכן להיפך, ולשם כך דרושות היו ידיים עובדות. שנית — לא תמיד היו בנמצא קרונות לטעינה במידה מספקת, לכן היה הכרח לבנות מחסנים, כדי לאחסן בהם את הסחורה. שלישית — חייבים היו להחזיק את הבקר והצאן בהסגר לשם עריכת בדיקות וטרינריות, לכן הוקמו בשטח מגודר ליד הזברוץ׳ מכלאות לצאן ואורוות. לשטח הזה קראו ״קונטרה מס״ — שם שנשאר בפי התושבים גם אחרי שמחנה ההסגר חוסל. בכל אלה היו מועסקים הרבה אנשים, והם ביקשו לגור ליד מקום עבודתם, וכך צמחה העיירה.

החברות אשר ייצאו סחורות לרוסיה, וחברות שייבאו סחורות ממנה הקימו סניפים בעיירה — משרדים ומחסנים; האחריות של היצואנים על הסחורות תפסה רק עד לגבול, ושם היו נבדקות ומועברות לידי המקבל. בתקופה זו נבנה גם המלון ״אודסה״.

יצוא הביצים היה עניין לעצמו. אחד ממיסדי ענף זה היה תיאודור רימלט, אחיו של הרב מאוסיאטין. מכיוון שמוצר זה הצריך סידורים מיוחדים (ארגזים, ״צמר עץ״) והספקה מידית, הוקמו בעיירה מחסני ביצים, בהם בוררו אותן ושיקפו, וארזו. בעבודה זו היה בלאי רב — ביצים לא־מתאימות ליצוא. והיות וביצים מתקלקלות מהר, הוקם ״בית חרושת לאלבומין״, שבו ייבשו בחום גבוה את חלבון הביצה ליצוא, ואת החלמונים אספו בחביות. יצוא הביצים דרך העיירה שלנו תפס מקום נכבד במסחר הביצים האירופאי. אפילו ״בורסה לביצים״ הוקמה בעיירה בבית, שנבנה במיוחד למטרה זאת במרכז העיר ליד מסילת הברזל. שם נקבעו מחירי הביצים, אשר חייבו במסחר העולמי. סוכן קבוע של הבורסה הברלינאית — קוסר שמו, בעל בית פודוולוצ׳יסקאי — היה מטלגרף יום יום את מחירי הביצים, ואלה הודפסו בבטאון הברלינאי ״בורסת הביצים״.

לפני מלחמת העולם הראשונה נמנו בעיירה 32 מחסני ביצים. רובם עבדו ליצוא. במחסנים רבים היו בריכות, בהן היו משמרים את הביצים במי־סיד. בבתי החרושת לביצים עבדו מאות פועלים — ״משקפים״, ״אורזים״ וסתם עובדים. הביצים הגיעו מרוסיה בשיירת עגלות, שהתנהלה למרחק של קילומטרים.

התבואה הובאה ברכבת ופורקה במחסנים. לצורך זה הקים "הבנק האפותקאי" שורת מחסנים לאורך קילומטרים, שנקראו עד מלחמת העולם השנייה בכינוי "מחסני אפותיקה". מנהלו של המפעל הזה, שהעסיק עובדים רבים, היה האזרח הפודוולוצ'יסקאי ארדהיים. למשפחת ארדהיים היה מקום נכבד בפיתוח העיירה. ארדהיים הקים בניין דו־קומתי נאה, ולאחר שהלך לעולמו נקרא רחוב על שמו. בעונה "הבוערת" — מיד אחר הקציר — היו משלוחי התבואה רודפים זה את זה. זכורני, כי בהיותי נער צעיר ב"חדר" למדתי לספור על ידי ספירת הקרונות הרוסיים האדומים. אנחנו, נערי ה"חדר", ערכנו התערבויות, מי יספור מהר יותר את הקרונות. ברכבת אחת היו 70 עד 80 קרון, והקטר הרוסי הקים רעש גדול בהיכנסו לעיירה, וזאת משום שנסע במורד. בעונה הבוערת לא הספיק המקום במחסנים, לכן היו שופכים כמויות גדולות של תבואה בשטחים פתוחים, והפקידו עליה שומרים. אני זוכר איך אהבתי בימי נעורי המוקדמים לעמוד ולהתבונן בהררי התבואה, אשר דמו לפירמידות; כמה תבואה, וכמה מוצרי חקלאות אחרים ייצאה רוסיה הצארית בתור עודפים דרך נקודת גבול אחת! ועתה מוכרחים הסובייטים ליבא חטה מן הארצות הקפיטליסיטיות...

במשך הזמן התפתח בעיירה מסחר במוצר, שנהיה למרכזי בסחר עם אירופה, הוא "קליי", כלומר גרגרי תלתן. הסוחר המוביל בענף זה היה יעקב טירהאוז. המוצר נופה מגרגרים טפיליים במחסנים מיוחדים על ידי בעלי מקצוע ויוצא לרחבי העולם, בעיקר לשוויצריה. מוצר נוסף, שיוצא לשוויצריה, אשר השתמשו בו לייצור "הגבינה השוויצרית" שלהם, היה: קיבות עגל מיובשות. בענף זה עסק לייזר אלטנוי.

לתחנת הרכבת שלנו היו שני צדדים: צד רוסי, שם היתה מסילה "רוסית" רחבה, וצד אוסטרי, שם היתה מסילה אירופאית רגילה. תחנה דומה היתה מעבר לגבול, תחנת פרידריך, שנבנתה במרחק ניכר מן העיירה וולוצ'יסקה, כנהוג ברוסיה.

עם התגברות תנועת הרכבות נבנו בפודוולוצ'יסקה בסיס לקטרים, מקום לריכוז קרונות ומוסך לתיקונים. כמו כן הוקמו מחסני רכבת ומשרדים בדרובניצה. בכל אלה עבדו אנשים, שביקשו לגור בקרבת מקום עבודתם. עבורם ועבור משפחותיהם בנתה הרכבת בשטחה בניין גדול תלת־קומתי. אנחנו קראנו לו "בית המשפחות". כמו כן נבנה שם בית המכס, מכיוון שתחנת הרכבת היתה תחנת גבול. על הגבול שמרו "פיננסים", שוטרי מכס, וגם בשבילם נבנה בניין מיוחד. העיר התרחבה, נוסדו בתי ספר, נבנו בתי מדרש ו"חדרים". כמו כן נוסדו סדנאות לבעלי מלאכה למיניהם. רחובות חדשים, יפים, צמחו לנגד עינינו.

הרכבת קיצרה את הדרך מן הערים הרוסיות אודסה, קיוב, פרוסקורוב, ויניצה, זמרינקה ועוד, אל ערי מרכז אירופה. ובעיקר היא קרבה אותן אל מעיינות המרפא כמו קרלסבאד, פרנצסבאד, מריאנבאד. אנשים מרוסיה נסעו בהמוניהם למרחצאות אירופה. בימים ההם קל היה להכיר איש רוסי, בעיקר בלבושו. בדרך כלל הוא לבש חולצה ("רובשקה") תלויה מעל המכנסיים, או שנעל ערדליים

גדולים. אבל בנסעו לחו״ל הוא ביקש להיראות ״אירופאי״, ובכך עזרו לו החנויות בפודוולוצ׳יסקה. הרוסים היו מגיעים לעיירה ברכבת הבוקר הראשונה לבושים כרוסים, ובנוסעם אחר הצהריים ברכבת המהירה לוינה — אליה מחובר היה קרון מיוחד בפודוולוצ׳יסקה לקרלסבאד — היו לבושים מכף רגל ועד ראש כאירופאים.

לפני מלחמת העולם הראשונה הגיעה העיירה לשיא התפתחותה, אז מנתה כעשרת אלפים נפש, מהם 85% היו יהודים. תושביה נהנו משגשוג, ששרר בה הודות לגידולה המתמיד, וכן נהנו תושביה היהודים משפע כלכלי. העיירות סביבה — סקלאט, גז׳ימלוב, זבראז׳, מיקוליניץ ועוד — אשר חיו בעוני גליצאי טיפוסי, הכתירוה בכינוי: ״פריס הקטנה״. ואילו תושבי פודוולוצ׳יסקה הסתייגו בשלב הראשון של התפתחותה מן העיירות האלה.

בימי מלחמת רוסיה־יפן בא גל של פליטי מלחמה לפודוולוצ׳יסקה. הנוער היהודי לא רצה להילחם עבור ״אבא הצאר״ במזרח הרחוק. הם עברו את הגבול, התיישבו בפודוולוצ׳יסקה, הביאו גם את משפחותיהם וקיבלו אזרחות אוסטרית. מאוחר יותר באו יהודים מכל גליציה — מלבוב, מקראקאו, מיארוסלאב — ואפילו מבוקובינה באו, למשל דוד ולאך, אשר פתח קפה־גן, שהיה בו אפילו מתקן של כדורת. נכדו חי עתה בישראל, והוא חבר בועד — וילו ולאך.

עד מלחמת העולם הראשונה הצטיינו רוב תושבי פודוולוצ׳יסקה במוסר גבוה. הם ניהלו את חייהם בשקט, מלאי אמונה, חרוצים ובעלי לב יהודי חם. פליטי מלחמת רוסיה־יפן ופליטי הפוגרומים שלאחר כישלון מהפכת 1905 נתקבלו כאן בזרועות פתוחות — אלה מהם אשר התיישבו בעיירתנו, וכן המהגרים לארצות הברית.

את תושביה היהודיים של העיירה אפשר היה לחלק לשלוש קבוצות: בקבוצה הראשונה היו האינטליגנציה ובעלי מקצועות חפשיים; בשנייה, שהיתה הגדולה מכולן, היו ״עמך״, אנשים פשוטים, חדורי הכרה לאומית; בקבוצה השלישית היו חסידי הוסיאטין וצ׳ורטקוב. רובם היו יהודים חרדים. את השבת ואת החגים אפשר היה לחוש באוויר — הן בבית והן ברחוב. אז לבשו החסידים, וגם יהודים פשוטים — ״בקשות״ ו״שטריימלעך״ או מגבעות קטיפה; המתקדמים מעט לבשו צילינדרים ובגדי ערב חגיגיים; הנוער לבש חולצות לבנות ומכנסי ״פומפקיס״. הכול התנהגו בהגינות מתוך יראת שמים.

הילד היהודי קיבל חינוך חרדי מן העריסה. עוד לפני שערכו לו ברית מילה באו אליו הילדים מן ה״חדר״, שבו עתיד הרך הנולד ללמוד תורה כשיגדל, או שבו למדו אחיו הגדולים, והיו שרים באזניו ״אל מלך נאמן״. האם פיזרה בעריסה דובשניות וסוכריות, אותם חטפו הילדים מן העריסה. זאת אמורה היתה להיות סגולה להתפתחותו של התינוק. האם נהגה לשיר לילד שירי ערש מן התפילות במנגינות שהיא עצמה חיברה. בעצם היו אלה שירי עם, ומלחיניהם בלתי ידועים. לדוגמה: ״זכור חסדו ואמונתו לבית ישראל, ראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו״; או ״מזמור לדוד ה׳ רועי לא אחסר״. אמי ע״ה יישנה את ילדיה — והיינו 10 ילדים בבית — בעזרת שירי ערש ללא תווים. ובגיל של שלוש שנים היה בא ה״בעלפער״, עוזר המלמד, לקחת את הילד ל״חדר״.

חלק קטן מן האינטליגנציה ומן הסוחרים, שכונו "די דייטשער", כלומר "האשכנזים", בנו לעצמם "טמפל", בית כנסת מתקדם. בנייתו נסתיימה לפני מלחמת העולם הראשונה. זה היה בניין מפואר. ובאביב 1914 הונחה אבן הפינה ל"בית עם" — בית ציוני — בגן שליד יצחק בילר, לא רחוק ממסילת הברזל. לחגיגת הנחת אבן הפינה הגיע מטרנופול העסקן בן־ציון פט, שהשמיע נאום מרשים. עמדתי לידו, ואני זוכר, שהתחיל את נאומו במלים "אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה". היה זה נאום ציוני לוהט. הרב יהודה לייב באב"ד ז"ל בירך בעת הנחת אבן הפינה.

לרב העיירה היתה השקפת עולם לאומית, שלא כחסידי הרבי מהוסטין בבחירות לפרלמנט האוסטרי בשנת 1912 פקד הרבי מהוסואטין על חסידיו לתת את קולם לרוזן גולוכובסקי, אבל רוב יהודי העיירה הצביעו עבור ד"ר ליאון רייך ז"ל, והוא אמנם נבחר. אבל להתנגשויות פאנאטיות בין הקבוצות השונות לא הגענו. כל איש כיבד את השקפותיו של רעהו. אספות התקיימו בדרך כלל בבתי הכנסת ובבתי המדרש. לכל איגוד בעלי מלאכה היה מקום תפילה משלו. ה"אשכנזים" נהגו להיפגש בקפה "אודסה".

כבר בהתחלת המאה שלנו נוסדה בעיירה הסתדרות ציונית בשם "אחווה". בהסתדרות הזאת התקבל בכבוד גדול מנחם מנדל אוסישקין, שהגיע במסעו גם לפודוולוצ"יסקה. אחד ממרכזי ההסתדרות, יצואן ביצים מאיר ארליך, חיבר אפילו מנגינה יפה למלים של המזמור "למה רגשו גויים"; הוא גם הרכיב מקהלה של בחורים ובחורות, אשר נתנה קונצרט לפני האורח החשוב. אוסישקין התפעל מן המקהלה. לדאבוני איני יכול לספר הרבה על פעילותה של "אחווה", באשר היא התפרקה בעודי צעיר מאוד. את "למה רגשו גויים" של מאיר ארליך היתה אמי שרה לי, ואני זוכר שיר זה עד היום.

מן הראוי להזכיר עוד מידות טובות, שנהוגות היו בעיירתנו: הכנסת אורחים, גמילות חסדים, ותלמוד תורה.

לעניין **הכנסת אורחים** — לפודוולוצ"יסקה היה העונג לארח את האישיות המכובדת מאוד — את הסופר העממי שלנו שלום עליכם. כאשר עזב את רוסיה, הוא התארח אצל אחד מבעלי הבתים המיוחסים ביותר בעיירה. הבה ניתן לשלום עליכם עצמו לספר איך הרגיש בעיירתנו. בזכרונותיו הוא כותב: "באתי לעיירה, ששמה מתחיל באות 'פ', והתארחתי אצל יהודי, אשר שמו מתחיל באות 'פ' ונגמר באות 'פ', יהודי מכובד מאוד, בעל ידע עמוק — איפה שלא תתפוס אותו". הוא התכוון לפרטשפ הזקן. "קבלת הפנים בעיירה היתה מאוד לבבית"... העיירה לא הסתפקה בקבלת פנים נהדרת לאורח החשוב, היא רצתה עוד לספק לו צידה לדרך. ובכן ערכנו עבורו ערב ספרותי, שבו קרא שלום עליכם מיצירותיו. "אנשי הביצים" העמידו לרשות הערב את ה"בורסה" שלהם — אולם גדול עם במה, עד בלי כסאות. לכן עמד הקהל, אבל בעצם הוא "התגלגל" מצחוק בשמעו את קריאת הסופר. התברר, והדבר גם ידוע, שהמפרש הטוב ביותר של יצירות שלום עליכם היה שלום עליכם עצמו. אני נכחתי בערב ההוא — ילד קטן מאוד — וסבי אברהם ישעיהו ז"ל

החזיק אותי על כתפיו, שאוכל לראות הכול. אמנם לא הבנתי הרבה, ובזכרוני נשאר הרושם מהצחוק האדיר, שפרץ מדי פעם, ומקריאת "ליד שחיטת הכפרות".

כאשר מנדל בייליס עזב את רוסיה, לאחר שהשתחרר מבית הסוהר, היתה פודוולוצ"יסקה תחנתו הראשונה. כאן קיבלו את פניו בנגינת תזמורת, וגם צידה לדרך הכינו לו.

בעניין המעשים הגדולים, שנעשו לאחינו פליטי הפוגרומים והנמלטים מן הבולשביקים, אספר בהמשך.

ולעניין **גמילות חסדים** — מכיוון שבתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה היה שפע בעיירה, לא היו בה כמעט עניים. לקבצנים הידועים — ל"יתגלגלי" ואחרים — היו בעלי בתים, אשר דאגו בקביעות למחסורם. בימי חמישי, ימי היריד בעיירה, היו באים אלינו אביונים מסקלאט, מזבראז' ומגז'ימלוב לחזר על פתחי הבתים ולקבץ נדבות. מדי פעם היו מארגנים נשף צדקה בעיירה, ואחריו היו מתקשים לחלק את הכספים, שנאספו. בדרך כלל נשלח הכסף לסקלאט בשביל "הכנסת כלה" או בשביל עניים סתם. גם כל מיני "רבנים" ו"נכדים" היו מגיעים אלינו לאסוף נדבות. ב"מתן בסתר" היה מטפל רבנו הגדול הרב יהודה לייב באב"ד זצ"ל בעצמו.

תלמוד תורה — עיירתנו היתה מפורסמת בזכות גדולי התורה, שישבו בה. בראש כולם — הרב יהודה לייב באב"ד. עליו עוד יסופר בהמשך. ונזכיר את יעקב טירהאוז, ואת חתנו ברצי שפירא (כיום רב בישראל); את יעקב שיע קנלר, מחבר "שאלות ותשובות", ואת בנו מלך מלמד; את נוח העקום, אשר נהג כרבי, ואפילו חסידים היו לו; את חנוך מלמד, את שלום אלי ואת עובדיה גינזבורג. ה"חדרים" המלאים תינוקות דבית רבן נוהלו על ידי המלמדים: יונה המלמד, שמואל הירוק, שמואל הטורקי, אנשל המלמד, חיים טרנורודאי, משה קרבס ופנחס פולק. ב"חדרים" למדו מן הבוקר עד הערב עם הפסקת צהריים קצרה. ילדים, אשר הצטיינו בלימודיהם, היו באים אל הרב להשמיע באזניו את תלמודם, והיה זה כבוד גדול לילד לקבל צביטה בלחי מידי הרב הגדול.

בשמחת תורה עלינו כולנו, הילדים, לתורה. זכור לי, שעל יד בית הכנסת "תלמוד תורה" היתה יושבת ליד החלון אשתו של פנחס בירנבך ומחזיקה בידיה שתי תבניות: באחת "פלודן" ובשניה "ליקח". החלון פנה לצד ה"תלמוד תורה", והילדים — אחר שעלו לתורה — היו מקבלים מידיה חתיכת פלודן וחתיכת ליקח. כך היה נהוג הרבה שנים.

אחרי שבת בראשית קיבלנו פנסים להאיר את דרכנו בשובנו הביתה בשעת לילה מן ה"חדר". מרוב שמחה חיברנו שיר:

הופ, הופה, לילה טוב,
בלילות מה טוב לצעוד,
ככה כן, ככה לא,
כי לעולם חסדו!

עד גיל שש למדו כל הילדים כל היום ב״חדר״. מגיל שש היו ילדים שנרשמו ללמוד בבית הספר, ואלה למדו ב״חדר״ רק אחר הצהריים. בחופשות מן הלימודים בבית הספר חזרו ללמוד ב״חדר״ כל היום. מנהג זה היה כה מושרש בעיירה, שרק לעתים רחוקות אפשר היה לפגוש ילד יהודי ההולך בטל ברחוב. הורים חרדים מאוד לא שלחו את ילדיהם לבית הספר הממשלתי, כדי שלא יצטרכו לשבת בכיתה, בה תלוי צלב, בגילוי ראש. אלה למדו את הלימודים הכללים בביתם אצל מורים פרטיים, כמו אלטר, קפל או פרידמן. ילדים מוכשרים, בני הורים עשירים, עברו ללמוד — אחר 4 שנות לימוד בבית הספר העממי — בגימנסיה בטרנופול. במשך 8 שנים היו נוסעים יום יום לטרנופול ובחזרה. זה היה גם קשה וגם יקר. ומכיון שהעיירה שלנו היתה מפותחת דייה כדי שתרשה לעצמה גימנסיה משלה, נבנתה אומנם, בשנת 1911, גימנסיה בין מחסני הרכבת, ליד ה״טמפל״. כותב שורות אלה היה מתלמידיה הראשונים.

פודוולוצ״יסקה ווולוצ״יסקה — אשר שכנו משני עברי הזברוץ׳ — היו כמו ״חדר עם פינת חדר״. בעזרת תעודת מעבר, שמחירה היה קרונה אחת, יכלו הפודוולוצ״יסקאים לנסוע לוולוצ״יסקה למשך חודש ימים (״אל פוני״) ולזלול שם בזיל הזול. אותו הדבר יכלו לעשות הוולוצ״יסקאים עבור 30 קופיקות לחודש — לעבור אלינו ולקנות כאן סחורות טקסטיל או פירות טרופיים, שהיו זולים בגליציה.

חזנים ובעלי תפילה

סבא חזן (גלזמן) היה החזן העירוני, שקיבל משכורתו מן הקהילה. היה חזן מוכשר ויהודי טוב. כנהוג בימים ההם חיבר גם הוא מנגינות משלו לתפילות של הימים הנוראים. הוא הצטיין בקולו הערב והעדין. הוא התפלל בבית הכנסת ״הגדול״, ורבים היו באים לשמוע אותו מבתי מדרש שונים. בנו משה׳לה נתגלה גם הוא כבעל כשרונות לחזנות. אנחנו אירגנו ב״שפה ברורה״, אשר שכנה בביתו של פרצ׳פ, מניין לימים נוראים, ושם התפלל משה׳לה. היתה לו הצלחה רבה, ורוב בני הנוער התפללו במחיצתו. הוא היגר לארגנטינה, שם שימש כחזן בבואנוס־איירס. הוא נפטר שם בגיל צעיר. יורשו של ״סבא חזן״ בעיירה שלנו היה בריש חוצב המצבות, אשר לא הצטיין בכישרון מיוחד.

בעשרות בתי תפילה ובבתי כנסת קטנים עברו לפני התיבה בעלי תפילה מוכשרים ואהובים על הקהל. רובם התפללו שלא על מנת לקבל שכר טרחה. אצל הרב התפלל בימים הנוראים ובחגים אברהמצ׳י גרוס כשליח ציבור. תפילתו היתה שופעת מתיקות. הוא גם חיבר מנגינות לתפילות. בבית התפילה של חסידי הוסיאטין התפלל בקביעות פנחס ולדניגר. הוא הצטיין בקול חזק, והיה אהוב מאוד בין חסידי הוסיאטין. בבית הכנסת ״מתית דוד״ התפלל בקביעות שמואל בומזה, יהודי עדין, שמקצועו בענף הביצים. בבית הכנסת ״תלמוד תורה״ התפלל לפני מלחמת עולם הראשונה שמואל קוסובר (זילברמן); כל בני העיר באו לשמוע אותו. בנו, ברל זילברמן, ירש מאביו את הכשרון להתפלל לפני העמוד. הוא התפלל בבית הכנסת ״מזרחי״, אבל זה כבר לא היה זה...

בכשרונות מיוחדים לחזנות הצטיין דודי מרדכי פרבר בעל הקול הצלול והמצטלצל ובעל חוש מוסיקלי מפותח ביותר. כל ילדיו הלכו בדרכיו וניגנו על כלים שונים. לעתים קרובות מאוד הם ניגנו והדוד היה שר. גם הוא חיבר מנגינות משלו לתפילות של הימים הנוראים, כמו "כי הנה כחומר ביד היוצר", "וכך היה מונה אחת", "אל דר במרום" כפתיחה לשמונה עשרה. הוא היה מתפלל בליווי מקהלת משוררים, אותה הדריך. בנו ציוניו היה הזמר הטוב ביותר במקהלה; הוא היה שר קטעים מן התפילות. היום הוא חי בפריז כרופא. כשפרצה המלחמה הוא למד רפואה בפריז. הוא השתתף ב"רזיסטנס" כקצין, וקיבל אות הצטיינות צבאי גבוה. ממשפחתו היפה של דודי מרדכי פרבר שרד עוד נכד, ליאופולד וייסר, בנה של דודה סוסיה. הוא נלחם בשורות הצבא האדום, ולקח חלק במצעד מלנינגרד עד ברלין, שם נפצע קשה בהגישו עזרה ללוחם רוסי פצוע. כיום הוא חי בצפון אמריקה, באוהיו, בעיר סינסינטי. הדוד מרדכי עוד התפלל ביום הראשון של ראש השנה 1941 בכיבוש הגרמני, ובלילה של אותו היום הוא נרדם לנצח. יהודי הגיטו המיואשים קינאו בו, באשר הוא מת מוות טבעי...

לפני מלחמת העולם הראשונה הגיע לפודוולוצ'יסקה חזן החזנים סבא רודנר. הוא התפלל פעם אחת בשבת מברכים וזכה להצלחה גדולה. אחר כך הוא נשאר בעיירה לזמן מסויים, אסף בחורים בעלי קול יפה והדריכם ל"אב הרחמן" המפורסם. גם אני הייתי בין המשוררים. הוא נתן קונצרט באולם "סוקול", שהיה מלא עד אפס מקום. שם הוא שר שירים שונים, וגם אנחנו שרנו בין השאר את "אב הרחמן" עם הבית החוזר היפה "וניקיתי דמם לא ניקיתי".

התנועה הציונית בעיירה

כפי שכבר הזכרתי התארגנה בתחילת המאה תנועה בשם "אחווה", אשר פיתחה פעילות ציונית בעיירה שלנו. איני יודע לספר הרבה עליה בעניין זה. למעלה כבר הזכרתי את המקהלה, שערכה קבלת פנים מרשימה למנחם מנדל אוסישקין. יודע אני גם על הצגת חובבים, שנערכה על ידיהם, שעליה עוד ידובר.

המועדון הראשי, אותו אני זוכר מימי נעורי המוקדמים עד לפרוץ מלחמת העולם השנייה, היה ה"שפה ברורה". הוא פיתח פעילות ציונית נמרצת בחינוך דורות חלוצים ויהודים בעלי הכרה לאומית. ליד העריסה של ה"שפה ברורה" עמדו ברונו פרצ'פ, איצ'לי שנקל, ברוך חיימו, אייזיק מויאר (הוא יצחק חומה, אחד ממייסדי כפר ויתקין), חנוך הילמן ואחרים.

בימי החופשה מלימודים נהג ברונו פרצ'פ לאסוף אותנו, סטודנטים צעירים (הוא עצמו היה כבר תלמיד הכיתה השביעית או השמינית בגימנסיה) ליד הזברוץ', והיה מרצה באזנינו בנושאים שונים במטרה לעורר בנו הכרה לאומית. כבר אז — מדובר בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה — שם הרופא־לעתיד דגש על בעיות בריאות. בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה, כשהיה כבר רופא בעיירה, היה פעיל קבוע ב"שפה ברורה" בתור יו"ר הציונים הכלליים בועד המקומי. הוא דאג לפעילות ציונית במועדון אם על ידי ארגון הרצאות, שמשכו קהל מאזינים רב, או

מפעלי בידור שונים. הוא גם פעל רבות בהקמת מועדון הספורט ״מכבי״, ושימש שופט קבוע בתחרויות כדורגל.

אחר מלחמת העולם הראשונה גברה מאוד הפעילות של ה״שפה ברורה״. קשה למנות את כל החברים, שהיו פעילים בה. אשתדל לתאר כל ענף פעילות, ועד כמה שאוכל, אזכיר גם את החברים הפעילים בו.

המועדון שכן תחילה בשני חדרים של בית פרצ׳פ (אותם העמיד לרשותנו פרצ׳פ הזקן). בימים הנוראים אירגנו שם גם מניין (משהילה גלזמן היה בעל התפילה). אחר זמן החלטנו לעבור משם לאולם חדש סמוך לעירייה, וזאת מטעמים שונים. ראשית — מפני שהמקום היה צר עלינו; שנית — בית פרצ׳פ מרוחק היה מן המרכז; ושלישית — ברונו פרצ׳פ סיים אז את חוק לימודיו באוניברסיטה, ואנחנו הבנו — אף על פי שהוא עצמו לא אמר לנו דבר וחצי־דבר - שהוא זקוק לחדרים כמקום עבודה. המועדון החדש הכיל 3 חדרים גדולים. עתה צריך היה לקשט את המועדון כהלכה, ובזה עזר לנו ישראליק מרדר. הוא העתיק יפה מאוד את התמונות של ע״מ ליליין, וכן צייר תמונות בצבע, ואלה פיארו את המועדון. ישראליק מרדר עלה לארץ ישראל בתור חלוץ באמצע שנות ה־20. יותר מאוחר הוא עבד במוסד ״בצלאל״ בירושלים. הוא נפטר לפני שנים אחדות.

ענפי פעילות רבים קיים המועדון ״שפה ברורה״: ספרייה לקריאה במקום ולהשאלת ספרים (בעבודה בספרייה התחלפו החברים הפעילים כל חודש); הקראות והרצאות; חוג לדראמה; חוג לספורט; פעילות למען הקרן הקיימת וקרן היסוד; בית ספר עברי; מקהלה לזמרה; חוג לשח־מט.

בדרך כלל קיימנו הרצאה כל שבת, לרוב בשפה העברית. אחרי ההרצאה התפתח ויכוח. הציבור — לרוב היה זה נוער — היה בא מוכן לויכוח. המרצים העיקריים היו — אם זכרוני לא בוגד בי — האחים שמעון ומשה ויטמן. שמעון היה פעיל יותר. הוא היה מכין הרצאה — כמו שאומרים **לעניין**. היה לו הכישרון לתאר דברים באופן ציורי ולעניין את השומעים. מאחר שהיה לו זיכרון פנומנאלי, היה מספר הכול בעל פה, אפילו כשהוא ציטט סופרים וכתבים, ואף ציטוטים מן התנ״ך. שני האחים היו דתיים, מבית חרדי מכובד. בתום כל הרצאה נהוג היה להודיע מי ירצה בשבת הבאה, ומה יהיה נושא הרצאתו, וזה גם נרשם על לוח המודעות. גם קטינסקי הרצה יפה מאוד. אני זוכר אותו לבוא להרצאותיו במדי סטודנט רוסי. משפחתו ברחה מרוסיה, מוולוצייסקה, והתיישבה בפודוולוצ׳יסקה. איזיו נטר שילב הומור בהרצאותיו. היה לו הכישרון להכניס בהן עליזות, כדי שהציבור ייסחף עם המרצה. הרצאות מלאות מתח היו הרצאותיו של המורה גרוסמן, וולוצ׳יסקאי, שנשא אשה מעיירתנו. כשד״ר ברונו פרצ׳פ היה מרצה, היה האולם צר מהכיל את כל השומעים. גם המהנדס ארדהיים היה מרצה מדי פעם. אימו כהן, שהוכנס על ידינו לתנועה הציונית בגיל צעיר מאוד, עשה את צעדיו הראשונים ב״שפה ברורה״. מאוחר יותר הוא תפס מקום חשוב בתנועה הרביזיוניסטית בתור מזכיר הועד המרכזי. היום הוא עורך דין בתל־אביב. גם הנוער הלומד שיתף עצמו בהקראות ובהרצאות בימי חופשת הקיץ. למשל — הגב׳ ליבלינג והגב׳ קוזמר. המהנדס

ארדהיים הירצה בפולנית (עברית לא ידע, באידיש לא שלט במידה מספקת; גם הנוער הלומד קרא בעיקר בפולנית). ד״ר ברונו פרצ׳פ הירצה באידיש, ״מאמע לשון״.

ברצוני להעיר כאן, שבשנים 1922־1924 הייתי אני רק אורח בעיירה, היות ועבדתי בבילקה ובקלהרובקה, ורק לעתים מזומנות הייתי בא הביתה. בשנת 1928 עזבתי את העיירה לחלוטין, ועברתי לחיות בעיר לבוב, שם גרתי עד למלחמה.

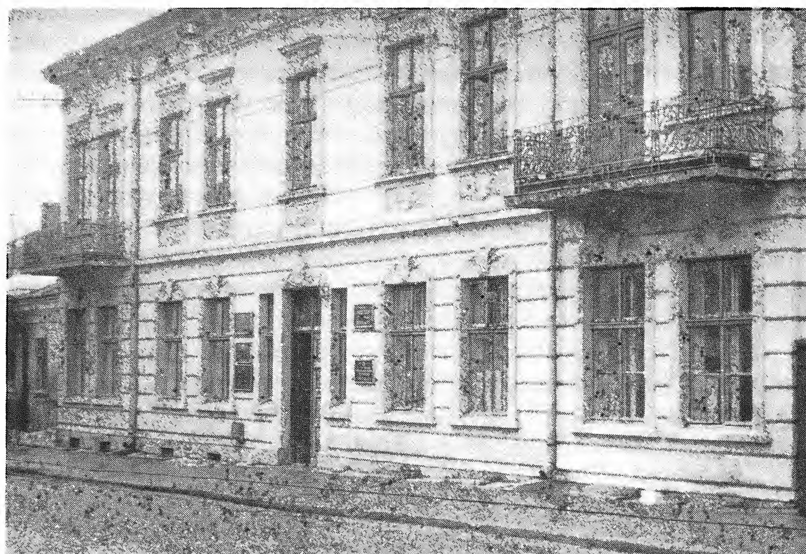
היו גם הקראות, כאמור למעלה. החברים היו קוראים מיצירות הקלאסיקאים היהודים כגון: מנדלי, שלום עליכם, י״ל פרץ, שלום אש, ע״ד נומברג, פרישמן. גם קראו מיצירות משוררים בעברית. היה חוג קריאה של בחורות צעירות, אשר קראו בצורה מרשימה ביותר. ההקראות היו נהוגות בדרך כלל במסיבות כחלק של התכנית. היו גם הקראות באידיש משירי י״ל פרץ, מוריס רוזנפלד, ביאליק, זלמן סגלוביץ׳ ואחרים. אני עצמי קראתי במשך זמן מה מיצירותיו של מוריס רוזנפלד, ואפילו מן האפופיאה ״מוניש״ של שלום עליכם, הכול בעל פה.

לרשות העיירה עמד אולם יחיד, האולם הפולני ״סוקול״, שבו נערכו חגיגות, הצגות ונשפים. לדאבוננו לא היה לנו אולם משלנו. ״הבניין העממי״, שלבנייתו הונחה אבן הפינה במאי 1914, ושנאספו כבר די אמצעים להקמתו, לא הושלם בגלל המלחמה.

מוֹעדון ״מכבי״

הספורט היה מפותח מאוד בעיירתנו. ראשית כול היה אצלנו הנהר היפה זברוץ׳, וכל אחד יכול היה לשחות בו משחר ילדותו, וכל מי שלא ידע לשחות היה מתבייש. היו אצלנו שחיינים מוכשרים, אשר לימדו את הנוער לשחות. לנהר פיתולים רבים במהלכו, ובמקומות מסויימים, ״ליד הברך״, היו המים מגיעים לעומק של 6 מטרים. אנחנו קראנו למקומות האלה ״האגם הגדול״ ו״האגם הקטן״. שם שחו רק השחיינים הטובים ביותר. השחיינים החלשים הלכו לשחות ב״עזרת הנשים״ — כך קראנו למקום, בגדה הימנית של הנהר. בגדה השמאלית היה ״הסולם״, בדיוק מול בית הכנסת היפה, הבנוי מעץ, של וולוצ׳יסקה. בית כנסת זה נבנה עוד בימי מלכות פולין בסגנון ״כנסיות פולניות מעץ״ עם גימור אמנותי ועם ציורי קיר בפנים. מעניין, שבקרבת בית הכנסת נמצאה כנסיה נוצרית — להבדיל — בת גילו של בית הכנסת, שבחזיתה למעלה נכתב באותיות זהב בלשון הקודש השם המפורש. האגדה מספרת, שמשומד אחד צייר זאת בעמדו על סולם גבוה, וכאשר הגיע לאות ״ה״, נשבר הסולם, והצייר נפל ונהרג, לכן הרגל שבאות ״ה״ ארוכה יותר.

בחורף היינו מחליקים על הקרח על ״פרסות הברזל״. בצעירותנו נעלנו נעליים, שלעקביהם היו צמודות פרסות ברזל, ובאלה החלקנו על האגם. כשבגרנו, קיבלנו מחליקיים. באגם זה נהג ד״ר קובלוב — קרוב משפחה של מאיר דיזנגוף ז״ל — להתרחץ בחורף, אפילו בכפור הגדול ביותר. ראינו אותו בא על מזחלת רתומה לסוסים קטנים לבוש מעיל עשוי פרוות כבשים, ניגש לפירצה בקרח, שהוכנה מראש, מסיר את הפרווה, וכשהוא לבוש מכנסי רחצה בלבד הוא קופץ אל תוך

בית העיריה

בית מגורים

האגם, ושוחה זמן מה. לראות את הדוקטור שוחה בכפור זו היתה אטרקציה בשבילנו.

כבר בגיל צעיר מאוד התחלנו לשחק כדורגל על חלקת שדה שבין ה״טמפל״ והגן החדש. היה זה מקום יפה מאוד, העשב שם היה נמוך, הקרקע שטוחה, רק חיסרון אחד היה לו למגרש: הוא היה משופע. הקבוצה, ששיחקה במחצית הראשונה מלמעלה למטה, היתה תמיד מנצחת בתחרות. על מגרש זה שיחקנו זמן ממושך למדי, עד שקיבלנו מבעל האחוזה שטח קרקע נרחב, כ־10 דונם, על יד החורשה של פייטל, שבה היו נערכות בימי א׳ חגיגות — ״פסטינים״. היה זה ליד הדרך ״הפולנית״ לסקוריקי, איפה שנגמרת העיירה. מכיוון שבקצהו של השדה היתה איזו הגבהה, קיבלנו על עצמנו ליישרה. שבועיים תמימים היינו באים כולנו בבקרים ועובדים בחריצות — חופרים ומסלקים את האדמה. כפות ידינו נתכסו שלפוחיות כואבות, אך לא הפסקנו לעבוד, עד שסיימנו. העובדים היו חברי מועדון ״מכבי״, שנוסד זה עתה על ידי ה״שפה ברורה״, שבראשה עמד ד״ר ברונו פרצ׳פ. אם זכרוני אינו בוגד בי, עבדו בהקמת ה״אצטדיון״ הכדורגלנים: סלו ולונק ולאך, טוביק גוטליב, סומצ׳ו ליבלינג, לייביק מרדר, פלדמן, גרשון פרבר, האחים ז׳רקובר, יענצ׳י פינדלינג, אימו כהן, ואנכי.

איצ׳לה שנקל

פעילותו של איצ׳לה בייסוד ה״שפה ברורה״ היתה גדולה ביותר. אבל עלי להדגיש, שאנחנו בני פודוולוצ׳יסקה מבדילים בין שני איצ׳ילעך, כשם שההיסטוריה בין יוסף בן מתתיהו כהן בית המקדש ל׳בין יוספוס פלביוס ההיסטוריון של רומא, מחבר ״מלחמות היהודים״. אני אספר רק על איצ׳לי הראשון.

זכורני שבשעת הנחת אבן הפינה לבניין ״בית העם״ בגן של איצ׳ה בילר, ליד מסילת הברזל, באביב 1914, הוזמן לחגיגה העסקן הציוני הנודע מטרנופול בן־ציון פט. אז הייתי עוד ילד, אך אזכור, שזה התחיל את נאומו במלים ״אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה״. לאחר נאומו לקח את רשות הדיבור איצ׳לה, שהיה עוד צעיר מאוד, ונאם נאום מלהיב. מיום זה ואילך כבר לא צריכים היינו להזמין נואמים זרים, היה לנו כבר נואם משלנו. הטקס נסתיים בנאום קצר ובברכה של הרב שלנו ז״ל. הרב האציל חייב היה להתגבר על התנגדותם של חסידי הוסיאטין וצ׳ורטקוב להשתתפותו בהנחת אבן הפינה לבית ציוני. לדיאבון הלב מלחמת העולם שמה לאל את היוזמה הברוכה להקמת בית העם, ובעיירה שלנו לא קם עוד אולם ליהודים עד חורבנה. היינו נאלצים להזדקק לאולם ״סוקול״. מאז הנחת אבן הפינה הוכתר איצ׳לה לנואם הדגול של התנועה הציונית בעיירה שלנו.

בשנות הכיבוש הרוסי 1914־1918 נאסרה כל פעילות פוליטית, ולא יכולנו לקיים אסיפות. גם בתי הספר היו סגורים. אבל אנחנו הצעירים המשכנו ללמוד, ובזה עזרו לנו במידה רבה ברונק פרצ׳פ ונוסבאום. לאחר כניסת האוסטרים באביב 1918 קמה התנועה הציונית לתחייה. פרצ׳פ הזקן מסר שני חדרים יפים בביתו ל״שפה ברורה״. אסיפות עם התקיימו בבית הכנסת הגדול, הנמצא בסמוך, ושם נאם איצ׳לה את

נאומיו הציוניים המלהיבים. בכל אסיפה, בה נאם, היה בית הכנסת מלא קהל. בדרך כלל היו מופיעים באסיפות נואמים נוספים, אולם אחר נאומו של איצ׳לה, שנמשך לכל היותר שעה, וזכה למחיאות כפיים סוערות, איש כבר לא העז לבקש רשות דיבור.

איצ׳לה היה ממייסדי החוג הדרמטי ב״שפה ברורה״. עד כמה שזכור לי שימש איצ׳לה בהצגות כלחשן קבוע. באו הימים הקשים של נפילת הממלכה האוסטרית בסתו 1918, והתחילו הפוגרומים של פטלורה — איצ׳לה היה הדמות הראשית בארגון ה״סאמו אוברונה״, ההגנה העצמית, ועמד בראשה עד לפירוקה. ללא איצ׳לה קשה להניח, שהארגון הזה היה קיים. זמן רב היה איצ׳לה היושב ראש של המועדון שלנו. פעמים רבות הוא נבחר כציר למועצה הארצית של התנועה הציונית. היה פעיל בקרן הקיימת ובקרן היסוד, והיה ממלא מקומו של יושב ראש ועד ההצלה.

כל זאת עד לזמן שהוא נורה בידי סידלצקי. בשעת משפט ירה בו מספר יריות, ופצע אותו קשות. לא ידוע לי מה היה הסכסוך ביניהם רק זאת, ששניהם היו שותפים בקונסורציום, שפורק כבר אז.

משחקי גן

עבור הנוער המתבגר אירגנה ״שפה ברורה״ ״פסטינים״, דהיינו משחקי גן. בדרך כלל ערכנו אותם ב״חורשת פייטל״. החורשה היתה של בברובסקי. לפני מלחמת העולם הראשונה חכר אותה בעל הבית זיסרמן. אחרי המלחמה היתה החורשה בהשגחתו של ״מנהל המשק״.

השמות ״חורשת פייטל״ ו״הר פייטל״ מקורם בעובדה, שבקצה החורשה מול ההר עמד ביתו של הפולני פייטל, שם הוא גר עם בניו. האיכרים מסטרומישצ׳יזנה קראו לבית ״זמצ׳יסקו״, דהיינו טירה, וזאת מפני שעל ההר עמדה טירת הגנה. ההר עצמו, ואגם רחב שלרגליו, והנהר זברוץ׳ הם שהפכו את הבית לטירת הגנה. היו מספרים שמן הטירה שהיתה מבצר פולני עתיק, הובילה מנהרה לאורך של 20 ק״מ עד לזבארז׳ בתקופת המלוכה הפולנית היתה הטירה עומדת מול התקפות הטטרים והקוזקים. על ההר הזה ערכנו אנחנו את האמונים של צופיות, ועל אותו הר עצמו רצחו הגרמנים את שארית יהדות עיירתנו.

דוז׳יה גרינהאוט העדינה אספה מיד אחר השחרור מעט אפר רווי דם קדושינו אל תוך כלי חרס, החזיקה בו בכל נדודיה, עד שהביאה אותו לישראל. כאן הבאנו את האדמה הקדושה, רווית דם קרבנותינו החפים מפשע, לקבר ישראל בבית העלמין שבנחלת יצחק, וקבענו עליו מצבה — אחת הראשונות ממין זה. שם אנחנו נפגשים שנה בשנה ביום שנערכה בו השחיטה ההמונית, הוא יום ז׳ בתמוז, ומקיימים אזכרה לקדושי פודוולוצ׳יסקה והסביבה.

ליד ההר הזה בנו הסובייטים בית חרושת ללבנים, מכיוון שאדמת ההר מתאימה מאוד לייצור לבנים. השימוש בחומר מן ההר גרם לכך, שההר זז מעט, ועצמות קדושינו נתגלו על פני השטח. כאשר זה קרה חזר לייבוש קסטן שלנו מרוסיה והתיישב בפודוולוצ׳יסקה. מלבדו גרים עוד בעיירה בנו של ירצ׳ובר ובתו של יוסף

פרידמן, צסיה. זה מה שנשאר מן העיר, שפרחה פעם, שבשיא פריחתה מנתה כעשרת אלפים יהודים. לייבוש קסטן התחיל מיד לעסוק בעניין העצמות ופנה אל בני עירנו הן בתל־אביב והן בניו־יורק. הודות לעזרתנו הכספית ושיתוף הפעולה של קסטן וירצ׳ובר הועברו עצמות קדושינו בארונות קבורה אל בית קברות. לייבוש שלח לנו צילומים מהעברת העצמות מקבר המונים, שם רואים אותו ואת ירצ׳ובר, ושוטרים סובייטים עוזרים בעבודה.

גבורה

בזמן הכיבוש הגרמני לא גרתי בעיירה שלי. התקופה האיומה הזאת עברה עלי בלבוב. מה שעבר על פודוולוצ׳יסקה יודע אני מסיפורים.

חושב אני, כי חובה היא על כל יהודי לא לעבור בשתיקה על שום מקרה אכזריות מצד הגרמנים נגד עמנו, כדי שיישאר זכר ואזהרה לדורות הבאים! וכדאי בעיקר לתאר מקרים של גבורה.

אני חושב שגבורה אינה דווקא קרב פנים אל פנים בגרמנים עם נשק ביד. רוצה אני לתאר כאן את מותו בגבורה של רבנו הרב יהודה לייבוש באב״ד זצ״ל. היה זה בזבראז׳, לשם הובילו הרוצחים רבים מבני עירנו. הם הפשיטו את הרב ואת כל ילדיו — הבנים והבנות — עד לבגדים התחתונים, הובילו אותם בכל העיר בליווי קריאות לעג וצחוק, ואז החלו לירות בילדיו, בזה אחר זה, לעיני הרב הקדוש. הרב התחנן בפני הרוצחים האכזריים: ״תירו בי קודם, שלא אראה במות ילדי״ — ״לא, יהודי, אתה חייב לראות את ילדיך מתים!״ הרב אמר להם שוב: ״זה בניגוד לתורתנו הקדושה, ובניגוד לכל צורה אנושית!״ — ״אתה, יהודי, תראה את אבדן ילדיך!״. הרב הקדוש הרים מבטו וקיללם בזו הלשון: ״השמש יפה מדי, מכדי שקרניה הזהובות תזרחנה עליכם! והאדמה יקרה מדי, משתוכל לשאת עליה חיות שכמותכם!״. היה לו עוד אומץ ועוד מצא כוח לקרוא בקול שלוש פעמים: ״ארורים תהיו! ארורים תהיו! ארורים תהיו! סופכם קרוב מאוד!״. זאת סיפרה לי ניוסיה ויינשטיין ז״ל, שגם היא הוגלתה לזבראז׳.

גם בתו של לייזר אלטניי, גיזיה אלטניי, כאשר הובילו אותה למוות ביריה קיללה וקראה: ״הביטו, בעיני אתם רוצחים! שמבטי ירדוף אתכם כל ימי חייכם! אני ניצבת כעת על סף מותי, לכן דברי קדושים הם. ארורים תהיו! בל תזכו למנוחה! שתמיד תראו את עיני מביטות בכם!״.

אכן, זו גבורה.

דוד טירהויז

על סבי ר׳ יעקב טירהויז

העיירה פודוולוצ׳יסקה וסבא ר׳ יעקב טירהויז ז״ל קשורים יחד. לתאר את פודוולוצ׳יסקה בלי להזכיר את ההשפעה הברוכה עליה של אישיותו ושל מעשיו, הרי זה כמו לצייר תמונה חסרה.

פעולותיו לטובת העיירה היו רבות, כגון בחירת רבניה, אשר הוא הוא שבחר בהם. הוא היה ראש וראשון לחסידי הוסיאטין, אשר היוו רוב בעיירה, והיה ראש הקהל. אבל עיקר השפעתו היתה עקיפה, שקשה להגדירה. היתה זו אישיותו, אשר קרנה והאירה לכל עבר, ועוררה יראת כבוד אצל כל רואיו.

תולדות חייו ושרשרת מעשיו הברוכים, שנתפרסמו בכל גליציה ואף מחוצה לה, נסקרו כבר בקצרה כהקדמה לספרו החשוב ״עקבי יעקב״ על הש״ס, אשר זכיתי להדפיסו בשנת תשל״ח. המעלעל בין דפי ספרו יתרשם מגדולתו בתורה, מעניוותו המתבצבצת מבין השיטין מחד ומתקיפותו מאידך; וישתומם למראה התופעה, כיצד אדם, שהיה מאילי ההון אשר רשת מסחרו היתה פרושה בקצות תבל, היה בו בזמן שקוע בראשו ורובו במסחר האמיתי של עם ישראל — בלימוד התורה.

יודע אני, שאין בכוחי לתאר את גדולתו של סבא ז״ל. בשורות הבאות רק אשרטט כמה קוי רישום של תולדותיו, ואספר כמה ממעשיו, הקשורים לעיירה עצמה.

סבא ז״ל נולד לאביו הרה״ג ר׳ נפתלי הירץ, רבה של וולוצ׳יסקה אשר מעברו השני של הגבול עם רוסיה, שהיה ממשיכה של שושלת רבנים. כנהוג בימים ההם — כשהישיבות עדיין לא נפוצו בעולם — למד הוא בהדרכת אביו הרב, ועשה חיל בידיעת התורה. בגיל י״ט נשא לאשה את סבתא חוה ע״ה, בת למשפחה מיוחסת בעיר לכוביץ, והיא עצמה ידועה כרודפת צדקה וחסד עד מאוד.

אחר נישואיו עזב סבא את עירו ברוסיה ועבר לגור בפודוולוצ׳יסקה. כאן החל לעסוק במסחר בזרעים, ותוך זמן קצר עשה חיל עד שנודע שמו כסוחר מצליח וישר דרך. ברבות הימים הקים חברת ענק, אשר שלוחותיה היו פזורות לא רק ברחבי אירופה, כי גם בארצות הברית ובקנדה היו לה סניפים. יושב ראש לשכת המסחר בהמבורג אמר פעם: ״לפירמה טירהויז השפעה על כל שוק הזרעים באירופה״.

כמו בחייו הפרטיים היה נאמן למסורת אבות ונשאר עומד איתן על אדני התורה גם בחיי המסחר שלו. מנהגו היה לשבות שלושים ואחת שעות, כמו שנמצא כתוב בספרי הקבלה: משעה אחת עשרה וחצי בימי שישי ועד לשעה מאוחרת במוצאי שבתות. מנהג זה הנהיג גם בכל סניפי החברה, וגם אם הסוכן היה נוצרי היה עליו להתחייב שלא לסחור בסחורות שלנו בשבתות ובחגים. והיה מעשה בסוכן, שלא עמד בתחייבותו, והוא פוטר.

היה מקרה, שעורר הד חזק אפילו בקרב הגויים שבכל הסביבה, ומעשה שהיה כך היה: פעם רכש סבא שדות של רוזנת מכובדת, שהיו סמוכים לאחוזתו בסצ׳ובקה.

אך לפני שהרוזנת העבירה פורמלית את השדות לרשות סבא פרצה אינפלציה, והרוזנת חזרה בה, אף על פי שהכסף שולם לה. בבית המשפט טענה הרוזנת, שעדיין לא קיבלה כסף עבור השדות, ועתה אינה מוכנה עוד לקיים את העיסקה בתנאי האינפלציה. במהלך המשפט צריך היה סבא להישבע, כי שילם את הכסף, כי אז יזכה במשפט, אבל להפתעת הכול סירב סבא להישבע בטענה, שנהג בעצמו לא להישבע לעולם; ואף על פי שהאמת איתו, אינו מוכן לשנות ממנהגו, גם אם יפסיד את כספו. מכיוון שהרוזנת ומנהל החשבונות שלה נשבעו, שהכסף לא שולם, הפסיד סבא במשפט.

עברו שנים. יום אחד בא כומר למשרדו של סבא, והודעה בפיו: מנהל החשבונות של הרוזנת התוודע לפניו לפני מותו, שבמשפט ההוא נשבע לשקר תמורת סכום כסף גדול שהרוזנת הבטיחה לו. הוא גם התיר לו לפרסם את וידויו, כדי שיזכה במחילה. מיד נערך משפט חוזר, בו העיד הכומר על דברי מנהל החשבונות, וסבא זכה בשדות למפרע, והרוזנת עוד נקנסה קנס גדול. השופטים לא הסתירו את התפעלותם מסבא, אשר היה מוכן להפסיד סכום כסף גדול ובלבד שלא ישנה ממנהגו. בית המשפט המחוזי הנפיק לו תעודה, בה נאמר, שמעתה תתקבל כל עדות שלו בבית המשפט בלא שבועה. אין צורך לומר, שבהתנהגותו קידש סבא את שם ה׳ ברבים.

עד מהרה היה, הודות לאישיותו ופעליו הרבים, לראש וראשון בקהילה. הוא נשא את עול הנהגת הציבור בכל כובד האחריות, והשתדל — אם בדרכי נועם ואם בתקיפות — לשמור את משמרת המסורת. לעת זקנתו, כשקשתה עליו ההליכה, יסד בית כנסת, שנוהל על חשבונו. אחד המתפללים סיפר לי דברים שבינו לבין סבא: הייתי יהודי מתבולל, וגם על השבת לא שמרתי. בשנה אחת הפסדתי את כל הוני, גם חליתי במחלה אנושה. בא אלי סבך לבקרני, ואמר: קבל על עצמך לשמור שבת אחת כהלכתה, ותראה שתבריא. שאלתיו: ״ר׳ יענקל, אפילו אבריא, ממה אתפרנס? השיב לי: אלווה לך סכום הגון לזמן בלתי מוגבל, עד שתצליח בעסקיך. וכך הווה: הבראתי ממחלתי, וחזרתי למעמדי הראשון. את חובי שילמתי, ועתה אני שומר תורה ומצוות, ומתפלל בבית כנסת זה.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשהגבול עם רוסיה נסגר ורבים מתושבי העיירה איבדו את מקור מחייתם, יסד סבא, יחד עם בנו — הוא אבי מורי מנחם נחום הי״ד, שהיה שותף בעסקי סבא — קופת גמילות חסדים, ממנה לווה כל נצרך הלוואה ללא ריבית. מקופה זו נהנו עשרות משפחות. גם סבתא ע״ה ניהלה קופה משלה, וכשנודע לה על אחד הלווים מסבא, שאינו יכול להחזיר חובו, היתה מלווה לו מקופתה; וכשלא יכול להחזיר לה היה לווה מסבא, וחוזר חלילה. עם פטירת סבתא ע״ה (בכ״ח אדר תרצ״ב) החליטו סבא ואבא להעביר את הכסף הנותר בקופתה אל קופתם, ואילו את פנקס הלווים — שסכום ההלוואות שלהם הסתכם בהון רב — קברו בקברה. בדרך זו פטרו את בעלי החוב מלשלם את חובותיהם.

סיפר לי ידידי יוסף לוקמן: פעם קראו סבא וביקשו להפיץ בין חבריו, שהיו מגלחים את זקנם בתער, סם לגילוח, שהזמין אצל אבי בוינה, על חשבונו כמובן. כעבור זמן — אחר שהתרגלו להתגלח בסם — קראו שוב וביקשו לשכנעם, שישלמו

עבור הסם מחיר סמלי, וזאת כדי להיווכח שהם מוכנים להוציא מכספם ולא לעבור על מצוות התורה. משהסכימו לכך, אמר: עכשו שמחתי שלמה.

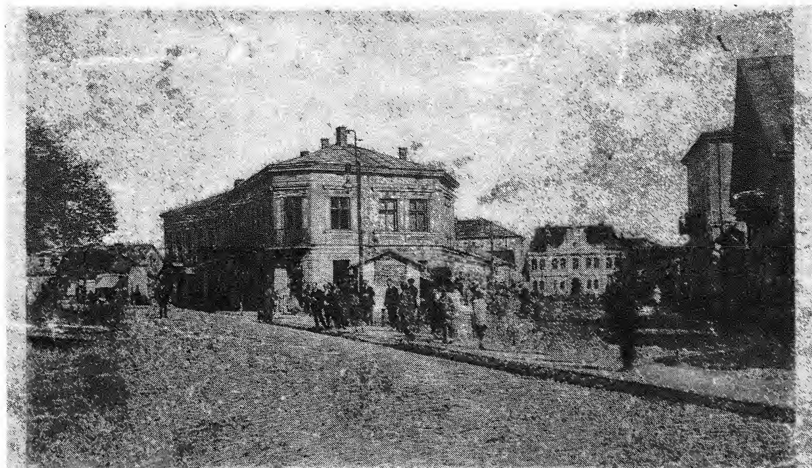
חמישה בנים ושתי בנות היו לו לסבא: אלטר, אדזי, מנחם־נחום (הוא אבי), חנה, נחמה, אליקים־געציל, ויצחק. חמישה מהם נפטרו בחייו לפני המלחמה. אבא הי״ד, אשר גר תחילה בוינה, עבר לפני המלחמה לגור בטרנופול. כשנכנסו הגרמנים ימ״ש לעיר, הוא נעצר על ידיהם יחד עם למעלה ממאה יהודים מחשובי הקהל. אחיו הצעיר אליקים־געציל ליווהו בדרכו האחרונה, ושניהם נהרגו ביום י״א תמוז תש״א הי״ד.

סבא עצמו נמלט בפרוץ המלחמה לסקלאט, שם השיגוהו ידי הצוררים הארורים, ושם עלה על המוקד בין המוני ישראל, שנטבחו על ידי הנאצים, והוא קרוב לתשעים שנה. יום הזיכרון נקבע לט״ו סיון, הוא גם יום הזיכרון של אמי מרת מלכה־האדיל הי״ד בת הרה״ג ר׳ יצחק אייזיק שיינפלד ראש בית דין בעיר ברודי, ושל אחותי רבקה־מינדל ובעלה ישעיהו מילגרום ושני ילדיהם, ושל אחי הבכור נפתלי־הרץ ה׳ ינקום דמם ונקם ישיב לצריו וכיפר אדמתו עמו.

דוד טירהויז
נכד ר׳ יעקב ז״ל
ובנו של מנחם נחום ז״ל

רח' לגיונוב

שוק

זוניו

על משפחת ד"ר רוזנצווייג

זכות גדולה נפלה לידי לכתוב מעט פרטים על ד"ר רוזנצווייג ומשפחתו.

משפחת רוזנצווייג הגיעה לפודוולוצ'יסקה בשנות העשרים מהעיר הסמוכה סקלאט, ומיד כבשה את לב התושבים.

אנסה לשרטט כמה קווים לדמותו, אף כי אין זו משימה קלה בגלל פעילותו הענפה.

ד"ר רוזנצווייג היה ציוני נלהב, פעיל ב"ציונים הכלליים". בעת הופעותיו ב"בית המדרש הגדול" המקום היה צר להכיל את כל הצמאים לשמוע את דבריו.

ספרייתו העשירה — ובה ספרות יפה וספרות מדעית בשפות שונות, וגם ספרי קודש — היתה פתוחה לכול.

כאיש ציבור פעיל עמד בראש קרנות לאומיים: הקרן הקיימת לישראל, קרן היסוד, ו"עזרה הדדית". היה חבר במועצת העירייה, אחרי כן היה סגן ראש העירייה, בסוף היה גם ראש העירייה.

בצד עיסוקיו הרבים עסק בראש וראשונה בעבודתו המקצועית כרופא. היו מלבדו עוד רופאים טובים בעיר, כגון ד"ר פרידמן וד"ר פרצ'פ, אך הוא היה מיוחד במינו: **היה מרפא לא רק את הגוף, אלא גם את הנפש**. יחסו אל כל אדם היה יחס של כבוד. תמיד נענה לקריאה — בכל מזג אוויר ובכל שעה משעות היום והלילה, גם בשבתות ובחגים — כחייל על משמרתו עמד הוא על משמר הבריאות. על תשלום לא שאל, היה מתחשב במצבו הכלכלי של החולה, לעתים קרובות נתן לחולה מכספו, או תרופות נתן לו בלא תשלום.

בביתו היה בית חולים בזעיר אנפין, ובו אחות. חולים מיוחדים טופלו שם.

אשתו האצילה — הלנה — גם היא רופאה, היתה תמיד עזר כנגדו. היא היתה רופאה של "קופת עובדי הרכבות". בפעילותה הציבורית היתה מקיימת את מצוות "מתן בסתר". במנהג זה התמידה במשך כל השנים. בן־עיר אם עלה ארצה, היה חייב לבקר אצל משפחת רוזנצווייג להיפרד ממנה. ובמעמד זה היה זוכה במתנת כסף מידיה של ד"ר הלנה.

בן יחיד היה להם, בבת עינם, **אולק**. בפרוץ מלחמת העולם השנייה גוייס לצבא האדום בעומק ברית המועצות. ההורים הלכו אחריו, אך לא הצליחו ליצור קשר עם בנם במצב המלחמה. מאוחר יותר נודע, שהבן נפל בהגנה על סטלינגרד. נפל כתר מראשם. והם, מכיון שהלכו אחר בנם לברית המועצות, ניצלו משואת הנאצים, שפקדה את פודוולוצ'יסקה. צחוק הגורל הוא, שהודות בנם, שנפל, זכו הם בחיים. אך רוחם נשברה.

עם סיום המלחמה עלו ד"ר רוזנצוויג ורעייתו ארצה והתיישבו בחיפה. ד"ר רוזנצוויג עבד במרכז קופת חולים כראש מחלקה ורנטגנולוג. אשתו עבדה כרופאת משפחה באחד הסניפים של קופת חולים.

בפגישותינו הרבות עימם הרגשנו את סבלם הכבד על אבדן בנם ממלא את האווירה. מאז מותו לא ראו מטרה וטעם בחייהם.
הזוג רוזנצווייג הלכו לעולמם בשיבה טובה, כאשר שם בנם היחיד ״אולק״ על שפתותיהם.

יהי זכרם ברוך.

מילות מספר על טויבקה ברר, לימים יונה סלעי

בגיל צעיר הגשימה את חלומה ועלתה ארצה. קליטתה בארץ היתה קלה יחסית, היות וידעה את השפה העברית על בוריה, גם התמצאה יפה בנעשה בארץ. גם תכונותיה מלידה — אהבת הבריות ונכונות לעזור לזולת — סייעו לה להשתלב בחברה הארץ־ישראלית של הימים ההם.

בהיותה רחוקה מעיירת הולדתה לא שכחה את פודוולוצ׳יסקה. בימים ההם — בשנות השלושים — כשהיקלטותם של עולים בארץ היתה קשה למדי, היתה לעולים הפודוולוצ׳יסקאים כתובת ידועה: אצל יונה ברר־סלעי פתוחה הדלת, והיא מוכנה לעזור לכל אחד מהם אם זה במציאת עבודה, אם בכמה ימי לינה, אם במעט כסף, אם במלת עידוד. יונה עשתה זאת בלב שלם, בהרגשת שליחות.

אחרי קום המדינה היתה פעילה באירגון יוצא פודוולוצ׳יסקה.

נפטרה ביום ג׳ סיון התשמ״ו (10.6.86). דמותה הנעלה תישמר בזכרוננו לנצח.

יהא זכרה ברוך!

זוניו

יונה סלעי (טויבקה ברר)

עיירה ושמה פודוולוצ׳יסקה

בגליציה המזרחית אי־שם
יישמר זכרה של עיירה ואם,
פודוולוצ׳יסקה לעיירה קראו.
ואנשיה צנועים, טובים היו.

אנשים משכילים, ענווים, תמימים.
בלי טרדות חלפו הימים,
לא היו בעיות, דרישות מופרזות,
בשלווה ידעו את החיים לבנות.

בלי צל, בלי היסוס התחילו את היום
ומסביב דומיה, שקט ושלום.
אנשים רגילים לומדים ועובדים,
ואת המטרה יפה הם יודעים.

היו עשירים, שחיו ברווחה,
היו עניים. פרנסתם דחוקה,
היו קלי דעת, היו משונים,
אך חס וחלילה ליסטים ושודדים.

הישוב מחונן בשלווה ואחדות,
בשמץ קנאה, ברגשי ידידות.
אנשים שנולדו עם רגש של חמלה
חשבו על הזולת, שהיה בצרה.

משתים בעיירה לא היו נדירים
אליהם הוזמנו כל התושבים
ואם חלילה אסון קרה,
כל העיירה התייצבה במערכה.

בהשתתפות כנה נובעת מלב
איש לגורל רעהו תמיד חרד;
לא ידעו שנאה, לכלוך ורפש,
נקיי כפיים ויפי נפש.

בפודוולוצ׳יסקה העיר לא היו ארמונות.
תישאר בזכרון הדורות
תמונת בתים קטנים, נמוכים,
דרכים לא סלולות, שבילים מתפתלים.

היו גם גנים, גם פרחים פורחים,
היתה באר, בה מים זכים,
היתה גם שדרה דלת עצים,
וטיילת ארוכה מפתה תושבים.

היתה חברה. חוג ציוני
פעל יפה. מאוד הגיוני.
היו אידיאליסטים, היו מפלגות.
אך לא שמענו על מריבות.

היו שיעורים, הרצאות למכביר,
קולו של מרצה חזק ואדיר;
כספים תרמו ביד רחבה.
ארץ־ישראל — מטרה נשגבה.

היה גם רב בתוך העיירה,
כל בעיית־דת אצלו נפתרה.
בכבוד וביקר התייחסו לויכוח,
מתוך אמון בחרו ברבי לבטוח.

עוד נכס יקר היה בעיירה:
תחנה, ובה רכבת ארוכה.
יום יום התנשף הקטר בכבדות,
אך למטרה הגיעו אנשים בליאות.

אף כי בעייות הטרידו כל מוח,
ידעו להשתחרר מהן, לחזור ולשמוח,
ידעו לשיר, לצאת בריקודים,
יפים היו חיי הנעורים.

בקיצור, רבותי, הכל התנהל כשורה,
עד שהגיע היטלר לשערי העיירה.
בלי חמלה ורחמים, באכזריות ורצח
השחית את פודוולוצ׳יסקה לנצח.

לא ארחיב דברים על אותו אספסוף,
שדיכא כל נפש, רצח כל גוף.
שהיה פעם ישוב, עיירת יהודים,
מעידות המצבות בבית העלמין.

מוקדש לספר הפודוולוצ׳יסקאים
ע״י יונה סוסליק (סלעי) ז״ל לבית ברר

הסתדרות גורדוניה
בפודוולוציסקה
יובל החמש לקיום הסניף
1928 1933

ראובן וגרשון פליישפרב

סיפור משפחת פליישפרב

היינו משפחה ענפה שמקומות מגוריה השתרעו בעיירות שונות ובכפרים, במחוזות זבארז' וסקאלט מצד אבא — ברל פליישפרב ומשפחתו, מצד אמא — רבקה רחל רוזנבלט.

בית סבא מוטי פליישפרב וסבתא צ'רני עמד בכפר מדין מחוז זבארז'. לסבא וסבתא היו חמישה בנים, הבכור היה אבי יצחק דב ז"ל שנקרא בפי כולם ברל.

אבי נולד בשנות השמונים של המאה הקודמת.

אמא, רבקה רחל, הגיעה מסקלאט לכפר מדין בהתחלת המאה העשרים הם הקימו משפחה.

אבי הלך בדרכי סבא. עיסוקו העיקרי היה מכירת קרקעות ותיווך והיה בשל כך בן בית אצל הפריץ מלחובסקי בעל האחוזה שבמדין.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה היינו שלושה אחים ואחות: חינה, שמואל, ראובן וגרשון.

תקופה קשה עברה עלינו. הרוסיים השתלטו על האיזור ואבי בגלל הלשנה נענש והוגלה לרוסיה.

אמנו מרוב פחד ודוחק כלכלי ברחה עם ילדיה מהכפר מדין לאמה לסקאלט.

בשנות העשרים אבא חזר מהשבי. חזרנו לכפר מדין לבית סבא ואבי מצא את פרנסתו בעסקי תיווך. אבא היה איש נעים הלכות, דתי מחסידי "הוסיאטין" שלט בשפה גרמנית, אוקראינית ופולנית זה עזר לו הרבה בעסקיו. אמנו שמרה בקפדנות על כשרות ועל המסורת וניהלה משק הבית בחכמה ובתבונה רבה. חונכה את ילדיה בחום ובאהבה ממש " א יידישע מאמא" מקרינה מטוב לבה על כל המשפחה והסובבים אותה.

ימי שישי, שבתות וחגים היו ימי שמחה ואושר. הזמירות של יום שישי בזמן הארוחה היו תמיד מלהיבות ביותר. ילדי היהודים, וביניהם גם אנחנו למדו בבית ספר מקומי שבכפר. התלמידים. רובם אוקראינים, פולנים וביניהם רק יהודים בודדים.

המורים לא היו ידידותיים כלפינו, רובם היו אנטישמיים. בשעות אחר הצהריים למדנו למודי קודש אצל מורים פרטיים. אחד המורים היה אלי רצנשטיין. הוא היה אהוב על תלמידיו. ילדים מהכפרים הסמוכים היו מצטופפים בביתו הקטן אשר בקצה הכפר מדין. אלי "המלמד" העניק לנו לא רק ידע ואמונה עמוקה בתורה ומצוות, אלא גם אהבת ארץ־ישראל והרעיון הציוני. אחד משלושת ילדי, ישראל רצנשטיין היה כול השנים בפודוולוצ'יסקה.

עם הזמן אחותנו חינה נשאה ליוסף שפצירר מגזימלוב. להם בת יחידה זלמה. גם אחי שמואל התחתן. ראובן גויס לצבא. אני גרשון נשארתי בבית עוזר לאבא

ובעסקים ובעבודות משק הבית. כעבור זמן קצר התגייסתי גם אני לצבא ההורים נשארו לבד.

ב־1939 הסכם רובנטרופ — מולוטוב וחלוקת פולין. חזרנו הביתה למדין. המצב השתנה מקצה לקצה.

אבא חלה וכעבור מספר חודשים נפטר. כתר נפל מראשינו. נדדנו שוב ממדין לסקאלט — לבית סבא אביה של אמא.

פרצה מלחמת העולם השניה. אותי ואת ראובן גייסו יחד עם כול צעירי העיירה, הפעם לצבא האדום.

אמנו נשארה לבד.

פרידה מאמא חרותה עמוק, עמוק בזכרוני.

ביום חמישי בבוקר ע״י הבית שלנו, אמא נתנה לכול אחד מהבנים סידור תפילה קטן, כקמע שנשמר מכול רע ושנוכל גם להתפלל. כך נפרדנו לעולמים.

קבוצת המגויסים נדדה מזרחה בבהלה רבה במנוסה מהגרמנים. שבועות רבים, ימים ולילות הלכנו ברגל, עד שהושיבו אותנו ברכבת ואחרי נסיעה של חודש ימים הגענו קרועים, בלויים ומותשים לניזני־טגיל בסביבת סברדלובסק.

הועברנו למחנה עבודה ושם עברו עלי ועל ראובן כול שנות המלחמה. ראובן עבד בבית חרושת ללבנים ואני במחצבת אבנים. באחד הימים פגשנו בשוק את אריה רפפורט. ההתרגשות והשמחה היתה רבה.

חיכינו לסוף המלחמה בתקוה שנמצא מישהו מהמשפחה בחיים. הגורל רצה אחרת.

ב־1946 חזרנו כרפטריאנטים מערבה לפולין.

בפודוולוצ׳יסקה כתחנת ביניים, מצאנו יהודים ספורים ניצולי השואה. לפי סיפוריהם, אחי שמואל ואשתו חנה כמו כן אחותי חינה עם בעלה ובתה היו יחד עם אמא בסקאלט עם כניסת הגרמנים. אחי שמואל ואשתו וגם גיסי יוסף נרצחו ע״י האוקראינים. אמא נשלחה באחת האקציות למחנה השמדה בלזיץ. ושם נספתה יחד עם יהודי סקאלט. אחותי חינה עם זלמה בתה בת השבע נדדה, והסתתרה במקומות שונים בכפרים עד שנת 1943. בקיץ גוועה אחותי מרוב חולי ורעב בשדות חיטה בסביבות הכפר בו נולדה. זלמה המשיכה לנדוד עוד מספר ימים עד שהשיגה אותה יד רוצחת אוקראינית אולי אפילו מהכפר מדין.

אבל כבד נפל עלינו, לא היה מה לחפש יותר על האדמה הארורה הזאת. החלטנו להמשיך ללבוב, לא לפני מבט אחרון על ביתו של דוד מאיר רוזנבלט. בבית הגדול הזה היתה ממוקמת נ.ק.ו.ד.

מספר מלים על המשפחות היהודיות שגרו בכפרים שבסביבה פודוולוצ׳יסקה.

הכפרים שבסביבה היו קטנים ובכול כפר בין האוכלוסיה האוקראינית ופולנית, משפחות יהודיות בודדות.

בכפר מדין

הידוע בכול המחוז מגידולי קרפיונים במימי הנהר אשר חצה את הכפר, היה מרוחק מפודוולוצ״יסקה שנים עשר ק״מ, בכפר חיו כחמש עשרה משפחות.

דוד גבריאל פליישפרב הקים משפחה התיישב בפודוולוצ״יסקה. נולדו לו ולאשתו ריבה חמישה ילדים.

באחת השנים עברה כול המשפחה לקרקוב. כול הילדים עברו את השואה ונשארו בחיים. שתי בנות צילה וסלקה הגיעו לארץ. בחודש ינואר 1988 נפטרה צילה. י.ז.ב.

משפחת יוסלה בראוינר הקרוי וינר, מכוון שפעם ביקר בוינה לצורך רפוי. ליוסלה ואשתו חנציה היו שישה ילדים. מכול המשפחה הגדולה נשארה נכדתם היחידה רבקה מבית זינגר. חיה בקיבוץ גינוסר.

ישראל רכל ומשפחתו, מוניו אפשטיין ומשפחתו. שמות יתר המשפחות לא זכורים לנו.

בכפר סקוריק

גרו בערך אותו מספר משפחות. משפחת איציק והניה דלוגץ עם חמישה ילדים. הבן משה דלוגץ נשא לאשה בת ממשפחת שניידרמן מפודוולוצ״יסקה.

משפחת פנחס ובת־שבע שכטר. ר׳ פנחס שוחט ומוהל של כול הסביבה. למשפחת שכטר היו שישה ילדים. מכול משפחת שכטר נשאר בחיים הבן נחום החי בישראל. אצל הר׳ פנחס שכטר השוחט בבית, היה בית הכנסת היחיד שבסביבה. ובשבתות ובחגים היו מתאספות המשפחות המכפרים : מדין, סקוריקי, פנקוביץ וקלימקוביץ לתפילה.

משפחת פישל ופרהלה מרדר. משפחת ליפא הלפרן ואשתו ולהם ארבע ילדים. ממשפחת הלפרן נשארו בחיים שני בנים, אחד חי בישראל ואחד בצרפת.

מכפר קלימקוביץ

משפחות האחים רכל, משפחות מרובות ילדים ועוד משפחות נוספות ששמותיהם אינם זכורים לנו.

בכפר טוקס

זכורה לנו רק משפחת בוניס. ארבע ילדים היו. ביניהם בן אחד שמיריל שנשאר בחיים. אחרי השיחרור נשא לאשה את קלרה מבית רוייכמן. הם עלו ארצה התישבו ברחובות. נולדה להם בת בתיה. שמיריל נפטר אחר מחלה קצרה ברחובות.

יהא זכרו ברוך.

הרבה שמות של אנשים בודדים ומשפחות נמחקו במשך השנים מזכרוני, ועל זה אנו מצטערים ודואבים.

פ נ
איש תם וישר
צעיר לימים נקטף
בחצי ימיו מוה' חיים
בר' מאיר בילעוויטש
ת נ צ ב ה
CHAJEM BILEWICZ

אריה רפפורט

וולף־שאול רפפורט — חוואי יהודי

אבי זאב שאול (וולף בפי מיודעיו) רפפורט נולד בשנת 1875 בעיר טרנופול. ימי ילדותו עברו עליו בבית הוריו האמידים. את השכלתו רכש במוסדות התורניים שבעיר. זרמי החסידות השונים לא משכו את לבו. ולא כן הרעיון הציוני, שנתפס לו בהתבגרו.

בשנת 1902 נשא לאשה את רחל סאס מפודוולוצ׳יסקה. לאחר נישואיו בנה את ביתו בעיירה זו ועשה חיל בסחר תבואה ובסחר עץ. בצמוד לביתו הוא הקים משק חקלאי קטן, ובו ירקות ובהמות ועופות וכוורות. במשק זה רכש נסיון, שעתיד היה לנצלו מאוחר יותר.

בשנת 1928 גמר בלבו לעלות לארץ־ישראל. החלטתו קרמה עור וגידים והגיעה לכלל מכירת הבית והרכוש. במטרה להעביר את הרכוש והנפש לארץ־ישראל. אלא שהשהה את עלייתו, אחר שהגיעו אליו שמועות על חילול השבת בארץ.

בתקופת ההתלבטות באה לפניו הצעה לחכור חווה של ה״פריץ״ מלחובסקי בפנקביצה, במרחק של כשבעה קילומטרים מפודוולוצ׳יסקה, והוא נענה לה. החווה השתרעה על שטח של שבע מאות מורגים, ובה מבנה מרכזי, בו שכנה המשפחה, וכן אורוות, דירים, מחסנים, מכלאות, לולים, גורן, טחנת קמח; ועוד ביתן למגורי

משפחות העובדים (משפחת שפירא היהודית התגוררה גם היא בחווה, אף על פי שלא עבדו בה).

כל בני המשפחה נשאו בעול החווה; וולף ניהל אותה בידע ובכישרון; רחל אשתו ניהלה את משק הבית, והבת הבכורה אסתר עזרה לידה; הבנים זליג, חיים ומשה שולבו בעבודה ובאחריות, ואף הבן הצעיר אריה — כותב שורות אלה — תרם את חלקו. כמו כן העסיקה החווה כעשרה עובדים קבועים, ובעונה "בוערת" גדל מספרם עד מאה. לא עבר זמן רב מאז חכירתה והחווה היתה למשק פורח.

כאשר הרוסים כבשו את האזור בשנת 1939, לא מסרו התושבים את שמו של וולף כקפיטליסט נצלן, וזאת הודות למערכת היחסים, שהיו אמנם יחסי "פריץ"-עובדים, אבל יחד עם זה היו מושתתים על כבוד הדדי; לכן הוא לא נפגע על ידי השלטון הקומוניסטי. כאן ראוי להזכיר אפיזודה, המעידה על עמידתו הגאה כיהודי: פעם עמד במשפט אזרחי לפני השופט המומר שטרן, שתבע ממנו להסיר את הכיפה מעל ראשו. וולף סירב להישמע להוראה זו, ויצא מאולם בית המשפט. אחר שהגיש את תלונתו בפני האינסטנציה המתאימה, נצטווה השופט המומר לעזוב את כס המשפט ולחזור ללבוב.

מלבד החווה של וולף היו חוות יהודיות נוספות בסביבה; חוות גרינברג בוורוביובקה, חוות וייצמן בשפילובקה ועוד. החוואים האלה נהגו להיפגש מדי פעם הן לדיונים עסקיים, והן לשיחות חברתיות.

חיי העובדים בחווה התנהלו על פי השעון החקלאי. בהקשר זה נזכיר שתי חגיגות, שנהגו בחווה; האחת נערכה בתום עונת הקציר — בנגינת תזמורת ובריקודים, ובמזון ובמשקה כידו הרחבה של בעל הבית; השניה נערכה בפרוס השנה החדשה שלהם. בחגיגות אלה לא התבדלו וולף ובניו משאר הפועלים.

וולף הקפיד על קיום המצוות, אף לא התנזר מלימוד הגמרא בערבי השבוע, והמשיך להסתופף בבית הכנסת של משפחת באב"ד בפודוולוצ'יסקה. אולם מקום תפילתו הקבוע היה בבית השוחט שכטר שבכפר השכן סקוריקי. מכיוון שנחן בקול ערב היה משמש גם כ"בעל תפילה" ביחוד בחגים ובאירועים מיוחדים. כמובן בלא תמורה.

עוברי אורח יהודים הוזמנו תמיד לנוח בחווה ולהחליף כוח בסעודה על שולחן המשפחה, וגם לבהמותיו ניתן מספוא. כך היה ביתנו הומה אורחים תמיד.

החווה שימשה יעד לטיילים של תנועות הנוער הציוניות בסביבה. לעיתים קרובות הגיעו קבוצות "חלוצים" לחווה להתבשם מריח האדמה ולטעום מפרי האדמה, וזכו תמיד לקבלת פנים חמה. ומכיוון שבניו של וולף היו פעילים בתנועת בית"ר, זכתה תנועה זו להשתמש בחווה כמרכז הכשרה לצעירים לקראת עלייתם ארצה. קבוצת ההכשרה מנתה כארבעים חברים. במשך שנה עד שנה וחצי הוכשרו ה"חלוצים" בכל עבודות החלקאות. הם התגוררו בבית המשפחה. מטבח משותף סיפק את ארוחותיהם בימות החול, אולם בימי שבת וחג הם סעדו על שולחן המשפחה. כמובן שהסעודה התנהלה על כל כלליה ודקדוקיה לרבות הלכותיה. סעודה גדולה זו היתה חוויה לכל המשפחה. חלוצים אחדים, שהצליחו להכשיר

עצמם כנדרש, אף זכו לעלות לארץ ולהציל את נפשם מן השואה.

גם זאת לא נשכח: החווה שימשה גם כמוקד לשידוכים ל״חלוצים״, וזוגות אחדים, החיים עמנו היום, זוכרים בערגה את הלילות בחווה.

אחרית דבר

משפחת החוואי וולף רפפורט הוכחדה בשואה: וולף ורחל, אסתר זליג ומשה ובני משפחתם נספו עם שאר היהודים מפודוולוצ׳יסקה. שניים נותרו לפליטה: חיים אשר עלה לארץ כחלוץ בשנת 1936 ובנה את ביתו בארץ, וכותב שורות אלו, אריה — צעיר הבנים שיצא את פודוולוצ׳יסקה במסגרת הצבא הרוסי והתגלגל ברוסיה משך תקופת השואה עד לעלותו ארצה ולבניית ביתו בארץ.

יוסף גרינשפן מספר

אספר מעט מזכרונותי על פודוולוצ׳יסקה — איך אני זוכר את העיירה, ואיך אני זוכר את עצמי בעיירה.

תחילת זכרונותי — בהיותי בן חמש ב״חדר״ של יונה המלמד. הוא היה יהודי טוב, הרבי, לא עשה שימוש בשוט, רק ב״טייטל״ השתמש להצביע על השורות בחומש. מן התקופה ההיא נחרתו שתי תמונות בזכרוני:

כשנתקצרו הימים בסתו, והחושך ירד מוקדם, היינו חוזרים מן ה״חדר״ הביתה כשבידינו פנסים עם נרות, שלא נפחד מצל עצמנו. כי הרחובות בפודוולוצ׳יסקה לא היו מוארים כהלכה. היו מנורות לילה במקומות אחדים: אצל יושה טייבר מעל בית המרזח, בין שני גשרי הברזל, על יד ד״ר פרידמן, על יד שמחה חווקון, על יד הבית שלנו, על יד אברהמ׳צה גרוס ובעוד כמה מקומות. אחרי כן הופיעו פנסי גז, ובאחרונה — תאורה חשמלית.

התמונה השנייה — ל״ג בעומר. ביום זה לקח אותנו יונה המלמד לטיול. הלכנו מן ה״חדר״, שהיה בבית המדרש הגדול, עד להר של פייטל. כל ילד הביא עמו כעך וביצה קשה. זה היה המנהג. ישבנו על העשב הירוק, נחנו, אכלנו את הכעך והביצה, ו״התעופפנו כציפורים״, שרנו, צחקנו ושמחנו. רצה הגורל, שהר פייטה נעשה קברה של שארית יהודי פודוולוצ׳יסקה; שקולות השירה והצחוק של ילדי יונה המלמד יתערבבו עם קולות הבכי והאנחות של המובאים למוות.

בן עשר הצטרפתי ל״הנוער הציוני״. המדריכים שלי היו שמעון ולטוך, אנדזיה זלוצ׳ובר, שורה שפירט, שמעון ניימן ולבסוף פלדמן. בשנת 1937 הוא עלה לארץ־ישראל.

אני זוכר את בית הכנסת של המזרחי, כשהיה חורבה. זה היה במלחמת העולם הראשונה. שיחקנו שם במחבואים. אחרי כן החליטו לשפצו. ישראל וייסמן — גבאי בית הכנסת — היה משגיח על הבנייה. זכינו לראותו בישראל באזכרה הראשונה ליהודי פודוולוצ׳יסקה. אני זוכר מה רבה היתה השמחה בעת הכנסת ספר התורה לבית הכנסת ה״מזרחי״ המשופץ. כל הרחוב — מבית הרב באב״ד עד לבית הכנסת — היה מלא אדם. כולם לבושים בגדי חג, שרים ורוקדים. תמונה זו לא אשכח לעולם. איינח הלמן ניצח על מקהלת צעירים, אשר שרה את ״שאו שערים ראשיכם והינשאו פתחי עולם״.

בפודוולוצ׳יסקה היה גם ״טמפל״, שלא התפללו בו מעולם. ה״טמפל״ הוקם לפני מלחמת העולם הראשונה, אבל לפני שנסתיימה בנייתו פרצה המלחמה ובנייתו נפסקה. הבניין הלא־גמור עמד כך עד אמצע שנות השלושים, נהרס לאט לאט. בהיות שמחה פוגלבאום ראש הקהל הוא לקח על עצמו לבנות את ה״טמפל״ מחדש. הקהל נתבע להרים תרומתו. בכסף שנאסף בנו תחילה ״תלמוד תורה״ של הקהילה. חלק מן הכסף נמסר לקופת ״גמילות חסד״, והשאר נועד לחידושו של ה״טמפל״. מכיוון שבאחת הפינות של הטמפל היתה דירתו של שמש העיר יענקל גאנג, שכרו עבורו דירה אחרת, כדי שאפשר יהיה להתחיל בבנייה.

אני זוכר את יענקל גאנג — יהודי גבוה בעל זקן שחור — נושא חופה לחתונה בלווית בריש החזן. אני זוכרו גם כשהרב באב״ד שלח אות לקרוא ליהודים לבוא לבית הדין. יהודי פודוולוצ׳יסקה — אם היה סכסוך ביניהם — לא פנו לבית המשפט, אלא יישבו את סכסוכיהם אצל הרב. אני זוכרו מתקן את חוט הערוב, שהפולנים כינו אותו zydowski telefon, כלומר טלפון יהודי.

כל מיני בעלי מלאכה הועסקו בשיפוץ הטמפל: הצבעים אברהם פלדמן עם בניו בנימין והרשל, ואוקסנהורן עם בנו אהרלה — עבודתם הראשונה היתה לצבוע מחדש את הלבנים האדומות סביב הטמפל; גם פחחים ונגרים, וזגגים ומסגרים הועסקו בבנייה. כשכבר עמדו להשלים את הבנייה, פרצה מלחמת העולם השנייה, הרוסים נכנסו לעיר, והפכו את הטמפל לבית חרושת לאטריות.

אינח הלמן — הנזכר למעלה — היה גם ציוני נלהב ונואם טוב. וגם במאי, שארגן את הופעות התיאטרון בעיר. כאשר צ׳יפה בתו נסעה לארץ ישראל, הוא קיווה, שבזמן קצר יקבל גם הוא סרטיפיקט — כמו שרפאל וייסמן העלה את משפחתו, וכמו שמעון בומזה. אבל אכזבתו היתה מרה.

מפיו למדתי שיר, שאני זוכרו עד היום:

מיר זענען אידישע סקאוטן
מיר מוסקלען שטארק און געזונט.
עס שרעקן אונז נישט קיין היצן און קיין קעלטן,
קיין דינער, קיין שטורם־ווינד.
מירמארשירן פאראיניגט צו א גרויסן ציל:
צו באפרייען דאס פאלק ישראל פון די גלות קייטן,
צו לעבן גלייך מין לייטן.
הויבט אויף די וייס בלויע פאן
און מיט א לייטן שטום גיט א געשריי:
עוד לא אבדה תקוותנו! עם ישראל חי, חי, חי!

ובתרגום חפשי: אנחנו צופים יהודים/ עם שרירים, חזקים ובריאים./ שרב וכפור לא יפחידונו,/ לא רעם, לא רוח סערה./ אנחנו צועדים מאוחדים אל מטרה נעלה:/ לשחרר את עם ישראל מכבלי הגולה,/ לחיות כשווים לבני אדם./ הרימו הדגל תכלת לבן,/ וקראו בקול רם וברור: עוד לא אבדה תקוותנו, עם ישראל חי, חי, חי!

זה היה בשנת 1936. במלים אלה ביטא אינח הלמן את געגועיו לציון ואת הזדהותו עם גורל העם היהודי.

שנתיים היינו תחת שלטון הרוסים — מספטמבר 1939 עד 22 ביוני 1941. בהתקרב הגרמנים החלו הפחדים. אנשים לא ידעו מה לעשות. אז החלה הפצצת פודוולוצ׳יסקה. הפצצה הראשונה נפלה על בית המשפחות בחצר תחנת הרכבת. אחריה החלו אנשים לברוח לרוסיה. הורי נסעו לכפר טוקי בתקווה, שיוכלו להסתתר שם עד יעבור זעם, עד שהרוסים יחזרו במהרה, שהרי הכול יסתיים בכי טוב. אבל לצערנו לא כך היה.

גם אני ברחתי לרוסיה. החיים ברוסיה הם סיפור לעצמו.

רק בשנת 1944, בהיותי ברוסיה, נודע לי שאחי מוניה פצוע קשה, אבל חי. עוד לפני המלחמה הוא גוייס. בחורים רבים גוייסו למלחמה, מהם נפלו בקרב: הסיו הלפרין, שמואל טורן, אבא היינדל, סלו שרץ, בומזה, שני בניו של שנקל יענצ׳י ויוזיה. כשאחי עזב את בית החולים הוא בא אלי, אל אסיה התיכונה, ושנינו שמנו פעמינו לשוב לפולין.

שמואל כץ מסר לי ד״ש ראשון מפודוולוצ׳יסקה באופולה. הוא סיפר לי על סבלם של יהודי פודוולוצ׳יסקה. כידוע חולקו יהודי העיר לשלוש קבוצות: קבוצה אחת נשארה בפודוולוצ׳יסקה, השנייה נשלחה לסקלאט, והשלישית לזבראז׳. הורי נשלחו לזבראז׳. ואיתם אחותי טושקה עם בנה יענקלה ואחותי רוז׳ה. שלמה אחי נשאר בפודוולוצ׳יסקה, ועבד במחצבה בקמיונקי.

שמעתי, שהיו גילויי מרד פאסיבי בין יהודי פודוולוצ׳יסקה. משה ולטוך התאבד, כי לא רצה לפעול ביודנרט. שלמה אחי סטר למלווה האוקראיני, כי היכה אותו בדרך לעבודה במחצבה. האוקראיני ירה אז בבטנו, ופצעו קשה. כאשר המשגיח הגרמני ראה את אחי שוכב על הארץ, אמר לו אחי: ראה היום הוא ירה בי, מחר הוא יירה בך. הגרמני לקח אותו לבית החולים, והוא התרפא שם מן הפצע. אבל הוא נספה ב״אקציה״ נגד יהודי פודוולוצ׳יסקה. זאת סיפר לי שמרל של ברוניה. שגם הוא עבד במחצבה בקמיונקי, וברח משם. שניידרמן שהיה שוטר בזבראז׳, התאבד, מפני שסירב להביא יהודים ל״אקציה״. ולייבוש הײלמן סטר גם הוא למלוויהו הגרמני כשזה היכהו. ואמר: אצלי אתה גיבור, היה גיבור בסטלינגרד! מובן שהגרמני ירה בו במקום.

ב־15.4.43 היתה "אקציה" נגד הילדים בזבראז'. כשבאו לקחת את הילד של אחותי טושקה, את יענקלה בן השנתיים, היא לא נתנה לשוטרים לקחת אותו. היא לקחה את ילדה האהוב בזרעותיה והלכה עימו יחד אל ה"אקציה", ונספתה עם הילד בזרועותיה.

הורי ואחותי רוז'ה נתגלו בבונקר בזמן ה"אקציה" בזבראז'. זה היה ביום ב' ניסן תש"ג. ביחד איתם היו בבונקר משפחת ראובן ויינשטיין ובתם נושקה. אבל נושקה ניצלה ימים אחדים לפני שגילו את הבונקר. איתם הסתתרה עוד משפחה מזבראז', שנדברו עם איכרה, שתבוא לקחת את הילד שלהם. בלכתו בדרך עם האיכרה נזכר הילד, ששכח דבר מה בבונקר, וחזרו. אז התחנן ראובן ויינשטיין אצל הגויה, שתיקח איתה את נושקה, והיא תשמור על הילד. וכך היא נשארה בחיים.

אפשר אילו היו יערות בסביבתנו, כמו ברוסיה הלבנה או בליטא, היו יהודים רבים מצילים עצמם ביערות. אבל למרבה הצער היו סביבנו יערות של שנאה, וקשה היה להסתתר בה.

אברהם בר־טורא (ברר) מספר

כשעבדתי בתנועת "גורדוניה" בלבוב, יצא לי להיפגש עם נוער לרגל תפקידי לבקר בסניפים של גודוניה. אז יכולתי להשוות את הנוער הציוני בפולין עם הנוער הציוני בפודוולוצ׳יסקה. כידוע התהלכו יהודי פודוולוצ׳יסקה בהרגשה, שעירם היא מעין "פאריז קטנה"; הם לא היו צנועים מדי בהערכה העצמית שלהם. אבל אחר שיכולתי להעריך את הנוער שלנו ביחס לנוער בכלל, הגעתי למסקנה, שהיתה הצדקה להרגשה הזאת שלהם. לא זו בלבד שהנוער היה פעיל באיסוף תרומות למען הקרן הקיימת לישראל וכדומה, אלא שהיה גם ברמה תרבותית גבוהה. ואיני מדבר על הנוער של גורדוניה דווקא, אלא על כל הנוער היהודי בפודוולוצ׳יסקה.

דומה שבשנת 1927 או 1928 התחלנו להתגבש כקבוצה ציונית בעיירה. בעיקר היה פעיל בזה יאנצ׳י ברמן ז״ל. דיברנו בינינו על ארגון נוער בפודוולוצ׳יסקה. אני חושב שראשונה התארגנה גורדוניה. התנועות האחרות התארגנו אחריה. איך התארגנה? נחנו לא היינו אנשי ארגון, ולמעשה לא ידענו איך להתחיל בזה. והנה קרה מקרה, שלעיירה שלנו הגיע אחד המועמדים לסיים הפולני, שניהל תעמולה לבחור בו. בפגישה איתו הוא סיפר לנו על תנועת נוער חלוצית של ה"התאחדות", "גורדוניה" שמה, שיש לה סניפים בכל הערים של גליציה המזרחית, והיא גם מתפשטת בגליציה המערבית. ממנו קיבלנו את כתובת המרכז, איתו באנו בדברים, והסניף התחיל לפעול.

זכור לי, שאחר נפילת אפרים צ׳יז׳יק בחולדה במאורעות 1929 ערכנו אזכרה באולם "סוקול" הגדול. באזכרה נכח שליח מארץ ישראל הסופר ישראל כהן. אני זוכר שיאנצ׳י הכין גם איזו הצגה, והוא עצמו הופיע בה כסוליסט, ושר שיר ציוני "גדול", שמילא אותנו הרגשה של ניצחון.

אחר הערב ההוא הצטרפו אלינו יותר ויותר נוער, וביססנו את הסניף שלנו. קיבלנו אולם, שנקרא — אם איני טועה — "שפה ברורה", וקיימנו בו פעולות פעמיים־שלוש בשבוע. החברים שילמו איזה מס סמלי, כדי שנוכל לקיים את הסניף. ואנחנו התארגנו בהדרגה, גם קיבלנו חוזרים וספרות מן המרכז. חלק מחברינו יצאו להכשרה חלוצית ואחר זמן עלו אחדים מהם ארצה.

שני גורמים הקשו על פעילותנו — זה שהעיירה היתה בעיקרה עיירה קטנה, וזה שהיתה דתית. כל עבירה על מצוות הדת בפרהסיה לא היתה מקובלת על האנשים. הורים רבים לא ראו בעין יפה התארגנות של נוער בארגון לא דתי, שאינו שומר מצוות. אבל מאידך היו אנשים מבוגרים שעזרו לנו. הם היו רבים, אבל איני זוכר את שמותיהם; כן, אני זוכר את יצחק דיאמנט.

בשלב זה נאלצתי אני לצמצם את פעילותי בסניף, מפני שצריך הייתי להתייצב בפני ועדה צבאית. למרות המאמצים לגרום לפסילתי משרות צבאי — כפי שזה היה מקובל — קיבלתי תיכף בבדיקה הראשונה את הציון ש, כלומר: מוכשר לשרות צבאי. כרגיל במקרים כאלה באו אלינו כל מיני מתווכים, שהציעו את

שרותיהם לבטל או לדחות את השרות הצבאי, תמורת כסף כמובן. לי דווקא היה נימוק אמיתי, שיכול היה לגרום לשחרורי, כי הורי — אפשר לומר — ירדו מנכסיהם, בכל אופן כבר לא היו מה שהיו לפני מלחמת העולם הראשונה. ואני יכול הצבא, אבל מאידך היא קצת הגבילה אותי בפעילותי בסניף. ובכל זאת הייתי גם אז פעיל, ואפילו נחשבתי לאחד הראשונים בין פעילי סניף גורדוניה בפודוולוצ׳יסקה.

באחד הכינוסים האזוריים בטרנופול, שהשתתפו בו מאות בני נוער מסניפי גורדוניה בסביבה, נפגשתי עם חבר המרכז לונק, והוא הוא שהכניס אותי להנהגה האזורית. בשנת 1933 או ב־1934 קיבלתי ממנו מכתב, שהנה הגיע תורו לעלות ארצה, והוא מחפש איש, שימלא את מקומו בהנהגה, והוא מציע לי להיות האיש, כלומר לעבוד בהנהגת גורדוניה בלבוב.

למען האמת היה לי קצת קשה להינתק מן הבית. הייתי בן יחיד, והורי כבר לא היו צעירים, ואחיותי ברובן עזבו כבר את הבית: רבקה נישאה, גם סוסיה נישאה וגרה בזקופנה, יונה ז״ל עלתה ארצה, פנינה היתה גננת בראבארוסקה (אחר כך היא נסעה למכביה ונשארה בארץ), גם בוניקה עם וישניאק היו כבר בפריז בתקופה ההיא; בפודוולוצ׳יסקה נשארה רק אדלקה, האחות הכי צעירה. ואני מקטנותי חונכתי כאילו אני עמוד התווך, שעליו נשענת המשפחה, הבן היחיד. אני זוכר, שהיו דברים ששמרו בשבילי במיוחד: זה יהיה בשביל אברהם, וזה יהיה בשביל אברהם. ועוד אני זוכר, שכל השנים היתה אמא מאחלת לעצמה: שכה אזכה להיות בחתונה של אברהם. כשעמדתי אחר כך לעלות ארצה עם חברתי גינה ז״ל — ואז כל העניינים האלה סודרו על ידי רב בלבוב; התנועה החלוצית היו לה רבנים משלה, שערכו

אפילו חתונות פיקטיביות. לא כמו היום, שהרבנים כל כך מקפידים, אז הרבנים היו לעזר רב, כל מה שנדרש מהם, הם עצמו עיניים ועשו. — אז זכרתי את האיחולים האלה של אמא, ואמרתי לגינה: יהיה מה שיהיה, אנחנו את החתונה עורכים בבית.

במצב הזה היה לי קשה להינתק מן הבית, כאמור. אבל יחד עם זאת הבנתי, שפעילות זו תפתח לפני אפקים חדשים. מעתה לא אצטרך לפעול במסגרת מצומצמת של סניף מקומי, אלא אוכל להיות במרכז העניינים, להכיר אנשים, להיות בקרבתם. בתקופה הזאת באמת נפגשתי עם הרבה שליחים מקיבוצים שונים בארץ. אחרי כן, כשבאתי ארצה, כל אחד משך אותי לבוא לקיבוצו. בימי פעילותי במרכז נפגשתי גם עם פינחס לבון, גם הוא שליח. הוא היה מראשוני גורדוניה, שעלו ארצה, מ"קבוצה א", תחילה היו בחדרה, אחר כך עברו לחולדה. הוא עבד יחד איתי במרכז גורדוניה בלבוב. הוא היה אישיות נעלה, לא רק בעל אינטליגנציה, אלא גם בעל ניסיון אישי רב, כי היה כבר שנים אחדות בארץ, ובעצמו היה חניך תנועת נוער. לעבוד בהדרכתו היה לא רק נעים, אלא בעיקר מועיל, כי למדתי ממנו הרבה מאוד. ואיני מתכוון לגרוע מערכם של שליחים אחרים, שעבדו שם, ומחברי לעבודה במרכז.

על פעילותי במרכז יש הרבה מה לספר, אבל זה לא כל כך נוגע לנושא "פודוולוצ'יסקה". מעתה נהפכה עיירה זאת לאחד ממאות הסניפים, שבהם הייתי מבקר לארגן אותם ולהדריך בהם.

אחר כך העבירו אותי לפעול במרכז החלוץ. שם עבדתי יחד עם נציגי כל התנועות הציוניות — השומר הצעיר, הנוער הציוני וכו'; בהתחלה היה גם בית"ר מיוצג שם — ועמדנו בקשר עם המשרד הארץ־ישראלי בעניין חלוקת הסרטיפיקטים. אחר שז'בוטינסקי עזב את התנועה הציונית, יצא גם בית"ר מן המסגרת הזאת, כמובן. פה צריך אני לספר איזה קוריוז.

בימים ההם הייתי נפגש עם פייקה בילביץ, כי שנינו היינו מפודוולוצ'יסקה ושנינו היינו זרים בעיר הגדולה והרחבה לבוב. זה עניין אחד.

עכשו עניין אחר, שיתקשר לעניין הראשון: היה לי בן־דוד חבר בית"ר, משה בארר שמו — היום הוא גר בחיפה — שהיה בהכשרה, ודווקא בתקופה ההיא, שבית"ר עזב את התנועה הציונית, הגיע תורו לעלות ארצה. אבל התנועה הציונית נקטה אז סנקציות נגד תנועת ז'בוטינסקי, שבמסגרתן היא השעתה את מתן הסרטיפיקטים לחלוצי בית"ר. משה בארר היה בקבוצה עם שבעה חלוצים, שהגיעו להם סרטיפיקטים, והם כמובן לא הסכימו עם הגזרה, כי רצו לעלות ארצה. הפוליטיקה הגלובלית של ז'בוטינסקי לא כל כך עניינה אותם. צריך לזכור, שהנוער היהודי בפולניה היה למעשה נטול יכולת קיום. הם לא נתקבלו לפקידות הממשלתית, לא היתה להם עבודה, לא היתה להם פרנסה. בעלייה הם ראו לא רק חזון ציוני, אלא גם פתרון קיומי. הם כמובן התמרדו, והקימו שערוריה בהנהלה שלהם בלבוב.

פייקה בילביץ היתה בתנועת בית"ר, והיא היתה פקידה במרכז התנועה בלבוב. כשהיא שמעה שם את השם בארר, היא שאלה אותו: מאיפה אתה? — מטרנופול.

— יש לך איזה קרובים? — הוא חשב וענה: אני לא מכיר, לא זוכר. — אז היא אמרה לו: יש לך. אתה מכיר אולי את אברהם בארר? — לא. — שוב פייקה אמרה לו: ראה, אם יש מי שיכול לעזור לך, זה אברהם בארר, והוא קרוב שלך. תלך אליו.

ביום בהיר אחד התייצב לפני הבחור הזה. אני לא היכרתי אותו. הוא נכנס, וסיפר לי סיפור, שפייקה בילביץ שלחה אותו, ושהוא במצב זה וזה. בינתיים התחילו נציגי המפלגות שבמשרד הארץ־ישראלי להשחיז סכינים על הסרטיפיקטים של בית״ר. כל המפלגות רצו לקבל תוספת סרטיפיקטים. ואני לא ראיתי את הדבר הזה בעין יפה. מפני שמאבק אידיאולוגי בין התנועה הציונית ובין ז׳בוטינסקי זה דבר אחד, ומלחמה בבני נוער, שרוצים לעלות ארצה, ושהזיעו בהכשרה חדשים רבים, והם חיים בציפיה לעלייה — זה דבר אחר. אני לא ראיתי את זה בעין יפה. והנה בא הבחור הזה. הופעתו אצלי נתנה לי מין דחיפה לעשות מעשה. בקיצור — סידרתי לבחור ולשבעת חבריו שמונה סרטיפיקטים. אני זוכר, שבמשך הימים ההם — עד שסידרתי הכול — היו הבחורים האלה באים אלי יום יום. במרכז החלוץ היו ארבעה חדרים, ואני ישבתי בחדר האחרון, כך שמצעד בחורי בית״ר עבר את כל שלושת החדרים עד שהגיעו אלי. וכל חברי הביטו עלי ושאלו: מה זה? האם פתחת סניף בית״ר במרכז החלוץ?

אחר עלייתי ארצה הזמין אותי מזכיר מועצת פועלי פתח־תקווה — שהיכרתי אותו כשהיה שליח — לקולנוע בעירו. אני זוכר שזה היה בית קולנוע עם גג נפתח, וכשראינו את הסרט, ראינו גם את הכוכבים. זה היה חידוש. וכשיצאתי מן הקולנוע אחר ההצגה הראשונה, עמד בחוץ קהל, שחיכה להיכנס להצגה השנייה. פתאום אני רואה בקהל כמה מן הבחורים מבית״ר, שקיבלו ממני את הסרטיפיקטים. כשהם ראו אותי הם נשאו אותי ממש על כפיים. מיד הזעיקו את כל החברה שלהם, ועשו לי מסיבה כזאת, שעד היום אני זוכר אותה.

נחזור לפודוולוצ׳יסקה. אצלנו היה בית ציוני. זה שיונה עלתה ארצה כבר משנת 1924 לא היה מקרה. אנחנו למדנו עברית איני זוכר מי היה המורה, אני רק זוכר שהוא היה בנו של ה״בעל קורא״ בקלויז של אושאטין, שם אני ואבא התפללנו. היו לו שלושה או ארבעה בנים, אבל אני לא זוכר את שמותיהם. אני גם למדתי אצל הרב של פודוולוצ׳יסקה, הרב באב״ד. היתה לו ישיבה קטנה בשביל הבנים שלו, והיות ואנחנו היינו מקורבים, למדתי אצלו בישיבה איזו תקופה. פיאות במילא גידלתי באותו הגיל. הייתי אז בן ארבע־עשרה או חמש־עשרה. ומה שנשאר לי זה באמת הגירסא דינקותא. מה שלמדתי לפני 50־60 שנה אני זוכר עד היום אבל שמות איני זוכר.

לפני זמן מה ניגש אלי פודוולוצ׳יסקאי אחד — זה היה בבית הקברות — ושאל: אתה לא מכיר אותי? אתה לא זוכר אותי? אז אני סיפרתי לו, מה שאני תמיד נוהג לספר במקרים מעין זה, את דברי רש״י על הפסוק ״ויכר יוסף את אחיו, והם לא הכירוהו״. איך זה יכול להיות? הרי הוא היה מורם מעם, ישב על כס מלכות, והם לא הכירוהו? ואילו הם היו מעורבים בין האלפים, שבאו לקנות אוכל, והוא הכירם? איך זה? ורש״י מגיע לידי מסקנה, שמה שקבע כאן זה הגיל. כי הם היו כבר

מבוגרים בעת שמכרו את יוסף למצרים, בעלי זקנים ופיאות, לעומת יוסף שהיה ילד קטן, אשר התפתח בתקופה שבין מכירתו לבין בוא האחים מצרימה, לכן הם לא הכירוהו. אותו הדבר אצלי, כשאני נפגש עם אנשים. וחוץ מזה הרי עברו כבר למעלה מחמישים שנה שאני לגמרי מנותק, ותקופה כזו עושה את שלה.

את העברית למדתי בראש וראשונה מן המקורות. מי שלומד יהדות, לומד עברית. ואני מגיל שלוש למדתי יהדות — כך סיפרו לי, וקצת אני גם זוכר. בבוקר בא אלינו ה״בלפר״ ולקח אותי על גבו ל״חדר״. כל השנים למדתי בחדר. כשגדלתי קצת, למדתי לפני הצהריים בבית הספר הפולני — כי לא היה אחר — ואחרי הצהריים למדתי ב״חדר״. כך כל השנים.

אם היו מנהלים תעמולה בבתי מדרש לפני קונגרסים? אני לא זוכר את עצמי פועל בבית המדרש. רק פעם אחת, אחר פטירת ביאליק, ערכנו אזכרה גדולה בבית כנסת, ואני נאמתי שם. זה היה בבית הכנסת הגדול. ובנוגע לתעמולה ציונית — אני זוכר שפעם ציירתי פלקט, וכתבתי עליו שיר באידיש. עד היום אני זוכר שורה אחת מן השיר: ״געדענקט יידן פון פודוולוצ׳יסקה, איר זאלט נישט דארפן זאגן קיין יזכור נאך דעם וועג ואס איז געגאנגען פארלוירען״. זה קרה בשנת 1932 או ב־1933.

על אישים בולטים בתנועה הציונית בעיירה — יצחק דיאמנט, כן, הוא היה ב״התאחדות״; פולק ב״מזרחי״? אני לא זוכר. ויעקב ברנקלוי — הוא היה גיסי. גם הוא היה ב״מזרחי״. ואני זוכר את ולטוך. לאבא שלו קראו — נדמה לי — ״כל מקדש״. יכול להיות שלאה הבת שלו תיעלב, אם אזכיר את זה. הם גרו על יד העיריה בצד. אני זוכר אותם טוב מאוד. אבל את קלסתר פניהם — חוץ מיצחק דיאמנט, שהיה במקרה שכן שלי, כי גרנו באותו בית — איני זוכר. ולטוך היה מורה לעברית. עם ד״ר רוזנצוייג, שהיה פעיל בציונים הכלליים, לא היה לי הרבה קשר. היה לי יותר קשר עם ד״ר פרצ׳פ. הוא היה אחד המתווכים בין הועדה הצבאית, שהזכרתי, לביני, מכיוון שהיה קפיטן בצבא הפולני. הוא כמובן עשה את זה מתוך ידידות ומתוך פעילות ציונית משותפת. הוא לא היה בגורדוניה, אבל היינו נפגשים בענייני פעילות ציונית כללית. הוא התנדב לעזור לי בעניין גיוסי לצבא. עם רוזנצוייג היה הקשר יותר משפחתי. הוא היה רופא הבית של המשפחה שלנו. זכור לי שפעם נפלתי תוך רכיבה על אופניים, ונכנס לי עפר לעין, והתפתחה בה טראכומה, וצריך היה לרפאה ב״לאפיס״. אני זוכר ששיחררו אותי כל יום מבית הספר ללכת למרפאה לטיפות והוא היה מטפל בעין שלי. כן, גם אשתו היתה רופאה. אחרי המלחמה הוא עלה ארצה, אך לא יצא לי להיפגש איתו כאן, לצערי. הוא היה רנטגנולוג בקופת חולים כאן בארץ.

במשך ארבע השנים של שהייתי בלבוב השתתפתי כמובן בכל מיני כינוסים, גם אזוריים וגם מרכזיים — בקרקוב, בבילסוק, בטרנופול, וכמובן בלבוב. בועידות של גורדוניה הייתי בין הנואמים.

וכבר אמרתי למעלה, שבתוך כל הפעילות הזאת הגעתי למסקנה, שהנוער הציוני הפודוולוצ׳יסקאי עמד על רמה מיוחדת. אמנם היו גם אצלנו פשוטי עם, אנשים שלא הספיקו לרכוש השכלה. צריך לזכור, שבפודוולוצ׳יסקה לא היתה גימנסיה,

ורק יחידים, שהיו מוכנים — או שהוריהם היו מוכנים — לחלל שבת ולנסוע גם בשבת לטרנופול, יכלו ללמוד בגימנסיה. אבא שלי לא הסכים שאני אסע בשבת. אמנם היתה אפשרות להתגורר בסטנציה בטרנופול, אבל זו כבר היתה בעייה. היה לי דוד בטרנופול, אח של אמא. הם היו דתיים באופן קיצוני. כשהייתי בא אליו, הייתי לפני כן צריך להכין את עצמי, לשמור על כל הכללים, אפילו לשחק את הדתי. אבל לגור אצלו כדי ללמוד בגימנסיה — זה לא הסתדר.

קשר עם לא־יהודים? בבית הספר היינו רשומים לפי הא־ב. שמי היה רוטנברג. ולמה לא בארר? כי הרבה יהודים בפולין — והורי ביניהם — לא׳ נישאו באופן רשמי, לכן כל הילדים, שנולדו במשפחה כזאת, נרשמו על שם האם. ושם משפחת אמי היה רוטנברג. אני גם בארץ — עד שעיברתי את שמי — הייתי רוטנברג. אם כן בבית הספר — אני זוכר את השמות שהתחילו באות ר׳: רייך, רוטקובסקי, רוטנברג. זה היה הסדר. ורייך זה היה בחור גבוה, בן למשפחת קולוניסטים פולנים באוקראינה. אחר שאזור זה סופח לפולין אחרי מלחמת עולם הראשונה, היתה לממשלת פולין בעייה: האוקראינים היוו רוב גדול של האוכלוסיה (אנחנו מכירים בעייה דומה ביהודה ושומרון שלנו). כדי לשנות מצב זה עודדה הממשלה פולנים להתיישב באזור על ידי חלוקת אדמות ומתן הטבות שונות (גם הפיתרון מוכר לנו). משפחת רייך היתה משפחה פולנית, שהתיישבה אצלנו במסגרת זאת. אני זוכר את הכינוי, שנתנו לבחור הזה בכיתה שלנו: צ׳אפלה קראו לו, כלומר אנפה, כי היה גובה ורזה כמין חסידה. בקיצור, עברו שנים ואני בלבוב, הולך ברחוב יחד עם חברה של שליח חדש, אני חושב שהלכנו לחפש דירה בשבילם. ונקלענו לאיזו הפגנה סוערת. אז היתה הממשלה הפולנית מדכאת בכוח הפגנות, בעיקר של שמאלנים. פתאום מצאנו את עצמנו בתוך המון גדול, וצבא, ומשטרה עם אלות, והנה על ידי עומד שוטר ומרים את האלה, ואני מסתכל, ואומר לו: צ׳אפלה! הוא תיכף הכיר אותי ושאל: מה אתם עושים פה? אמרתי לו. והוא הוציא אותנו משם ואפילו הלך איתנו לכל מיני מקומות, שאפשר שם למצוא דירה להשכיר.

אני לא התעניינתי הרבה בספורט. פעם באה ״הכוח״ וילנה לשחק נגד ״פוגון״ בלבוב, ואני הלכתי לראות את המשחק — זו היתה הפעילות הספורטיבית היחידה שלי. ועוד ״פעילות״ ספורטיבית: עד עלייתי ארצה גרתי יחד עם שליח מן הארץ בבית לא רחוק מן הפוליטכניקום של לבוב. הסטודנטים של פוליטכניקום הצטיינו באנטישמיות שלהם, הם היו אנדקים, והיו מתעללים ביהודים. לכן היינו הולכים ברחוב עם מקלות מוסתרים מתחת למעילים. יום אחד אמר לי חברי השליח: תראה, יש פה איזה דוקטור, נדמה לי שוינר שמו, והוא מדריך ג׳ודו של משטרת לבוב. בוא נלך ללמוד ג׳ודו אצלו! אמרתי לו: תלך אתה. והוא הלך, אבל היה מתאמן עלי בבית. תוך כדי כך למדתי גם אני קצת ג׳ודו. וזו היתה הפעילות הספורטיבית השנייה שלי. אני זוכר את עצמי כתלמיד בבית הספר העממי, שבתעודות היו רשומים ציונים ״טוב מאוד״ מלמעלה עד למטה, אלא מה — היו לי גם שני ״טוב״ים: בספורט ובשירה.

ידועה פרשת חיפושי הנשק אצל היהודים בימי המנדט. ביום בהיר אחד ערכו הבריטים חיפוש בקיבוץ חולדה. צבא גדול הקיף את הקיבוץ, והחלו החיפושים. והנה גילו מרגמות של התעשייה הצבאית — שהיתה עוד במחתרת, כמובן — באחד המתבנים. אחר כך הזמינו את הנהלת הקיבוץ להתייצב במשטרה. עורכי הדין של ההגנה אמרו לנו שאנחנו יכולים להתייצב בלא חשש, כי בסך הכול יזהירו אותנו, ובאמת לא יקרה לנו דבר. אבל קרה גם קרה. מיד עם הופעתנו אסרו אותנו, ותבעו אותנו לדין צבאי. היינו שם שבעה חברי ההנהלה, ואני הייתי אחד מהם. במשפט קיבל כל אחד עונש מאסר. אני קיבלתי שנתיים מאסר עבור החזקת נשק בלתי לגלי. בית המשפט היתה לו סוגיה קשה לפתור: מה זה קיבוץ. אם הוא רשות מוניציפלית — אז אי אפשר לאסור את ראשי הרשות על כך שנמצא נשק ברשות; אבל אם קיבוץ הוא בית משפחתי משותף של כל החברים הגרים בו, אז ההנהלה היא בעלת הבית, והנשק נמצא בביתה, ובכך הואשמנו.

ישבתי בבית הסוהר מאוקטובר או נובמבר 1943 עד אפריל או מאי 1945. סמוך לזה נסתיימה מלחמת העולם השנייה, וחברי, שנשפטו לתקופות ממושכות יותר, נהנו מחנינה לרגל סיום המלחמה, וגם הם השתחררו. ואני לא היתה לי הזכות ליהנות מזה... בבית הסוהר היינו במעמד של שבויי מלחמה, לכן לא היינו חייבים לצאת לעבודה, גם לא ללבוש בגדי בית הסוהר. אוכל קיבלנו מן המסעדה הקואופרטיבית בירושלים — כי ישבנו בירושלים, בבית הסוהר שבמגרש הרוסים. גם איפשרו לנו ללמוד אנגלית וערבית אצל מורים שהביאו לנו, יכולנו לקרוא עיתונים, נהנינו מביקור משפחות כל שבוע — מי שיכול היה להגיע. אנחנו אמנם העסקנו את עצמנו על ידי לימוד אנגלית וערבית, גם עשינו כל מיני עבודות מעץ זית, לתוכן שיבצנו תמונות של בני המשפחה. את התמונות שלחו לי מן הבית, ועד היום יש פה תמונות, שחסר בהן פרצוף זה או אחר.

ואם בתמונות מדובר — פעם ביקרה אצלנו נילי, בת אחותי סוסיה, הגרה עתה בפריז, ולא היתה לה אף תמונה של הוריה ושל הבית, אז היא לקחה תמונות אחדות ומאחדות היא גזרה חלקים, וסימני הגזירה ניכרים כאן. לשמוע את הסיפור שלה איך היא ניצלה בשואה, צריך תכנית מיוחדת.

היא היתה ילידת 1932 או 1933. ההורים שלה גרו בזקופנה. שם לא היו הרבה יהודים, והמשפחה היו לה מכרים פולנים. כשהתחילו הגירושים, הם הפקידו את הילדה בידי פולניה, וזאת החזיקה אותה שנתיים, עד שהדבר נעשה מסוכן, כי הגרמנים הענישו פולנים על הסתרת יהודים. אז האשה לקחה את הילדה לקרקוב, והשאירה אותה בעיר. מעתה הצטרכה לנוע כל ימי המלחמה, ועברה כל מיני הרפתקאות, עד שלקראת סוף המלחמה הסתתרה במנזר, כשהיא נושאת שם פולני — אלז׳בייטה קוואלובסקה, משהו כזה. אלא מה? אמה דאגה לענוד לה מדליון, שבתוכו היתה מוסתרת כתובת: ״יונה סוסליק, תל־אביב״.

אחר המלחמה יצא מכאן העיתונאי גדעון סמט למסע במחנות העקורים בפולין. הוא גם ביקר במנזרים, ובאחד מהם הוא מצא אותה, ובמדליון שהיא נשאה הוא מצא את הכתובת הזאת. תארו לכם שביום בהיר אחד אנחנו קוראים ב״הארץ״,

שגדעון סמט מצא באחד המנזרים ילדה ולה שם פולני, אבל יש לה כתובת "יונה סוסליק, תל־אביב". יונה התקשרה מיד עם בונקה ועם אדלקה בפריז — בזמן המלחמה הם ברחו לשוייץ, וחזרו לפריז אחר המלחמה — ואהרון, אשר עבד ב"אוזה" — התקשר עם המוסד הזה, והם הביאו אותה לפריז, ומאז היא בפריז.

וכשהיא ביקרה בפעם הראשונה בארץ, וראתה אצלנו את התמונות — לה הן אמנם לא אמרו הרבה, כי היא בקושי זכרה את אבא ואמא, אחרי מה שעבר עליה. בכל זאת זכרה משהו מילדותה, שהרי בשנת 1939 היא היתה כבר ילדה בת שבע או שמונה. מכל מקום — כשהיא ראתה את התמונות, היא לקחה לעצמה חלק גדול מהן, ומאחרות היא גזרה אנשים, ולקחה הכול איתה. רצתה שתהיה לה איזו מזכרת.

בימי לבוב שלי הייתי נוסע פעמיים בשנה לזקופנה לבקר את סוסיה. הממשלה הפולנית היתה מעוניינת מאוד לפתח את התיירות לזקופנה, ונתנו הנחות גדולות על כרטיסי הרכבת. אני בעד גרושים הייתי נוסע לזקופנה. הם הניחו שאתאכסן באחד המלונות, וכך ירוויחו עלי, ולא ידעו שאני מתאכסן אצל אחותי... בזקופנה היתה רכבת הרים, כזו שנקראת אצלנו "רכבל". פעם קרתה שם איזו תקלה, וצריך היה להוריד את הנוסעים דרך הרצפה בעזרת חבל. בגלל תקלה זו לא נתנה לי אחותי בשום אופן לעלות ברכבל להרים שמעל העיר. אבל ביום בהיר אחד אמר לי בעלה, הוא גיסי: אנחנו נוסעים עכשו לטייל! ונסענו ברכבל, והנצחנו את המאורע הזה בתמונה.

כשנסעתי לזקופנה בפעם הראשונה — נסעתי ברכבת מקרקוב. הקטר נשף, כי צריך היה למשוך את הרכבת במעלה הקרפטים עד לגובה רב, והנסיעה היתה איטית. בתא הקרון ישבו כל מיני אנשים, מהם תיירים, מהם אנשי זקופנה. אני ישבתי לי בשקט והקשבתי לשיחותיהם. התיירים התלוננו זה באזני זה, איך ה"גורלים", כלומר אנשי ההרים, תושבי זקופנה, מנצלים אותם: כל דבר עולה ביוקר, וצריך לעמוד על המקח, וכו'. ואני ישבתי שם, הקשבתי לדברים כאילו שאינם נוגעים לי, אלא לתיירים...

בחצות הגענו לזקופנה. ירדתי מן הרכבת, ולא ידעתי לאן לפנות. עמדו שם מזחלות — כי היה חורף, ושלג כיסה את ההרים — ואני ניגשתי אל אחד העגלונים, ושאלתי לכתובת של אחותי. על כך ענה לי, שביתה רחוק מאוד, והוא יכול להסיע אותי. כמה זה יעלה לי? הוא נקב מחיר, ואני עמדתי על המקח — בהתאם למה ששמעתי בקרון — והשתווינו, ונסענו. עד היום אני לא יכול לשכוח את הנסיעה הזאת במזחלת. הפעמון שעל צוואר הסוס צלצל כל הזמן, ואוויר הרים, אוויר גבהים צלול, והכול לבן, שלג בכל מקום, ווילות יפות — כמו באגדה. כל כך נהניתי, עד שהעגלון עצר אחר שעה נסיעה ליד וילה אחת, ואני הצטערתי שהנסיעה הנפלאה הזאת נסתיימה. אבל היא נסתיימה. נכנסתי לבית, מצאתי שם את אחותי, ושמחנו מאוד.

למחרת בבוקר יצאתי עם גיסי למרפסת, וגיסי הראה לי את הסביבה: כאן ה"ראטוש" — כלומר בית העירייה — וכאן בית הספר, ושם הגימנסיה, ושם תחנת

הרכבת. שם — כלומר במרחק של כמה מאות מטרים. הרי לשם הגעתי אמש, והעגלון הסיע אותי במשך שעה ברחובות העיירה, כדי לעשות רושם שהמרחק גדול! כן, הוא סידר אותי, יכולתי לגשת משם ברגל.

אנחנו לא כל כך הבינונו את ההבדלים שבין האידיאולוגיות של התנועות. ההשתייכות לתנועה זו או אחרת נקבעה בעיקר על ידי מניעים חברתיים. לסניף גורדוניה למשל בא הנוער מן השכבות העממיות יותר, ואילו לבית״ר באו בעיקר סטודנטים, עד כמה שזכור לי. כשעבדתי במרכז בלבוב שמתי לב, שההבדלים בין אידיאולוגיה זו לזו הם דקים מאוד, וכי החברים מתארגנים בסניפים לאו דווקא לפי השקפה אידיאולוגית. ההתארגנות נובעת מצירוף של כל מיני סיבות מקומיות. אבל אחרי כן, כתוצאה של חינוך תנועתי ופעילות בתנועה, נעשה כל אחד נאמן לאידיאולוגיה שלו, כאילו ביקש להצדיק את עצמו, למה בחר מסגרת זו דווקא. על דקות ההבדלים יעידו האיחודים השונים: בפולין התאחדה גורדוניה עם בוסליה ובארץ התאחדה גורדוניה עם הנוער הציוני של המפלגה הליברלית. היו כל מיני איחודים. כי הגיעו למסקנה, שכל התנועות פועלות למען מטרה אחת.

אני באתי לחולדה במאי 1938. בשנת 1940 כבר נבחרתי כחבר ההנהלה, והייתי גזבר המשק. המשק היה אז מבוסס על חקלאות ״קטנה״, כי לא היו לנו מספיק מים כדי לפתח חקלאות אינטנסיבית. והיינו מוקפים ערבים, כידוע. אחר כך נאסרתי,וישבתי שנתיים בבית הסוהר. אחרי מלחמת העצמאות קמו בארץ המועצות האזוריות. הגיעו למסקנה, שאי אפשר לקיים בכל ישוב קטן מעין עירייה, שתדאג לספק השרותים כמו עירייה, לכן התארגנו עשרים עד שלושים ישובים בכל אזור ליחידה מוניציפלית אחת. אז הוקמה באזורנו המועצה האזורית גזר, ואני נבחרתי לעמוד בראשה.

שלוש שנים הייתי ראש מועצת גזר. זו היתה תקופת העלייה הגדולה. האזור שלנו — שלפני מלחמת העצמאות היינו בו יחידה עברית קטנה בתוך ים ערבי מסביב, אחרי המלחמה כוונו אליו עולים חדשים להתיישב על האדמות הנטושות. ועלי הוטל התפקיד לקלוט את כל האנשים האלה, ליישב אותם, לפתור בעיותיהם החברתיות והכלכליות, ואפילו הפוליטיות. התפקיד לא היה קל.

אחרי כמה שנים כשקם מישהו שהיה מוכן למלא את מקומי, ובמשק נוצר מצב שחיפשו מועמד לתפקיד הגזבר, הרגשתי שאתרום יותר בתפקיד במשק, ועזבתי את ראשות מועצת גזר.

מה הרגשנו בשנות המלחמה כאן בארץ? בעצם לא ידענו. בחולדה היה רדיו אחד. לא היו מקלטי רדיו בחדרים. אני זוכר שהייתי שומר לילה, הייתי בלילה שומע ברדיו שבחדר האוכל חדשות מבי. בי. סי. זה היה בתחילת המלחמה, כשהיטלר הלך מניצחון לניצחון. עד 1943 לא ידענו שום דבר. אחר כך ישבתי בבית הסוהר ונותקתי לגמרי מן המתהווה בארץ. יכולתי רק לעקוב אחר העיתונות, אבל לא יותר, כי לא יכולתי לבוא במגע עם כל מיני אנשים. כהשתחררתי בשנת 1945 כבר

ידעו את הטרגדיה הגדולה של יהדות אירופה בכלל ושל יהדות פולין בפרט.

אני זוכר, שבתחילת המלחמה היתה לנו תקופת חרדה, כשרומל התקדם בצפון אפריקה, ופחדנו שיכבוש את מצרים, ומשם ימשיך אלינו. והערבים בטח יעזרו לו, כי בעירק כבר התחילו במהפכות נגד האנגלים. אכן זאת היתה חרדה. הנהגת הישוב אמנם מנעה מן הקהל הרחב להרגיש את החרדה, והעיתונים לא פירסמו הרבה. רק עכשו מתחילים לגלות עד כמה חרדה הנהגת הישוב לגורל הישוב כאן בארץ.

בני וילנר ז״ל היה הראשון, שהגיע אלי. הוא סיפר לי על אבא, שהיה במחנה בזבראזי׳, וכי בחג השבועות 1942 היתה שם אקציה גדולה. אמי עוד ״זכתה״ למות על מיטתה ולהגיע לקבר ישראל. היא מתה ב־1938. אני הייתי אז בחולדה, ויום אחד קיבלתי את הידיעה על מות אמא, ואז שוב התעוררה בי ההרגשה מילדות, שאני בן יחיד, וכי אני ה״קדיש״ במשפחה. תמיד היו אומרים עלי ״א קדיש״, אני גדלתי באווירה הזאת. ובהגיע אלי בשורת מותה של אמי, אמרתי בלבי, שאם אני לא אשמור על ה״הקדיש״ הזה, אני אחטא לזכר הורי לעולמים. לכן לקחתי לי חודש חופש, וחודש ימים ישבתי בפתח־תקווה אצל פנינה — היא היתה גננת, היה לה גן ילדים — וכל יום, בוקר וערב, הייתי הולך לבית הכנסת ואומר ״קדיש״. אגב, בית הכנסת הזה נבנה אחר כך, ושאול ופנינה תרמו איזה סכום להקמתו, והמבקר בבית הכנסת יכול לראות שם את הכתובת ״לזכר רבקה ויעקב ברנקלאו ולזכר זאב ברנקלאו, ולזכר יהודה ומרים בארר״. אני הייתי שם, וראיתי את הכתובת בבית הכנסת.

כנגד הטענה שבארץ ידעו את האמת על הנעשה ליהודים באירופה, ובכל זאת לא היתה תזוזה, ״ובדיזנגוף חגגו״ — קשה להגיד שחגגו. התחושה המכרעת שהיתה לנו כאן בזמן המלחמה היתה תחושת חוסר אונים. מה אנחנו, הישוב הקטן בן כמה מאות אלף יהודים, יכולים לעשות מול הענק המנצח בכל המלחמות? ואל נשכח שהיו לנו פה בעיות ביטחון חמורות, בשנים 1936־1939 היתה כאן ממש מלחמה! כל יום נהרגו אנשים. ואלה היו בעיות קרובות, ואלה דחו במידה זו או אחרת את הדאגה לבעיות רחוקות. כמו שאומרים: מה שרחוק מן העין, רחוק מן הלב. ויחד עם זה דאג כל אחד למשפחתו שלו. אני זוכר זאת לגבי עצמי: הבעייה העסיקה אותי בראש וראשונה מבחינה משפחתית. מה גורל אבא? אבא עמד לעלות ארצה ממש לפני המלחמה. יונה החליטה להביא את אבא לארץ, וכבר עשתה את כל ההכנות. את אבא היה קל להביא ארצה, כי מי שהוכיח, שיש לו אמצעי קיום, יכול היה לקבל סרטיפיקט. לו המלחמה היתה מתאחרת בכמה חדשים, אבא היה כבר בארץ. כן כל אחד חשב על משפחתו, ולא כל כך על היהדות בכללה. וביחס לדאגת הישוב בכללו — הרי עכשו חוקרים את השאלה, ויש טענות וכו׳. אני לא הייתי במרכז העניינים, אבל אני לא חושב שלא היתה דאגה. נזכור את השליחים, שהצניחו שם, אלה היו מעין זריקות עידוד, שלא יתייאשו. אבל מה כבר יכלו שליחים כאלה לעשות מול כוח נאצי כזה. שהשתלט על אירופה?

אחר כך, כהשמלחמה נגמרה, עברה נקודת הכובד למלחמת העצמאות. להתכונן למלחמה. ידענו שעוד מעט יהיה פה מאבק כוח לקבוע מה יהיה בפלסטינה אחר

המלחמה. היה מאבק פוליטי והכנות צבאיות. ובאמת כשבן־גוריון הכריז על המדינה ב־1948, כבר למחרת קמה מדינה על צבאה ועל כל מוסדותיה — מוסדות משקיים וארגוניים ופוליטיים — הכול הוכן. זה לא צמח בן רגע, זה הוכן במשך שנים ליום הקובע הזה. כן, הממשלה היתה בדרך, ועשתה את הדברים לא כלאחר יד. אז אמריקה עוד לא עמדה לצידנו. היישוב עוד לא היה מפותח, והיו בעיות קיומיות רציניות ביותר. בקיבוצים חיו אז בצנע אמיתי. לחם וזיתים — זה מה שאכלנו. על בגדים אין מה לדבר. גרנו באהלים. אפילו בחורף. שבילים לא היו. בוססנו בבוץ. התקופה הראשונה פה בחולדה היתה קשה מאוד, לכן היו באמת עזיבות, היו אנשים שלא יכלו לעמוד בזה. אז לא היו טענות לאף אחד, כמו בימינו. אני זוכר את המפעל הראשון לגיוס כסף — "כופר הישוב". כסף לא היה לאנשים, אבל כל אחד היתה לו איזו סיכת זהב, או עגילי זהב, ואני זוכר שאשתי הסירה את טבעת הזהב של הנישואין, ונתנו את זה לכופר הישוב. היום אפשר למצוא מפעל התנדבות כזה? עברנו תקופה קשה, אבל מה? באנו על סיפוקנו.

שרה ריימן־צ׳רנה

תנועת המזרחי ובני עקיבא

בקרב אוכלוסי העיירה החרדים ובקרב ריכוזי מחסידים שבעיירה היתה תנועת המזרחי וצעיריה חוט שדרה ציוני — מהפכני. תנועה זו הקיפה חלק ניכר של תושבי העיירה היהודים — בוגרים וצעירים וילדים.

פעילותה העיקרית התמקדה בקירוב היהודים לציונות על ידי לימוד הלשון העברית ורקימת החלום של עלייה לארץ־ישראל. הפעילות הרגילה התקיימה בשבתות וברוב ערבי השבוע בחדרי התנועה, בבתי הכנסת ובבתי הספר: כמו כן קיימה התנועה בית־ספר מיוחד ללימוד עברית, תנ״ך ותלמוד — ביה״ס ״מתת״ (מציון תצא תורה). עשרות רבות של יודעי עברית על בוריה סיימו בית ספר זה. הקרן הקיימת לישראל וקרן היסוד היו גם הן נושאי פעילות בכל שכבות התנועה — המזרחי, צעירי המזרחי ובני עקיבא. וכן נכללו פעולות ספורט למיניהן בפעילותה החינוכית.

פעילותה החברתית התמקדה בעיקר בתחום הצדקה והעזרה ההדדית: קופות ״לינת צדק״, ״ביקור חולים״, ״גמילות חסד״, ״בית לחם״ ו״בר־מצווה״.

התנועה קיימה בעיירה קבוצות הכשרה לחלוצים בני המקום ולבאים ממרחקים — לשם הכנתם לעלייה לארץ־ישראל.

בהיות המזרחי הגדולה בין התנועות הציוניות בעיירה הורגשה השפעתה גם על הציבור הדתי הלא־ציוני, כגון אגודת ישראל וחוגים חרדיים אחרים.

ואלה היו פעילי התנועה בשנות העשרים:

פעילי המזרחי — חינקס, יצחק לוקמן, זאב ולדניגר, יהודה דרימר, חיים ויינגרט, חיים וייסמן, משה גולדשטיין.

פעילי צעירי המזרחי — אייזיק פולק, נתן שפרלינג, פייבוש לוקמן, האחים פנחס ומוטי אפשטיין, נחום דישל, הרשל וייטמן ליינר, ש׳ בומזה, האחים צבי, נחום ונחמן רכל.

פעילי בני עקיבא — יוסף לוקמן, צבי רכל, נחום דישל, ל׳ פישביין, מציה דישל. יוסף לוקמן היה ראש קבוצת ״שחל״, צבי רכל היה ראש קבוצת ״דבורה״, צילה הרשקלאו ז״ל היתה ראש קבוצת בוגרות.

זוניו

תנועת הנוער בית״ר בפודוולוצ׳יסקה

בשנת 1933 פעלו בפודוולוצ׳יסקה תנועות נוער אחדות, כגון השומר הצעיר, גורדוניה, עקיבא, הנוער הציוני — אחווה. באותה שנה הגיע אלינו ד״ר שטקל מטרנופול ויסד קן בית״ר בעיירתנו, בחדר שעו״ד גבוס פינקלשטיין העמיד לרשותנו בביתו.

עם ייסודו של הקן התחיל הנוער לזרום אליו — גם נוער שהשתייך כבר לתנועות נוער אחרות, וגם נוער שעדיין לא מצא את מקומו בתנועה כלשהי. לא עבר זמן רב, ובית״ר הפך להיות התנועה הגדולה והחזקה בעיירה. עתה לא יכול עוד החדר האחד להכיל את כל הבאים לפעולות המגוונות של התנועה, לכן עבר הקן למשכן חדש — לבית, שנשכר אצל משפ׳ שמשון בילר, בסמוך לטמפל. זו היתה דירה מרווחת יותר, שכללה חדרים אחדים. אגב; שלושה מבני משפ׳ בילר — לייזר, רוז׳ה ויטקה — היו חברי בית״ר.

במשכן החדש רחב הידיים התנהלה פעילות סדירה ומגוונת בכל הנוגע להכרת ארץ־ישראל. בשיחות ובהרצאות למדנו ידיעת הארץ, למדנו על הקמת ישובים חדשים, על מצבו של הישוב — הכלכלי והבטחוני. נושאים אלה עניינו את הנוער

הציוני בכלל ואת חברי בית״ר בפרט. הצמאון לשמוע כל דבר, כל מלה, שהיה להם קשר לארץ־ישראל, היה נחלתם של כל באי הקן.

אזכיר המרצים והמדריכים: פייקה בילביץ, בוגרת סמינר עברי בוילנה; נוסיה ויינשטיין, טונציה מרנץ, גיזיה אלטמן ואחיות קוזמר. במחלקת הבוגרים שבקן הצטיין בהרצאותיו המעניינות על דובנוב, בלבן, סוקולוב ועוד וילו (יעקב) גילסון.

פייקה בילביץ גם ניהלה סמינר להכשרת ראשי קבוצה מתוך הנוער הבית״רי בפודוולוצ׳יסקה, שהיוו אחרי כן גרעין מדריכים של קבוצות צעירות יותר. מבין המשתתפים בסמינר זכורים לי: סלו שרץ, שיקו שניידרמן, שיקו רוטשטיין, גינציה פישביין וגינציה זילברמן.

רוזיה הופריכטר וגיזיה אלטמן ניהלו את הספריה של הקן. בספריה אפשר היה למצוא ספרים שעניינו את הנוער בפולנית, באידיש וגם בעברית. גם עיתונים היו שם:

Chwilla, ״מאמענט״, ״לעצטע נייעס״, ״Opinia״ ו״ליטעראַרישע בלעטער״. כתב עת זה היה הכי פופולרי בקרב הנוער.

לעיתים מזומנות היו מגיעים אישי התנועה מן המרכזים בלבוב או בטרנופול להרצות בפנינו. ביניהם היו יוסף כרוסט, ד״ר רובין, דוד בויקו וקאופמן. במיוחד זכורות לי הרצאותיו של עו״ד שאול גרינברג על נושאים פוליטיים — אקטואליים. לאחר מסדר חגיגי בקן של בית״ר היו מופיעים ברפראטים באולם ציבורי — לרוב בבית הכנסת המרכזי או בבית כנסת ״מזרחי״ — בפני כל יהודי העיירה. כמו כן נערכו כנסים, נשפים ומסיבות לציון חגים או מאורעות מיוחדים.

גם חילוקי דעות ואפילו פילוג ידע קן בית״ר בפודוולוצ׳יסקה, וזאת על רקע המתרחש בתנועה הרביזיוניסטית בכלל. דולק מיגדן עם קומץ חברים, שדבקו בדעותיו של מאיר גרוסמן כנגד דעתו של ז׳בוטינסקי, נאלצו לעזוב את בית״ר ועברו כקבוצת ״גרוסמניסטים״ לבניין השייך לויינזפט.

לא הזכרתי תחום פעילות חשוב בקן שלנו — אימונים טרום־צבאיים של בנים ובנות וטיולים. בראש פעילות זו עמדו יוצאי הצבא הפולני. זכורים לי המדריכים פימק ליבלינג, וילו ואלך, הסיו טונקל ושרולציו כהנא. בימי שבת וראשון היינו מקיימים צעדה ברגל לכפרים מרוחקים כגון סטרומיז׳צ׳יזנה, סקוריקי. לעיתים נסענו לבקר את בוגרי בית״ר בחוות ההכשרה פינקובצה שבהחזקת וולף רפפורט ובניו. הביקור כלל סיור בחווה, רכיבה על סוסים וארוחה לסיום. הכל התענגו במיוחד על הלבן שבארוחה — לבן שהועלה מן המרתף בכדים של חרס, חלב שנקרש עד שאפשר היה לחתכו בסכין; גם לחם כפרי שחור היה בה. טעמם עודנו עומד בפי מדי דברי בם. מכל מקום ביקור כזה היה נושא לשיחות בקן למשך זמן רב.

בראש בית״ר בעיירה עמדו (לפי סדר כרונולוגי):

א. הוגו מורגנשטרן, לימים בן־שחר ז״ל. עמו פעלו מוניו רפפורט (הוא עלה ארצה לפני המלחמה ונפטר בישראל בשנת 1987. יהי זכרו ברוך), מיכאל קרמר וגצל אלדס.

ב. יונק טייבר. לצידו: לייזר בילר ווילו מיגדן.
ג. פייקה בילביץ. לצידה: נוסיה וויינשטיין, בילר והופריכטר.
ד. יהודה לוינסון. לצידו: מלוס קוזמר וזיסיו קרמר.

לא אוכל לסיים רשימה זו בלי להזכיר את שמו של חבר בית״ר **בומק פפר** — דמות יוצאת דופן במקצת, שהיה הרוח החיה בתנועה בכל התקופות. הוא הצטיין בכושר מינהלי מעולה ונשא על כתפיו את האחריות לארגון כל האירועים: המסיבות והטיולים, ובראש לכול — טיפול מסור בקבוצת הכדורגל. איש לא ידע — גם לא שאל — היכן גיס את משאבי הכוח ומשאבי הכסף כדי שתנועת בית״ר בפודוולוצ׳יסקה תפעל כהלכה.

לבומק פפר אני מקדיש רשימה זו.

אנחנו זעקת הכאב, צעקה מתמשכת כה
עד דורות רחוקים ישמעוה. אנחנו קינה, אנו יללה,
אנו מקהלת ״אל מלא רחמים״ על קבר ביגון,

שהדו מדור לדור צוויו ישמיע —
אנחנו יהדות פולין.

יוליאן טובים

ד״ר י. גילסון

פודוולוצ׳יסקה

חלק א׳:

מוקדש ליהודי העיר פודוולוציסקה המומתים
ד״ר יעקב גילסון

כוכבים זהרו שם ושמש האירה,
ירח מלא שט בנהר־די־נור ברקיע,
וילד צחק שם, לא ידע פחד,
בחיוך של מלאך ארג חלומו.

בתוך יפעת ירק מתפתל כנחש
זרם הנהר, מחזיר ברק שמים,
מתכסה בצללים בתוך יער עבות,
מושך אל עמקו בלחש מסתורין.

וגבעות סביב־עיר עטופות בירק,
ורחש סוד בסעיפי עצים ההומים,
ופרחים בגנים בצבעים מפתים
מחליפים גון אחר ברק מתפרץ.

דגניות מקשטות הדגן בשדות,
זמזום של דבורים בשדה פרחי־בר,
עוף קורע זמזומם, כי קורא,
אדם מכסה הירקות בפרגים.

ושקט ורגע, וערגת גבר
נשאת אלי אפק, נוגעת גבהים,
מבריאה הנפש כטל משמים,
הנפש רוגעת, השיגה הישע.

זו עיר־על־גבול חיים פעמו בה,
יושביה מלאוה — דור דור ויושביו —
ידידות; זה לזה יד הושיטו —
ועמל, להביא כל איש טרף לביתו.

צעירים גם זקן עובדים משחר —
אורות וצללים בגנים, בבתים —
למען היצירה יעבדו, ולמען כסף.
שנאה ומריבות ממנה והלאה.

עולם מול עולם בבתים, ברחובות
הרחבים מאז סלולים שחם.
כנסיה מול בית כנסת אל שמים יביטו -
עולם מול עולם בבתים, ברחובות

אלה ואלה באל אחד האמינו,
אלה עם משה ואלה עם כריסטוס.
ולא התגרו עם משה או עם כריסטוס
להביא פרענות למחנה שממול.

היו מלחמות בחלוף הדורות
בין עמים שקנאו ובין מדינות,
ובאו שנות רגע, לא־ריב בין עמים,
ברגע זרמו שוב מימי הנהרות.

אור נרות קדש בלילי שבתות
האיר הרחובות מבתי יהודים,
שם ילד עם אמא ישבו אל שלחן,
ואב עשה "קדוש" נוכח הרחוב.

שכנו — אם פועל, אם אכר בחצר —
ברכו "גוט שאבעס", ברכה מן הלב,
ברכו ב"יום טוב" — אותו ואת ביתו.
בלא שקר חיו זה עם זה, באמת.

באדם האמינו, והאמונה כאויר צח
ריאות הרחיבה של מאמיני־עם־משה
ושל מאמיני־עם־כריסטוס. אש־ריב לא פרצה שם
גם אם זיק נצת בזמן מן הזמנים.

תגרה לא היתה שם, לא דרשו דמנו,
לא פרץ ולא צוחה, רצח לא ידעו.
בצאת איש עם בקר אל עמל יומו
בטח, שנוהו יעמד שם בלא פגע.

מחשבת רצח לאדם לא הציקה,
איש לא ירא מיום מה־בכנפיו.
לפני בוא הארכי־רוצח
איש לא חלם עוד את סיוט המות.

במרחבי רוח סובבה מחשבת,
אל־על נשאה חרש את תפלותיה,
"אהבת הרע" חרתה על דגל,
רק טוב ויופי היו מעיניה.

עולם זה שיך לאנשי האתמול,
עולם של גדולים, וקטנים עמהם,
עולם מלא רוח משפחת עמים
מתפרשים על פני שלל תרבויות.

בין־מלחמות התמימות שלטה בם,
ידעו כבוד מה הוא, אצילות מחיבת.
השד והרצח של חלאה בחזית —
על כך לא חלמו האנשים בערף.

פרט לג׳ינגיסחאנים וכל מיני חמיאלניצקי,
אחשדרפני־פרס והאינקביזיציה,
פרט לפרעוני מצרים היהירים —
טורפים לא היו שם, פראי החיה,

כאלה שנקרו בדורנו שלנו,
הפכו לג׳ונגל תרבות העמים,

פני עמם כסו פני־חיה לדורות
למען ארכי־פושע מזה העולם.

מי יכול אי־פעם להעלות על דעתו
צמאון כה עז, חבוי בלבבות,
צמאון דם־של־עם מעלה עשנו כגעש
מתפרץ בלבת־אש אחוז טרוף.

מתפרץ ומציף ארץ קרובה ורחוקה,
מטביע בדם־אדם תשוקת אכזר,
מאבד פני־אדם בצל קרמטוריום —
פני עצמוופני בניו מעתה ולנצח.

מי יכול אי־פעם להעלות על דעתו,
שעם גיטה ושילר וקאנט — עם גרמניה,
שדברי הימים אותו יוקיעו

כעם של פושעים, כחבר רוצחים.

מי יכול אי־פעם להעלות על דעתו,
ששפתו של היינה ישנאוה עמים;
שעם הגרמנים יכופפוהו עמים
לכרוע על ברך בעקבות הפירר.

מי יכול אי־פעם להעלות על דעתו,
שיחסרו מלים בעמים, בלשונות,
להביע זועת התלין האכזר,
לתאר כאב קרבן, הד צעקתו.

כאב אם אובדת, כאב ילד,
כאב חנוק ב״ציקלון בה״ גרמני,
כאב גוף אדם בוער והוא חי,
כאב גויות מושלכות כדמן.

מי יכול אי־פעם להעלות על דעתו,
שרוחות יפיצו את אפרם בתבל;
מי יכול לחוש ברוח הנושבת
ריחן של גויות הנשא בכנפה.

עִנּוּי אסירים, מוות מענים —
אלה סמלי שלטונו של היטלר.
אנשים עומדים עירומים בכפור —
תמונתם סמל לדכאון עמים.

מי יכול לחזות, שאיש הגסטפו
בחם יום של רצח אנשי תם בלא־נשק
יהפוך עורו בקרב מרעיו
ינגן את מוצרט, ודם על כפיו.

יצחקו שם, בלא דאגה ימזגו שמפניה,
והוא יביט אל עיני חבריו בתם,
יחזר אחר נערה, יצחק בצחוק ילד.
יתבע כניעה למרות השלטון.

מי יכול לחזות שקרונות ברכבת —
קרונות של בקר — יובילו לאבדן,
יובילו אדם למות נורא, לחנק;
שאת דפי ההיסטוריה כתמי דם יכסו.

מי יכול לחזות שימצאו מקלט
מלבשי גלימות של כמרים ושרים,
אוכלי לחם חסד בקרב מרעים,
לא יגלו שרצחו, כי קשורים באלה.

ישתקו, יכסו של דם־אדם הכתמים,
יתנו מחסה לרוצחים השפלים,
המנגנים, השרים כמלמדי נגן,
או לובשים בגאוה גלימות מדענים.

מי יכול לחזות, שנהר דם־אדם
שיסורים במלים לא־יתארו,
שמעם לא הגיע, אף באחור, אל שליטי פרגואי
בשם הגנת כל־אדם בעולם.

מי יכול לחזות שבבית בת־הונגריה
יחבא בשקט מנגלה הפושע,
יחיה מזהב גזל בפראות
מיהודים קרבנותיו, אצל יהודים מברזיל.

מי יכול לחזות שבעולם זה של שקר
לא יחשב למאום ערכו של אדם,
כקלפת השום יחשבו יסוריו.
רק כח ברוטלי הוא ישלוט בחלד.

עוד יום יבואכם, יום של אימה,
ויאוש יבוא אל בתיכם השלוים.
בבכות אמותינו את כאב עם־עולם
ימוט עמכם הגא, היהיר יפל.

בארצכם שם הפשע קם והיה,
שם ילדיכם יבקשו הגנה
בחיק אמהות, חסות יבקשו באבות
ביום ה׳, יום נקם, שעדיין לא בא.

היה באירופה, מחר יבואכם,
שופט כל הארץ הוא יעשה משפט,
מגן האדם ופוקד עוונו
רעתכם ימחה במבול ישחיתכם.

לא נביא אנכי, בגמול יה אאמינה
Utinam falsus vates-ich-sim
גם רומי נפלה עיר חטא ופשע,
וחרב דמוקלס מאז מתהפכת

מעל ראש לפשע ידם הושיטו
נגד עם עולם לאבדו כליל;
מגיחים מתפת אל פסגת הרוע
עמדו כקדושים, פני תמימים העמידו.

נשאו עיניהם, בביתם צחוק השמיעו,
לקראת נצחונם על רוסיה הריעו,
נפלו על פניהם לפני מזבח אללה,
אחר מפלתם לפשע יד הושיטו.

יד־יה גוזרת גורל ישראל
לפקדו בסבל בל־יתאר,
ולהשאיר לו שארית, לבחיר העמים,
להציל השארית מנמרוד בדורו.

בבוא יום־שלם יכה בם,
כי דם־אדם שפכו, שזעק לשמים,
ארורים מן האדמה, שפצתה את פיה
לקחת הדם מידיהם, בגמול יה אאמינה.

מהם החיים אחר המלחמה
בה פשעו, בעולם זר עתה ינודו,
שנתם תנדוד בשכבם בלילה,
ייראו מצל עצמם בדרכי יום־יומם.

נסתרים מפחד ימררו בבכי,
כי שלדי אדם במצעד־ליל אחריהם יצעדו,
בעיניים־חורים לעברם יביטו,
להם לא יניחו, אשמתם יוכיחו.

גורל האדם אי־שם יקבע,
אי־שם תאיר ודאי מפת העמים,
אי־שם הקורות יחשבו בעצמת תבל,
כל יום, כל שנה ניצוץ יעניקו.

המזל לאדם יקבע עתידו,
לעמים קורותם במרחב הדורות.
דבר לא יבטל גזרת כוכבים בסתר.
החכם יאמין בה, עם־הארץ יחשבה לכזב.

משל לבני זוג החיים ביחד,
אי־שם, אי־פעם אישה לעתיד עם אשתו נועדו,
לפני כן מעולם זה את זה לא ידעו,
לא ידעו שלפי מצב המערכת

עלי אדמות המקרה הפגישם,
רעיון או תחושה קשרו אותם יחד.
חלום שחלמה היא היה רעיונו,
ידעו זה סוד זה ממבט עינים.

מה רב כח כוכבי אל במרומים,
הכל כחם יכון, קורות האדם,
יד־יה פועלת בגלקסיות תועות,
בתבל כלה ועל פני אדמה.

ועתה "שלום" אמר לכם, שוכני בור,
מנקבי הכדורים של רוצחים על נהר.
בהקיצי משנת לילה צורבות העינים,
אחשוב על עצמי: האמנם אני חי?

בראותי הגויות נופלות בשורה,
העינים באין־אונים מביטות, ביאוש,
ברק אחרון עוד יאיר בעינים;
בראותי אנשים אובדים, והם תמימים.

יום יום, כל לילה במחזה של סיוט
אראה הרוצחים עם גלגלת
רודפים אחרינו בשדה ובעיר,
לא ילאו ממרדף, לא ייראו מגמול.

אנו אסירי מחנות מות היינו,
אנו פליטי הגיטו מוקף תיל,
אשר לנו כתב אשמה לכם לפרוע,
בו אימה, ותאוה לנקם ושילם —

הלכנו ליער לשלם שם גמולכם,
לצבא התגיסנו רעבים ובלויים,
הלכנו לפעול, כבודנו עמנו,
למות "עם פלשתים", ולא לבדנו.

כמו אחרים עם נשק צעדנו,
ידנו רמה, בלבנו גבורה,
אל ברלין התקדמנו צמאים
לנקום דם־קרובינו, מנת יסוריהם.

הלכנו כלנו כאיש אחד נכונים
להקריב נשמותינו כנפץ,
למחוק היטלריזם ממפת המחר,
לשפוך את טפת דמו האחרונה.

להצית בסערת־קרב בלב רעים לנשק
אש־נקם שתבער בם בלא הרף,

לרפא עצביהם המתוחים ללא־גבול
בתבוסת אויב בקרב עקוב דם.

עורים מראות, חרשים משמוע הנעשה מאחור
לחתור אך קדימה אל גבול ארץ רשע
עד הפצצות וכדור אחרון יעבירו
ממשלת זדון ורקב יצריהם.

לחתור אך קדימה בגלל מות מיליונים
בני עמי ובני עמים אחרים
חפים מפשע, מענים בפרך;
בגלל יסרם אנוש במות לא־אנוש.

על מות בגבורה של רוסים, של בני פולין,
על מות בני דנמרק לוחמים בעז,
על מות בני אמריקה וצרפת ובריטניה,
על מות פרטיזנים מרבי הדגלים.

על מות המענים בבתי הכלא,
על מות המומתים בין כתלי הסהר,
על מות שהגיעו עד עברי פי פחת

אני רואם סוף סוף מלקקי מגפים
כאשר בשבי נפלו בהמון,
בשערי ברלין קפואים מקור,
רועדים מ״מה יביא להם יום?״.

חבל שאותם לקחנו בשבי,
חבל שלא המתנו כלם עד אחד,
איך אפשר לחלוק זכויות של אדם
עם מי שלא כאבו מותו של אדם?

בלא משפט ראוי היה לדון פושעים אלה
נגד האנושות לעיני העולם,
לדון בכדור או בעניבת חנק
התלין יקשור על צואר הנדון.

כי אלה אשר חמקו מענש
ותמורת זהב השנים שעקרו
תועים בין צבועי אדם ידועים בעולם,
הם גורל "נע ונד תהיה" על שכמם העמיסו

עד בוא יומם מעלה נדף ירעדו.
לירות ברקת ראשם החוטא לא העזו
ראש גרמני. כל אחד מהם לוחש
מחור עכברים מחבואו, ורעל אין לו.

להם מצבת ענקים חייב העולם
להזכיר איך רצחו אנשים תמימים,
מראשית צעדיהם ילמדו ילדיהם
לתקן בעתיד את שעוה העבר.

זכויות אנוש ילמדו וקדושת החיים,
את המענים בפניהם יציגו,
את חורי עיניהם שרופות בידיהם.
מלב ישרשו הזדון למחר.

אפשר אנו צופים אל עתיד שכלו טוב..

בשקט זרמו מימי הנהר זברוצ׳ באפיקו המתפתל, שהפריד בין ארץ פולין ממערב לבין ברית המועצות ממזרח; הם זרמו דרומה, עד הישפכם אל הדניסטר והלאה — עם מימיו — עד בואם אל הים השחור. כך עד ספטמבר 1939. על גדתו המזרחית של הנהר זברוצ׳, בתחום ברית המועצות, שכנה העיירה וולוצ׳יסקה. וכנגדה — על גדתו המערבית, הפולנית, שכנה העיירה **פודוולוצ׳יסקה**.

מסילות ברזל קשרו את שתי עיירות גבול אלה עם שתי הארצות. המסילה הרחבה, הרוסית, הסתיימה בפודוולוצ׳יסקה הפולנית; והמסילה הרגילה, הפולנית, נסתיימה בוולוצ׳יסקה הרוסית. פעמיים בשבוע עברו רכבות־נוסעים את הנהר: 2 רכבות, 3 קרונות בכל רכבת. הגיעו מפולין עד וולוצ׳יסקה. זה היה קשר הרכבת בין אירופה המערבית לבין אירופה המזרחית בקו לבוב־קייב דרך פודוולוצ׳יסקה — וולוצ׳יסקה.

חלק ב׳

עד פרוץ מלחמת העולם השנייה מנתה העיירה **פודוולוצ׳יסקה** — יחד עם פרווריה ועם הכפר זדנישובקה שבתחום שיפוטה כ־7000 תושבים. 20% מהם פולנים, 20% אוקראינים ו־60% יהודים.

אוכלוסית הכפרים שמסביב לעיירה היתה בעיקר פולנית ואוקראינית, אבל גם יהודים גרו בכפרים, עוסקים בחקלאות ובמסחר.

בכפר **זדנישובקה**, שבתיו נגעו בבתי פודוולוצ׳יסקה ממערבה, גרו פולנים בעיקר, ואוקראינים, ובתי אב יהודיים אחדים, בהם משפ׳ רייטר, סוחרי תבואה; שתי משפחות כץ, סוחרי בקר ובעלי איטליזים; משפ׳ הורוביץ, סוחרים בסחורות שונות; ומשפ׳ פלדמן, צבעים ורפדים.

רוב אוכלוסי הכפר **מיסלובה** — שהיה מרוחק מן העיירה כ־3 ק״מ — היו אוקראינים. אבל האחוזה היתה רכושה של משפחה פולנית. ובית הספר המקומי נוהל גם הוא על־ידי פולני. מיהודי הכפר נזכיר את משה דלוגאצ׳, סוחר תבואה וחקלאי.

בכפר **סופראנובקה**, ששכן מצפון למסילת הברזל פודוולוצ׳יסקה — טרנופול, חיו משפחות פולניות ואוקראיניות, ומשפחות יהודיות אחדות. בהן משפ׳ נחצ׳י, סוחרים בחלב ובעופות; ומשפ׳ טורן, חקלאים וסוחרי תבואה.

הכפר **סטארומיישצ׳יזנה**, ששכן במרחק כ־2ק״מ מן העיירה על גדתו המערבית של הנהר זברוצ׳, היה מאוכלס בעיקר על־ידי אוקראינים לאומנים, עוינים את היהודים והפולנים כאחד. מכפר זה יצא הכומר האוקראיני בילוק אל אוקראינה המזרחית לשתף פעולה עם הכובש הגרמני בדבר הקמת אוקראינה עצמאית. גם בכפר זה גרו משפחות יהודיות אחדות — חקלאים, סוחרים ובעלי אטליזים.

העיירה פודוולוצ׳יסקה שכנה במרחק של כ־18 ק״מ מעיר הפלך סקאלט, ושל כ־50 ק״מ מעיר המחוז טרנופול.

כאמור למעלה היוו יהודי העיירה, שמנו כ־4200 נפש, 60% של האוכלוסיה. עיקר עיסוקם היה מסחר באריגים ובסדקית, בעורות (שלמה ברנקלאו) ובמוצרי נפט (בילר, יוסף מרדר), בדברי מכולת (בילביץ), בברזל (מדפס, זילברמן) ובתבואה (האן, טירהויז, יוריש, קסטנבאום, נפתלי גרינשפן, משקו פלדמן) ובסחורות שונות. והיו בהם צורפים ושענים (מארנץ, וייגלר), פחחים, חייטים, פרוונים, נגרים, מסגרים. היו בעלי מסעדות (וייגלר, פלדמן, זיידן) ובעלי קיוסקים (פוגלבאום, דיאמנט, גרינשפן, לנדמן). והיו אנשי תעשיה; בעלים של טחנת קמח (גרינהאוט־פוהורילס ושות׳), של בית חרושת למי־סודה (משפחת ברלין), של בית חרושת למוצרי סבון (משפחת לרנר), של מאפיות (שנקר, לופטיג). ונזכיר את משפחת הנדל, שעסקה במסחר וביצוא ביצים.

בראש החיים הדתיים בעיר עמד הרב לייבוש באב״ד, אחד משלושת הרבנים הראשיים של פולין. אבל את פני החיים התרבותיים בעיירה קבעו בעיקר המפלגות הציוניות. הבונד, האינטליגנציה המקצועית והנוער האקדמי.

הנוער למד — אחר סיום בית הספר היסודי — בעיר המחוז טרנופול, לשם היו נוסעים יום יום ברכבת, ויש שהתגוררו שם במעונות אצל משפחות יהודיות. הבנים למדו שם בשלוש גימנזיות לבנים: בגימנזיה הממלכתית א׳ במגמה קלאסית על שם וינצנט פול ברח׳ ה־3 במאי; בגימנזיה הממלכתית ב׳ במגמה ניאו־קלאסית שברח׳ קונארסקי; ובגימנזיה הממלכתית ג׳ במגמה ריאליסטית ברח׳ קופרניק. הבנות למדו בגימנזיה הממלכתית לבנות ברח׳ קושצ׳ושקו ובגימנזיה הממלכתית לבנות שברח׳ קוליובה. כמו כן למדו בני העיירה בגימנזיה למסחר — בה היה החינוך מעורב — שברח׳ מיצקיביץ.

לגימנזיות נתקבלו הבנות היהודיות בעלות הישגים מתאימים בלא הגבלה. אבל בסמינר לבנות הוגבל מספרן, ורק שלוש מבנות העיירה סיימו בו את לימודיהן: האחיות אידה ומניה טבק, ובת ממשפחת יוריש.

בגימנזיה למסחר למדו קלרה נוימן, ובתו של רוטנברג.

נזכיר כאן אחדים מבוגרי הגימנזיות הנ״ל, ונספר מה עלה בגורלם.

איזיו אייזנברג, גיסו של מנשה גרוס, היה מרצה בחוג לפילוסופיה באוניברסיטה של לבוב, נספה בברית המועצות.

האחים אולינגר, שניהם סיימו לימודי רפואה באיטליה, אחד היגר לקובה והשני היה רופא בפולין; מאוחר יותר עלה לארץ־ישראל, שם נפטר כנראה.

האחים ינציו וניוניו דינר. סיימו הפוליטכניקום בלבוב; נספו.

משה יוריש, שמעון נוימן ואברהם באראס עלו לארץ־ישראל, שם סיימו את לימודי הטכניון בחיפה; הם מהנדסים בישראל.

מוניו כץ, סיים לימודי רפואה בגרמניה, נפטר בארצות הברית.

מאצ׳ק גרינברג, סיים הפוליטכניקום בלבוב, נספה בשואה.

יעקב ז׳רקובר, סיים לימודי רפואה וטרינרית בצ׳כסלובקיה, התאבד על־ידי בליעת סטריכנין במחנה פודוולוצ׳יסקה בשנת 1943.

יאן לנדסברג — בנו של הנוטריון — סיים הפוליטכניקום בגדאנסק, נספה בשואה.

יעקב גילסון, סיים לימודי רפואה במינכן שבגרמניה, היה אסיסטנט במרפאה האוניברסיטאית בגיסן, עובד כרופא בישראל.

קלרה מרדר, למדה פילוסופיה ומתמטיקה, חיה בארצות הברית.

האחיות פאיקה ובטקה בילביץ, נספו בשואה.

מגיסטר שאול גרינברג ומגיסטר ברנהאוט, סיימו משפטים, נספו בשואה.

מגיסטר איזידור נייטר, עו״ד, אסיר מחנה קמיונקי ב׳, עלה לישראל אחר המלחמה, היה כאן מזכיר ראשון של בית המשפט העליון בירושלים עד מותו.

מגיסטר לינה ליבלינג ומגיסטר קוזימר, עורכות דין, נספו בשואה.

דוד טירהויז, למד בוינה, חי בישראל.

מגיסטר קלרה טבק, סיימה פילוסופיה, היגרה לארצות הברית.

ד״ר לפילוסופיה אנה קוזימיר, נספתה בשואה.

מגיסטר דוד היימן (קדטנבאום), סיים רוקחות בפראג, עלה לארץ־ישראל ועבד בבית המרקחת שלו עד סוף חייו.

מגיסטר ניוניו בילביץ, סיים פילולוגיה קלאסית וספרות, לימד בגימנזיות יהודיות, נספה בשואה.

ד״ר לפילוסופיה שפייזר, סיים פילוסופיה ותולדות האמנות באיטליה, נספה בשואה.

שבח ברייר למד אמנות ומוסיקה בפריס ובוינה, שימש כינור ראשון בתזמורת הפילהרמונית של העיר לבוב במשך שנים רבות. נספה בשואה.

שוניו מרדר, נפל בקרב על יד לנינו.

אלכסנדר רוזנצויג — בנו של ד״ר רוזנצוייג, רופא בחיפה — נפל כנראה בקרב ליד סטלינגרד.

סידוניה ויוליה פרידמן, פלה ולילי גרינהאוט והאחיות זופיה ושרה פוגלמן נספו במחנה פודוולוצ׳יסקה.

מן הנוער הציוני, שהיה מאורגן במפלגות השמאל ״איחוד״, ״גורדוניה״ ו״השומר הצעיר״ נזכיר את נציגיו המובהקים ברמה אינטלקטואלית גבוהה, אם כאוטודידקטים אם כבוגרי בתי ספר תיכוניים:

יצחק דיאמנט.

אליעזר תיבון (שטרו־וייס), גר בתל־אביב מורה בסמינר ומחבר ספרי לימוד.

משה וישניאק, איש ״השומר הצעיר״, התנדב למלחמת האזרחים בספרד, שם נפל.

מן ״המזרחי״ נזכיר את יעקב ברנקלאו ואת אייזיק פולק, שהיה מזכיר הקרן הקיימת לישראל ושל קרן היסוד.

מן הציונים הכלליים: ד״ר ליאון רוזנצוייג, סגן ראש העיריה, ואשתו ד״ר הלנה רוזנצוייג, שניהם רופאים; ד״ר גבריאל פינקלשטיין, עורך דין; מגיסטר יצחק נייטר; ד״ר ברונו פרציפ (סרן במילואים), רופא, מהנדס בעיר ארדהיים.

מבעלי המקצועות החפשיים מן הדור הקודם נזכיר: ד״ר אורבך עם בנו, עורכי דין; ד״ר קוהן, עורך דין (בנו עמנואל היה אחרי כן עורך דין בתל־אביב. הוא נפטר שם); הרופא ד״ר גבריאל פרידמן; הנוטריון לנדסברג; מגיסטר שולר, שעבד כעורך דין במשרדו של האוקראיני ד״ר ז׳וקובסקי, ראש העיריה (בזמן הכיבוש הוא מינה אותו לראש היודנרט בפודוולוצ׳יסקה); הרוקח מגיסטר ויינברג, אשר עד החרמת בית המרקחת שלו מסירתו לידי האוקראינית גרגוראשצ׳וק צייד את תושבי העיר — ומאוחר יותר את אסירי המחנה — בתרופות; בעל הדרוגריה מגיסטר שור, ציוני, שסיפק גם הוא תרופות לתושבי העיר, עד שנרצח — הוא ובנו בן ה־14 — בימים הראשונים של הכיבוש מאחורי בית העלמין; הרב לייבוש באב״ד, אחד משלושת הרבנים הראשיים, שייצגו את יהדות פולין, נרצח על ידי הגרמנים יחד עם בני ביתו.

חיי תרבות ערים פעמו בעיר: להקת תיאטרון של שחקנים חובבים הציגה פעמים אחדות בשנה מחזות כגון ״טוביה החולב״ של שלום עליכם, ״הדיבוק״ של אנסקי, ומחזות של גולדפדן ושל אחרים. מבין השחקנים הצעירים התבלט יאנצ׳ו גינזברג (לימים היה קצין במשטרת ישראל למלחמה בסמים), האחיות פלדמן, השחקנית שפייזר והאחים לנדמן.

המשכילים של העיר — בין אם היתה להם השכלה אקדמאית, בין שהשיגו את השכלתם כאוטודידקטים — היו מרצים באולמות של המפלגות השונות על נושאים שונים בתחומי הפוליטיקה, הספרות, הפילוסופיה והמדע.

כאן נזכיר את מונדק קליינר, משורר, כתב שירים באידיש: כעיתונאי הוא פירסם מאמרים ב־Chwila (=״הרגע״) בלבוב וב־Echo (=״ההד״) שבעריכת ד״ר רוזנצוייג בסטאניסלאבוב, ובביטאון האוניברסיטה של לבוב בעריכת פרופ׳ גאנשינץ. הוא היה חבר ב״בונד״ ונאסר לפני המלחמה בעוון פעילות קומוניסטית. 3 שנים ישב בכלא, עד ששוחרר עם בוא הרוסים לעיר. לפני בוא הגרמנים ברח לברית המועצות, שם נספה.

יעקב גילסון פירסם מאמרים בישראל: ״קצין על ספסל הנאשמים (Nowiny i Kurier מס׳ 301 מן ה־21.12.62), ״במשפט נגד הגנרל באס־אס וולף — זאב נורא בעור של כבשה תמימה״ (שם, מס׳ 222 מיום 24.8.64), ״שוב במינכן״ (שם, מס׳ 214 מיום 13.8.72), ״תגובת פרופסור גרמני (ד״ר אייר) על ההרג במינכן״ (שם, מס׳ 219 מיום 20.8.72), ״מכתב פתוח אל 72 מדינות אנטי־ציוניות״ (שם, מס׳ 274 מיום 24.11.75), ״לא לשתוק, להגיש חשבון״ (שם, מס׳ 49 מיום 26.2.76), ״אדם בלא עזרה״, ראיון עם אוסקר שינדלר, אשר הציל 1200 יהודים, נקבר בישראל (שם, 16.6.68), ״הדוגמה מלמעלה — אחריי״ (שם, מס׳ 150 מיום 29.6.70).

ימי הקונגרסים הציוניים היו בדרך־כלל גורם מעורר לארגן הרצאות על ציונות ועל תולדות עם ישראל.

בספריית ה״בונד״ שבבית כוקון נישאו הרצאות על כתבי אחד העם ועל שירת ביאליק, על יצירות שלום עליכם, פרץ, אנסקי, אופטושו ואש. בתנועות הנוער

הציוני הושמעו הרצאות על תיאודור הרצל, על סוקולוב, על בלבן, אורי־צבי גרינברג, וייצמן, על יהודים ענקי הרוח כגון פרופ׳ איינשטיין ותורת היחסות שלו, על הגותו של הפילוסוף היהודי ד״ר ברגסון; על פויכטוואנגר, על האחים צווייג, על פרויד ותורתו, ואחרים; ועל זרמים באמנות הקלאסית, על האקספרסיוניזם, האימפרסיוניזם ועוד.

התעניינות רבה עורר התיאטרון היהודי בהנהלת אידה קמינסקה, שהיה מגיע אל העיירה פעמים אחדות בשנה. הקהל היהודי ביקר בהמוניו בהצגות התיאטרון, שנערכו באולם ״סוקול״, שנשכר לשם כך, והתפעל מהן.

גם הספורט לא נזנח בשנים שבין שתי מלחמות העולם. פעלו בעיירה 2 קבוצות כדורגל יהודיות: מכבי א׳ ומכבי ב׳. ממכבי א׳ נזכיר את הספורטאים סאלו ואלך, ליאון ואלך, סניו פרבר, חונצ׳ו יוריש, טוביאש גוטליב, לנדסמן ואיציק ואלך. הם קיימו משחקים עם קבוצת ״פולוניה״ — הקפטן שלה היה דומארצקי — ועם הקבוצה האוקראינית ״סוקול״.

בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השנייה הצליחו אחדים מבני הנוער היהודי בעיירה להשיג — אחר ״הכשרה״ — רשיונות עלייה לארץ־ישראל: שלמה זיילר (וייסניכט), וילו ואלך, אשר שנקר, לוקמן, וישניאק, אברהם בארר, מיכאל וייסר ואחרים. חלק מן הנוער האקדמאי פנו ללימודים באוניברסיטה העברית בירושלים: מאכס מרדר ואליעזר תיבון (שטרו־וייס); מן הנשים עלו האחיות רוזה וסופיה זיגמן, שטרו־וייס, זיידמן ועוד.

בעמל וביגע, בשמחה ובעצב, במעלות ובמורדות, בקור של חורף ובחומו של קיץ התנהלו חיי הקהילה היהודית שבעיירה. למרות הקשיים הכלכליים סייעו ההורים לילדיהם לעלות בשלבים של הסולם החברתי; להיות לאנשים בני תרבות בסביבה בה חיו ופעלו שנים רבות. דופק החיים של העיירה היהודית התערה בקצב דופק חיי הקהילה הפולנית והקהילה האוקראינית שבסביבתה. לא היה דבר שיבשר — חוץ מרמזי שמועות על מעללי הפאשיזם בגרמניה — את ההרס וההשמדה הטוטלית שתבוא; שבתים, אשר מלאו חיים, יהיו לבז, יעמדו ריקים ברחובות הריקים, בהם תעבור רוח בסערה לספוק בתריסי החלונות ובדלתות; שעצבות ואימה ומוות יינשאו מעל עיירת היהודים ההרוגים.

חלק ג׳

ב־1 בספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם השנייה. פחד נפל על יהודי פולין ועל יהודי אירופה כולה. שמועת מעללי הנאצים בגרמניה — כגון ״ליל הבדולח״, דיכוי התרבות היהודית — הרוחנית והחמרית כאחד, ורצח יהודים על ידי האס־אס, די היה בהם כדי לעורר בקרב יהודי פולין את הפחד מפני הצפוי להם מידי קלגסיו של היטלר. הם ידעו את השיטות של כנופיות הרצח בעלי גולגולת המת על מדיהם ועל כובעיהם.

חמושים מכף רגל עד ראש, מצוידים בנשק חדיש ובשריון, וחוסים תחת מטריית מטוסי קרב חדרו החטיבות של היטלר אל פולין מצד מערב. החטיבות המשוריינות לא נתקלו כמעט בהתנגדות רצינית מצד צבא פולין על ציודו הדל, צבאו של רידז

שמיגלי, ונעו במהירות מזרחה. גבורת החיילים הפולניים לא עמדה להם כדי להדוף, בלא אמצעי לחימה ראויים, את התקפות השריון הגרמני וחיל האוויר שלו.

לא עברו ימים רבים, ורובו של שטח פולין המערבית נכבש על ידי צבא היטלר. אז עיכבו הגרמנים את התקדמותם המהירה כדי לאפשר לחטיבות הסובייטיות — בהתאם לברית החשאית, שנחתמה בין גרמניה לברית המועצות — להיכנס לפולין מצד מזרח. יחידות הצבא האדום, אחר שעברו את נהר הגבול זברוצ' בפודוולוצ'יסקה, כבשו במהירות את אזור טרנופול־לבוב והתקדמו לכיוון פשמישל. טנקים במשקל של 60 טון זחלו במהירות מערבה, בלא להיתקל בהתנגדות כלשהי מצד צבא פולין המפורר.

ביום 17.9.39 היה כל שטח פולין המזרחית — מליטא ופרוסיה המזרחית בצפון עד להרי הקרפטים בדרום — בידי ברית המועצות. הגבול, שנקבע בהסכם כקו הפרדה בין שני הצבאות — הגרמני והסובייטי — עבר מן הקרפטים דרך העיר פשמישל עד לים הבלטי בצפון. גבול זה נתקיים עד ליום 21.6.41.

בתקופת הכיבוש הסובייטי הפכו ערי פולין המזרחית ועיירותיה למקומות מקלט זמני ליהודים רבים, שעלה בידם להימלט מן הדיכוי הגרמני במערב.

ביום 22.6.41 פרצה מלחמת גרמניה — ברית המועצות. צבא גרמניה — שכוחו באוויר וביבשה גדול היה משל צבא ברית המועצות — הפתיע את הצבאות הסובייטיים שעל הגבול בהתקפה פתאומית, התקדם במהירות אל עבר הגבול הקודם שבין פולין לבין ברית המועצות בלא להיתקל בהתנגדות יעילה, וב־5.7.41 נכנס אל העיירה פודוולוצ'יסקה. והמשיך — אחר שעבר את הנהר זברוץ' — להתקדם בתחום ברית המועצות שממזרח לנהר.

אימה ופחד אחזו ביהודי העיירה. וכנגדם שמחו שכניהם האוקראינים הלאומנים. בצבא גרמניה הם ראו בן־ברית להגשמת חלומם הישן ליסד אוקראינה לאומנית עצמאית. הם הם שהחלו לשתף פעולה עם יחידות הצבא הגרמני, הגסטפו והאס־אס מיד עם כניסתם לעיירה.

כל המשרות, שנעזבו על ידי הרוסים הנסוגים, אויישו מיד על ידי גרמנים — אנשי צבא ומשטרה ואס־אס.

יהודים רבים — מהם שעקרו לפני כן מן השטחים הכבושים על ידי הגרמנים בפולין המערבית — הספיקו לעזוב את שטחי פולין המזרחית ברכבות, במכוניות, בסוסים, וגם ברגל, כשפניהם מזרחה, הרחק ככל האפשר. חלק מן הנמלטים — מאלה שהצליחו להעמיק בשטחי ברית המועצות ולא נרצחו בדרכם על ידי גרמנים או על ידי בעלי בריתם האוקראינים — חזרו בתום המלחמה, אם במדים של הצבא האדום ואם כאזרחים, אל הערים והעיירות שלהם בפולין. ומכיוון שלא מצאו שם איש מקרוביהם, עזבו ברובם את פולין, שלא האירה להם פנים (נזכיר את הפוגרום בקילצה) — אלה באופן ליגלי ואלה באופן בלתי־ליגלי — כשפניהם לארץ־ישראל או לארצות המערב באירופה או באמריקה.

ב־5 ביולי נכנסו יחידות האס־אס אל העיירה. יומיים אחרי כן החלו ברצח שיטתי של תושביה היהודים.

הגרים ברחי ד״ר דויד — שם גרה גם משפחת הרב לייבוש באב״ד — היו ראשונים להירצח. הרחוב היה מרוחק כ־500 מטרים מבית הקברות הנוצרי של העיר. לשם הבהילו את הקרבנות הראשונים, ושם ירו בהם. אז נורו מגיסטר שור, הרוקח, עם בנו יוסף בן ה־13; יצחק לוקמן עם בנו פייבוש; ולורבר, וגרוס, ומאיר זיידמן עם שוניה בנו בן ה־14, והבנקאי מרדר, ועוד יהודים — פליטי פולין המערבית — שלא היכרתים בשמותיהם.

בו ביום הוציאו מבתיהם את הרב באב״ד עם שני בניו אשר וחיים, ואת השוחט שלום שוורץ עם שני בניו. הם גזרו את זקניהם ופקדו עליהם לרקוד ערומים לעיני ההמון האוקראיני ולעיני אלמנטים מן העולם התחתון. אחד מהם — גרשקו שצ׳ור — תלה פליטים יהודים על ווים של בשר במרכז העיירה ובזז את רכושם, הוא וחבריו לפשע (אותו שצ׳ור מסתתר כפי הנראה בקרב האוקראינים הרבים, שברחו לקנדה; כך לפי גרסת מישקו גרינברג ז״ל שנפטר בינתיים בקנדה. עקב מותו של גרינברג קשה לאתר את מקום הימצאו של הרוצח). האוקראינים גם סייעו לאנשי האס־אס ולגסטפו בהלשינם על יהודים, איתם חיו בשכנות במשך הרבה שנים על האדמה הזאת.

בחדשים אוגוסט—ספטמבר קבעו הגרמנים את סדרי השלטון בעיירה. לראש העיר מינו את עורך הדין האוקראיני ד״ר ז׳וקובסקי, וזה מינה את עורך הדין שולר (עמו עבד לפני המלחמה) בראש היודנראט, ואת פרקליטו פלשנר מינה כמזכיר. אחדים מתושבי העיר מונו כחברי היודנראט, ביניהם היה גם טייטלבוים, פליט מפולין המערבית. והוקם ״אורדנונגס־דינסט״, היא המשטרה היהודית, שסייעה ליודנראט בכל פעולותיו.

מתפקידיו של היודנראט היה לתאם עם השלטונות הגרמניים של העיר — הצבאיים והאזרחיים — בכל הנוגע ליהודים: עם קפטן קיסל וקפטן מילר מן המפקדה הצבאית; עם הולה, רוסק, לנג, לנדברגר וגלר מן המשטרה הצבאית; עם גשפטספירר שטרנברג, עם החובש ברוך, עם השוץ־פוליציי וגנר; ועם שלטונות הגסטפו מטרנופול, ועם אנשי האס־אס.

מפקד הגסטפו בטרנופול היה שטורמבנדפירר הרמן מילר, ואתו פקודיו הרמן ולקס, ועמיתיו אנשי אס־אס שבפיקודו של גנרל קצמן מלבוב — האופטשטורמפירר פאול ראבל, ואנשי האס־אס מישל וטומניק מן הסודטים, פריץ ופאול מלאר — כל אלה היו אימת היהודים בעיר פודוולוצ׳יסקה ואימת כל מחוז טרנופול והמחוזות שבכל המרחב.

תחילת פעילותו של היודנראט היתה לספק עובדים לגשר מסילת הברזל ההרוס שעל הנהר זברוצ׳, אשר חיברה את לבוב וטרנופול — דרך פודוולוצ׳יסקה ווולוצ׳יסקה — עם קייב.

אחרי כן נתבע היודנראט על ידי הגסטפו והאס־אס לספק אנשים לשני מחנות עובדי כפייה — למעשה היו אלה מחנות ריכוז — קמיונקי א׳ וקמיונקי ב׳. המחנות הוקמו בסוף ספטמבר. האנשים הועסקו במחצבה ובסלילת דרך טרנופול — פודוולוצ׳יסקה — וולוצ׳יסקה — קייב. הדרך נסללה על ידי הפירמה ״אוטו הייל״,

באד קיסינגן, בהשגחת אנשי אס־אס ושוטרים אוקראיניים.

בנוסף על אספקת אנשים לעבודת כפייה חוייב היודנראט להעלות מדי פעם שלמונים לגסטפו ולאס־אס.

במארס 1942 נתבע היודנראט לספק עובדים לסלילתה מחדש של מסילת הברזל טרנופול — מקסימובקה — בוגדנובקה — פודוולוצ׳יסקה בניהולם של המהנדסים הגרמנים בראגה והילמר, שהתגוררו בקרונות האוסט־באן בפודוולוצ׳יסקה. העבודה — עבודת מדידה והחלפת פסים ואדנים — התנהלה במרחק של 20 עד 30 ק״מ מפודוולוצ׳יסקה בכיוון טרנופול. את כל המרחק הזה עשו האנשים כשהם רעבים, ברגל.

עד ראשית אוקטובר 1941 הובאו למחנות קמיונקי א׳ וב׳ 1500 עד 2000 יהודים ממחוזות טרנופול וסטניסלבוב. מפודוולוצ׳יסקה הובאו למחנות קליינר (אביהם של 5 ילדים, הוא חלה במחנה ונרצח בחוליו), אייזן (סוחר, נרצח במחנה), בקרמן (ספר), שני האחים גדולדיג (סנדלרים), הסוחר ברנקלאו, הזגג טאובר, יעקב גילסון, וילהלם פוגל, מילק פורמן (בנו של זלמן הסבל), ספר רייך, הסוחר בזלינסקי ואחרים. מן העיר טרנופול הגיעו מגיסטר קניגסברג, הרופא ד״ר ואכמן, מגיסטר פל, וילהלם ברגמן ועוד יהודים, שאת שמותיהם איני זוכר. מן העיר סקאלט סופקו יהודים על ידי ראש היודנראט מאיר נירלר. בין הבאים למחנה מן העיר גז׳ימלוב היה מגיסטר יצחק נייטר (לימים היה מזכיר כללי של בית המשפט העליון בישראל). מן העיר זבראז׳: הוטרינר ד״ר רודק ז׳רקובר עם אשתו נינה (עבדה אחרי כן כאחות במרפאה של מחנה ג׳ בפודוולוצ׳יסקה), ברוכשטיין (היה אחרי כן מפקד המשטרה היהודית במחנה ג׳). מן העיר בז׳זיאן: שרוליק רוזנבלט (רוצח נודע במחנות קמיונקי א׳ וב׳. הוא מת במחנה מדלקת המעי העיוור). מזלוצ׳וב: ד״ר מייבלום (רופא המחנה). מצ׳רנוביץ: גרינברג עם קבוצת אלמן. מברלין: קולץ (מנהל מחנה א׳). מבודפשט: ד״ר בלה בלום. מלודז: שורץ (מנהל עבודה. מאוחר יותר — מנהל מחנה ג׳), טייטלבאום עם אשתו ועם שני ילדים. מקאטוביץ: רופא השיניים ד״ר קליינר עם אשתו ועם שני ילדים. מורשה: טפר ואשתו, ולאדובסקי (היה נהגו של האופטשטורמפירר ראבל. הוא גם העיד נגדו במשפט שטוטגרט). איני יודע את שמות היהודים, שהובאו מן הערים: כורוסטקוב, קופיצ׳יניץ, יאגלניצה, בוצ׳אץ, פודהאיץ, סטניסלבוב. ועוד הובאו יהודים מערים אחרות, שאיני זוכר.

מחנות הריכוז קמיונקי א׳ וב׳ היו מוקפים גדרות תיל עם מגדלי שמירה בכל פינה., שמורים על ידי האס־אס והמשטרה האוקראינית.

צריפי המחנה קמיונקי א׳ עמדו על גבעה מרוחקת קילומטר אחד מן הכפר קמיונקי ו־500 מ׳ מן הדרך טרנופול — פודוולוצ׳יסקה. בתוך הצריפים עמדו מיטות עץ דו־קומתיות. לא היו בהם בתי שימוש ולא סידורי רחצה, ולא תנאי היגינה מינימליים. המובאים מכל העברים נדחסו במיטות בצפיפות; מקום שנועד ל־20, דחסו בו 30 ואפילו 40 אנשים. אחר זמן קצר רחשו כינים בכל המחנה. מים לא היו לא לרחצה ואף לא לשתיה. בורות חפורים בחפזה שימשו כבתי שימוש. אחר ימים אחדים — גם כתוצאה של תזונה לקיה וחוסר מזון חם — פשטה דיזנטריה במחנה.

האחד באוקטובר 1941, השעה 5.00 בבוקר. ההשכמה מוכרזת בהצלפות שוט ובצעקות. המון העובדים מתרכז במורד הגבעה שבתוך המחנה. מנהל המחנה קולץ ומנהלי העבודה עומדים לפני שורות העובדים. מחכים לבוא מפקד המחנות איש האס־אס האופטשטורמפירר פאול ראבל. הוא מופיע בשעה 6.00, כלב זאב לצידו ושוט בידו; וסגניו איתו — אנשי האס־אס טומנק ומישל. מנהל המחנה קולץ הברלינאי מודיע לו על נכונות אנשיו לצאת לעבודה.

מן היום הראשון היו האנשים יוצאים לעבודה בשתי קבוצות תחת השגחת שוטרים אוקראינים, עליהם פיקד קורול. האחת היתה יוצאת בשעה 5.30 אל המחצבה, המרוחקת מן המחנה הראשי כ־5 ק״מ. הקבוצה השנייה היתה יוצאת בשעה 6.00 לעבוד בניפוץ אבנים ובסלילת הדרך טרנופול — קמיונקי — פודוולוצ׳יסקה. עליהם השגיחו שוטרים אוקראינים, אשר ליוו את האסירים מן המחנה אל מקום העבודה וחזרה למחנה. אנשי אס־אס היו מגיעים מדי פעם לערוך ביקורת העבודה. את עבודת סלילת הכביש וניפוץ האבנים ניהלו אנשי מקצוע של החברה הגרמנית ״אוטו הייל״ מבאד קיסינגן.

כבר בימים הראשונים הפכו הן העבודה בסלילת הדרך והן החיים במחנה אחר שעות העבודה — לגיהנום. השוטרים האוקראינים בפיקודו של קורול ובהשגחת אנשי האס־אס היו בודקים את התפוקה בניפוץ האבנים ובעבודת הסלילה. משקבעו אצל רוב העובדים, שלא הפיקו את המכסה הנכונה — שהשגתה היתה למעלה מכוחותיהם — היו מכים אותם בקתות רוביהם ובשוטים.

כתוצאה של תנאי מזג־אוויר קשים בסתו ההוא — סערות ורוחות וגשמים; וכתוצאה של תזונה לקויה ושל עבודת פרך — לקו האסירים בבריאותם. אבל החולים היו יוצאים לעבודה גם כשקדחו ב־40 מעלות חום. והיו מתמוטטים בעבודה, כי לא יכלו עוד. אותם צריכים היו האסירים האחרים לשאת על כתפיהם אל המחנה, שם היה מעין חדר חולים. החולים היו נמנעים מלפנות חדר זה מפחד שמא יירו בהם. רופא המחנה ד״ר מייבלום היה חסר אונים, כי לא היו בידיו שום תרופות. לא היה בכוחו להשפיע על שלטונות המחנה לאפשר לו לעזור לחולים. הרי מלכתחילה היתה מטרתם לענות ולייסר את האנשים בחייהם.

מנתו היומית של אסיר היתה: פרוסת לחם 100 גרם משקלה וקפה שחור או תה — לפני צאתו לעבודה; אחר שובו מעבודתו הקשה במחצבה או בסלילת הדרך קיבל מרק וחתיכת בשר סוס או בשר ארנב, לעתים קרובות הבשר היה מקולקל; בערב קיבל שוב קפה שחור.

ראוי להעיר, שבמחנה קמיונקי ב׳ עבדו בניפוץ סלעים לצורך סלילת הדרך אסירי מחנה זה וגם אסירים, שהגיעו לעבודה מן המחנה הראשי.

שרוליק רוזנבלט מבז׳זאן, שהתפרסם כמשתף פעולה עם האס־אס, היה בתחילה מנהל עבודה, אחרי כן נתמנה למנהל המחנה. הוא חי עם רוזה הלפרין שמאוחר נתמנתה כמנהלת מחנה הנשים בפודוולוצ׳יסקה (מחנה ג׳ היו בו גברים וגם נשים), אחת הדמויות הדוחות מבין משתפי הפעולה עם הגרמנים.

הוטרינר ד״ר רודק ז׳רקובר היה חובש במחנה (הוא זכה לעבור את תקופת

השואה יחד עם אשתו, שהיתה בשלב מסויים סאניטרית במחנה פודוולוצ׳יסקה. אחר המלחמה עלה לישראל. הוא חי ברחובות, עובד במקצועו).

שיטות אכזריות של עינויים וטרור הופעלו על השבים מן העבודה אל המחנה בשעות אחר הצהריים המאוחרות: כשעמדו בתור לפני המטבח לקבל אוכל חם, היו מכים אותם — בלא כל סיבה — בקתות הרובים ובשוטים, גם ירו עליהם במכונות ירייה. כשנפלו קרבנות, התפזרו האחרים אל הצריפים, אבל גם לשם הגיעו אנשי האס־אס והאוקראינים והוסיפו להכותם. בלא כוח נפלו המוכים על מיטותיהם. זו היתה שיטת הגרמנים לייסר בני אדם ולענותם. ועוד שיטה לעינוי: בשובם מן העבודה עיכבו אותם לפני הכניסה למחנה, ושם ירו לתוך המונם במכונת ירייה. כמה נפלו ומי נפל — או שנודע, או שלא נודע. החללים הושלכו לתוך בורות חפורים מאחורי המחנה. עם בוא החורף הופעלה שיטת עינוי נוספת: בטענת חיפוש אחר חפצי ערך היו מוציאים את האנשים בשעה 4.00 בבוקר אל הכפור של 30 מעלות ועורכים חיפושים על גופם. אם נמצא אצל מי שעון, היו מלקים אותו 50 מלקות. 80% מן המוכים היו מתים אחרי כן בייסורי תופת. עונש זה — 50 מלקות במקל או בשוט — היה מופעל לעיתים קרובות על כל ״פשע״. ולו הקל ביותר; ותוצאותיו מוות, אם בלכתו בדרך לעבודה או ממנה, ואם בשכבו על מטת עינוייו בצריף.

היו שהתייאשו מן המכות ומן היריות ומן הרעב ומן הדזינטריה ומחולשת הגוף והסתכנו בבריחה. בנצלם רגע, שהמשגיח הסיט מבטו מהם — במקום עבודתם או בדרך — היו בורחים בכיוון הכפר. ואם האוקראינים תושבי הכפר היו מוסרים אסיר בורח לידי משגיחיו, היה מובא למחנה להיתלות שם או להיירות.

יום יום היו חללים במחנה, שהושלכו אל הבור מאחורי המחנה. במקום המתים הובאו אסירים חדשים. שסופקו מסקאלט על ידי ראש היודנראט נירלר, ומגז׳ימלוב על ידי ראש היודנראט רולר. גם מערים אחרות הובאו יהודים, הושלכו אל תוך הצריפים למלא מקומם של המתים ושל ההולכים למות.

שיטת מתן שלמונים הונהגה תחילה על ידי מפקד המחנה האופטשטורמפירר אס־אס ראבל. סיפקו לו מרכבות ומכוניות, גם זהב ויהלומים עבור מאהבתו איידי לכובסקה מלובלין. בעקבותיו נהנו ממתן שוחד גם אנשי אס־אס אחרים.

השוחד לגרמנים הביא הקלת מה לאסירים במחנה, ולו בתחום אחד: היהודים בערי הסביבה היו שולחים חבילות מזון אל קרוביהם במחנה, ותמורת השוחד העלימו שלטונות המחנה עין מכך. מזון החבילות היה בעצם מזונם הבסיסי של האסירים, ואם החזיקו מעמד, הרי זה הודות למזון זה. האסירים־הפליטים, שלא היו להם קרובים בערי הסביבה, נהנו גם הם מן החבילות, כי האסירים־התושבים חלקו עמם את מזונם.

מפקד המחנות האופטשטורמפירר אס־אס ראבל התגורר בבית נפרד בכפר קמיונקי, שאובטח על ידי המשטרה האוקראינית, שהיתה תחת פיקוד האס־אס. שם נערכו לעתים קרובות משתי הוללות לצלילי תזמורת אסירים, בהם התענגו מריקודים בעירום על גבי שולחנות. משם עברה חבורת ההוללים אל בית שיגר — שהיה לפני כן ביתה של משפ׳ חווקון — בפודוולוצ׳יסקה. להמשיך בהוללות.

האוקראיני שיגר סיים כנראה 3 שנות לימודי רפואה באיטליה, ובפודוולוצ׳יסקה התחזה כרופא, והתרועע עם הגרמנים. אשתו, בת חייט מפודוולוצ׳יסקה, היא שערכה את המסיבות וקבלות הפנים לאורחים המכובדים — אנשי אס־אס וגסטפו — שהגיעו מקמיונקי ואף מטרנופול. באשה רוזנשטראוך בת ה־14 היתה משרתת בביתם (אף על פי כן לא נמלטה באשה מגורל שאר יהודי פודוולוצ׳יסקה ביום חיסול מחנה ג׳, הוא יום 29.6.43. הגברת והאדון שיגר מסרו אותה לידי הרוצחים, והיא נורתה אל תוך הבור, שהיה לקבר אחים של הנרצחים).

בהסתיים המסיבה, בלילה, היו הולכים אל מחנה קמיונקי ג׳ שבפודוולוצ׳יסקה ולאור מנורת נפט, שנישאה על ידי אסיר, היו מסיירים במחנה. אם פגשו בדרכם אסיר, היו מכים אותו בשוטים עד זוב דמו תוך השמעת צעקות וצחוק; או שהיו מוליכים את הקרבן אל בית הקברות הנוצרי הסמוך ויורים בו שם.

עוד עיסוק חביב היה על אנשי האס־אס והגסטפו — לפנות בבוקר שלאחר הנשף אל יודנראט בתביעה לספק להם יהודים למחנות ושוחד זהב וחפצי ערך, ומטבע זר, ואריגי משי יקרים (במחנה ג׳ שבפודוולוצ׳יסקה הוקמה מתפרה, שנוהלה על ידי שלושת האחים טורטלטאוב, פליטים מטרנוב, שתפקידה היה לתפור מעילי נשים, פרוות וחליפות עבור אנשי האס־אס בקמיונקי והגסטפו בטרנופול).

אחד מתפקידיו הקשים של היודנראט היה לספק פרוות לגרמנים (בבוא החורף זקוקים היו לפרוות בחזית). עונש מוות היה צפוי למי שעבר על פקודה זו. ואכן, דוד כריין (אחי אטקה, החיה בארצות הברית) לא מסר את הפרווה שלו, ונלקח אל הגסטפו בטרנופול ונרצח שם.

בלא להתחשב בכך שיהודים רבים בפודוולוצ׳יסקה כבר נלקחו למחנות בקמיונקי, נתבע היודנראט לספק אנשים נוספים לעבודה בתיקון גשר מסילת הברזל. וכן עשה, מוכים, תחת שמירה, עבדו האנשים על הגשר בגובה של 20 מ׳ מעל פני הנהר. כל ניע שלהם, כתוצאה של חוסר זהירות, היה כרוך במוות. אחדים אמנם נפלו מגובה הגשר אל עמקי הנהר ואבדו. למי היה אכפת? חיי אדם לא היה להם כל ערך בעיני חבר המרצחים; הכוונה לחיי יהודי, כמובן, ולא לחיי עם האדונים. בין העובדים, שנשלחו על ידי היודנראט לעבוד בתיקון הגשר, היו זיגמונד גילסון (הוא עבר את תקופת השואה אחר שברח מקמיונקי ג׳. אחר מחלה קשה עלה ארצה. כאן עבד כאזרח עובד צה״ל), ושמואל כץ (החי עתה בגרמניה).

מפקדה הצבאי של העיירה פודוולוצ׳יסקה היה קפטן קיסל. סגנו היה קפטן מילר. המפקדה היתה מורכבת מן הז׳נדרמים: לנדברגר, פלדפבל הולה, רוסיק, לנג, גשאפטספירר שטרנברג, החובש ברוך, וגלר. מפקדת העיירה לא העסיקה עצמה ברדיפת יהודים, ואלה שעבדו שם — אמנם עבודת כפייה — לא הוכו ולא עונו.

יום יום נשלחו יהודי העיירה לעבודת כפייה בהנחת המסילה בקטע מקסימובקה — בוגדנובקה — רוסוכובאציץ — פודוולוצ׳יסקה — וולוצ׳יסקה. קבוצה אחרת נשלחה לעבוד בפירמה ״רקמן״ שבעיר בניפוץ אבנים. עם שחר יצאו האנשים לעבודה, ולבם מלא דאגה לגורל בני הבית, שנשארו בבתיהם. בשובם מן העבודה

לעת ערב — או שמצאו את יקיריהם, או שלא מצאום, כי נלקחו על ידי אנשי אס־אס או על ידי אנשי גסטפו.

חיי היום־יום בעיירה הפכו לגיהנום. היתה מלחמה על פרוסת לחם בתנאים בלתי־אנושיים, שרר פחד מתמיד, דאגה לחיי הקרובים ביותר, הצפויים יום־יום להתפס ולהישלח לאי־אן; פחד מפני צעדים קרבים ביום או בלילה, פחד מפני הבלתי ידוע; חיו בהכרה שאין הגנה על חייהם, שחיית בית מוגנת יותר מהם; פחדו מפני מכות ועינויים ומוות מיד כל רוצח בלבוש מדי אס־אס או מדי גסטפו. והיו קרבנות של הפחד עצמו (ד״ר גבריאל פרידמן, הרופא היחידי בעיירה לפני הגירוש, מת מהתקף לב).

עצב עמוק ניבט מעיני המתהלכים ברחובות העיירה, וכאב לא יתואר. היו מתחמקים מלפגוש איש את שכנו, שחי לידו שנים רבות כלכך. יסוריהם — הפיסיים והרוחניים — לא נודעו כמותם בתולדות אנוש, פרט — אולי — במלחמות הטטרים ובאינקביזיציה הספרדית, ובפוגרומים, שערכו כנופיות חמילניצקי באוקראינה ובזפורוזי׳ה.

היוצא מביתו וטלאי צהוב על בגדו, היה צפוי לא רק ללעג ולקלס מצד בריונים אוקראינים לאומנים, שחיו כצבועים על חשבון היהודים המדוכאים והרצוחים, אלא גם להתעללות מצד כל עובר־בשיירה בדרך לקיוב ולחזית המזרחית, שעברה במרכז העיירה, אמנם ברכת ״שלא ישובו עוד״ ליוותה אותם בדרכם זו.

והנשארים בבתים לא ידעו מאיזה כיוון יפרצו אליהם אנשי אס־אס לבזוז רכושם, להוציא הגברים והנשים אל החוץ כדי להתעלל בהם ולהרגם ביריות (כך נספו בני משפחת סגל, וגרוס, והרמן ז׳רקובר עם אשתו, הורי הוטרינר; וזיידלר, ועוד יהודים).

חיות הג׳ונגל הנאציות אחזו בצפורניהם חיי כל יהודי, כשהוא חסר הגנה, וההצלה ממנו והלאה, מקיימות גזר דין ברברי, שלא נרשם בתולדות אנוש. הגרמנים, בני התרבות ויוצרי התרבות של אירופה! אילו חי שילר בתקופתנו, אפשר שבמקום Die Rauber היה כותב Die SS Morder von Deutchland

הנה תיאורי ״חיים״ מן הגיהנום ההוא.

דינה זיידמן, אחר רצח בעלה מאיר ובנה שוניה בן ה־14 (הם נרצחו עם כניסת הגרמנים לעיירה), תעתה בעיירה כסהרורית, התבוננה בעיני כל עובר ושב, חיפשה את יקיריה המומתים, היתה אדישה לגורלה שלה, מסוגלת היתה להילחם בכל גרמני שתפגוש בדרכה, שיעז לפגוע בה. בעיניים תועות בהתה לפניה, בלכתה לא הכירה בני אדם, לא הכירה את העולם סביבה. והיהודים כאבו את כאבה, ומחשבה הטרידתם: תורו של מי יגיע להיות מחר כמוה? ממשפחת הרוקח שור — אחר הירצחו יחד עם בנו יוסף בן ה־13 (גם הם נרצחו באותה ״אקציה״) — נשארו קרעים. האם עם בתה מניה לא יכלו לשבת בביתם ההרוס, לכן היו מהלכות כהוזות ברחובות העיירה ומחפשות את מתיהן, חושבות: אולי לא היה זה אלא חלום נורא? אבל המציאות היתה נוראה מחלום נורא, והנרצחים לא שבו. אווירת מחנק מילאה

את ביתן המרוקן, וקירות הבית רק הם שמעו את יפחת האם והבת (בתם השנייה — אירנה — עזבה את פולין לפני שנים, ויחד עם בעלה משה יוריש עלתה לארץ־ישראל. הם גרים בחיפה). מאוחר יותר עזבה מניה בת ה־16 את ביתה, השיגה תעודות אריות (שסופקו על ידי אברהם וייסבורד מסקאלט) ונשארה בחיים. ואילו גורל האם היה כגורל שאר אנשי העיירה: היא נספתה באחד הגירושים מיריות אנשי הגסטפו של טרנופול.

משתי משפחות לוקמן — האב יצחק ובנו לייבוש — נשארו בחיים שתי האלמנות והבת סאלה (בנם יוסף עלה לארץ־ישראל לפני המלחמה וחי ברמת־גן. בעלה של סאלה גוייס לפני המלחמה לצבא האדום והועסק בו כרופא שיניים. עתה הוא חי בלנינגרד). גם הן תעו — כאלמנות האחרות — ברחובות העיירה, הזילו דמעות כשהן מחבקות אשה את רעותה, מיאנו להתנחם. וכי מי יכול היה לנחמן בכאבם הנורא בעולם העויין מחוץ והעצוב כל כך מבית?

אחר רצח לורבר — שכנם של משפחת לוקמן — נשארה אשתו עם בנה בן ה־17 לודק לורבר מיואשת בבדידותה. את הבן גייסו למשטרה של היודנראט, ומאוחר יותר של מחנה קמיונקי ג׳. האם נספתה באחת האקציות שערכו הגסטפו מטרנופול. אחר חיסול מחנה ג׳ הועבר הבן אל מחנה קמיונקי א׳, שם נספה, יחד עם אחרים, מירייות איש האס־אס הילדברנד ורעיו ביום 10.07.43, ונקבר שם בקבר אחים.

אחר רצח הבנקאי ישראל מארדר מרח׳ ד״ר דויד (הרצח ההמוני התחיל מרחוב זה) שוטטה אשתו הבודדה בין מכריה עד הגירוש של יולי 1942 לסקאלט ועד שהוצאה משם למקום ההריגה. בנם היחיד שוניה גוייס אחר גמר התיכון לצבא האדום. לפי הידוע נפל בקרב עם הגרמנים ליד לנינו.

מילק, בוגר תיכון, בנם של משפחת שניידרמן החייטים, נרצח על ידי אוקראינים מקומיים, עוזרי היטלר, כשהיה בדרכון לעבודה. גיסו דלוגאצ׳ ואחיו הצעיר ממנו הוסתרו על ידי פולנים וניצלו. אחר המלחמה היגרו לארצות הברית. גם שיקו שניידרמן ואשתו אדרייך חיים בקנדה.

הסוחר קליינר, שנלקח למחנה קמיונקי א׳ וחלה שם (הוא עבד בניפוץ אבנים בחברה ״אוטו הייל״), הוצא מחדר החולים שבמחנה ונורה. אשתו וחמשת ילדיו (בת אחת נכה) נשארו בפודוולוצ׳יסקה עד לגירושם ב־1942. אז נרצחו כולם.

אמו של המשורר מונדק קליינר מרח׳ טרנופולסקה, שנשארה בודדה בביתה אחר שבנה ברח לברית המועצות, גורשה גם היא לסקאלט, ושם נורתה אל בור האחים ביריות אנשי האס־אס והגסטפו וחמסנים אוקראינים.

ממשפחות שמחה וחיים כווקון, שהוצאו מן העיר בגירוש של 1942, נשאר רק הבית שמול הכנסיה, שנתפס אחרי כן על־ידי ה״רופא״ האוקראיני שיגר, שנשא את הפולניה דנקה אובורסקה בת החייט לאשה. ביתו התפרסם באורגיות, בהן לקחו חלק האופשטורמפירר ראבל, אנשי אס־אס, אנשי הגסטפו מטרנופול וכל עוזריהם. שיגר ברח אחר המלחמה לארצות הברית, שם — על פי נתונים של מוניה כץ ז״ל — הסתתר מפניו, מפחד שמא יתגלה.

ממשפחתו של אייזיק פולק לא נשארו בחיים רק אשתו אתקה בלבד (היא שחנקה את ילדה במו ידיה בהיותם במקלט, כדי להציל את היהודים שהיו עמה). אחר המלחמה היגרה לארצות הברית, שם נפטרה.

בעלה השני של אתקה פולק היה איז׳ו זרקובר (הוא נשא אותה אחר שאיבד את משפחתו). הוא היה שוטר במחנה ג׳ בפודוולוצ׳יסקה (איז׳ו ז׳רקובר גרם להקלת עונשו של איש האס־אס מלאר, שארפירר במחנות קמיונקי א׳ — ג׳, במשפט שטוטגארט, שם הואשם בסיוע לרצח. הודות לעזרתו של ז׳רקובר נדון מלאר למאסר של חצי שנה בלבד! אחר האקציה הראשונה בקמיונקי ג׳ בליל ה־29־30 ביוני 1943 הגיע לשם מלאר כדי לסיים את מעשה הרצח. הוא פגש בשטח המחנה יהודים מעטים שלא הומתו, ופנה לאחד מהם — אל יעקב גילסון — בשאלה אירונית: Du lebst noch כלומר: עודך חי? וז׳רקובר זה היתה לו ההעזה להצהיר בבית המשפט בשטוטגארט, שלמלאר לא היה חלק באקציות, בהרג יהודים במחנות! אפשר הוא הציל את ז׳רקובר באקציה ההיא תמורת כסף, אפשר היו לו עסקים אפלים אתו — אלוהים יודע מה מסתתר בנפשות קטני אדם, המוכנים להשפיל את עצמם עד עפר כדי להציל נפשם, כפי שעשה זאת איז׳ו ז׳רקובר בעדות השקר שלו).

משפחות כריין גורשה מן העיר ב־1942. שני ההורים נספו באקציה ההמונית של הגסטפו מטרנופול. הבת אתקה ניצלה מן המחנה קמיונקי ד׳ בסקאלט, ויחד עם בעלה שייקה בירנבוים היגרה לארצות הברית.

כל אדם וגורלו המלווה אותו. הנה שייקה בירנבוים, מורה לעברית בפודוולוצ׳יסקה, הובא למחנה קמיונקי ד׳ בסקאלט כפועל במחצבה. העבודה הקשה היתה למעלה מכוחותיו. יום אחד הצליח להעביר מכתב תחנונים אל וילו גילסון, שעבד במטבח של מחנה ג׳ בפודוולוצ׳יסקה, שיוציא אותו ממחנה ד׳, אם יוכל. מכיוון שסגן מנהל מחנה א׳ בקמיונקי היה צוקרמן, קצין לשעבר בצבא פולין, יהודי מומר, שהיה בעבר חבר ללימודים של וילו, והוא היה מפקח על כל המחנות בהמלצת האופטשטורמפירר ראבל; אם כן בשעת ביקורת מחנה קמיונקי ג׳ בפודוולוצ׳יסקה פנה אליו וילו גילסון וביקשו לעזור לחברו המורה. צוקרמן הבטיח, וגם קיים. הוא סידר לו עבודה במטבח המחנה כמחסנאי. אחרי כן הסתתר הוא ואשתו אצל איכרים עד בוא הצבא האדום. אחר המלחמה היגר עם אשתו לארצות הברית. שם חי כסוחר עד שנפטר מהתקף לב בשנת 1982. אשתו חיה בארצות הברית.

אכן כל אדם וגורלו. משפחת גולדשטיין, שהיו שכנים של משפחת כריין, גורשו מן העיר ונרצחו.

מול משפחת גולדשטיין גרה משפחת ברגר. מכל המשפחה ניצלה רק אשתו נכצ׳ה ברגר, שהיתה במחנה הנשים קמיונקי ג׳ בפודוולוצ׳יסקה. חלק זה של המחנה — מחנה השנים — נוהל על ידי רוזה הלפרין, אשת שרוליק רוזנבלט, מנהל מחנה קמיונקי ב׳ — המחצבה.

כשהשתולל טיפוס הבהרות במחנה ג׳ היה וילו גילסון מביא בלילות משקה

ומאכל לחולים. אז אמרה נכציה ברגר, שאם יישאר פליט מגיהנום זה, ואם וילי יהיה בין הנשארים, עליו לספר לעולם מה אירע בזמן הנורא הזה. והוא אמנם ניצל בנס מן האקציה במחנה ג׳. רצה הגורל, שהוא שפט בשורה של משפטים את הגסטפו של טרנופול ואת הנהגת אס־אס של מחנות קמיונקי א׳ — ד׳ (ראה על כך בהמשך).

מבין היהודים המעטים, שגרו בקמיונקי לפני המלחמה, נזכיר את משפחת קלמן אימבר, בעלי טחנת הקמח. דוד אימבר עם אשתו רחל מבית ברנקלאו נספו בסקאלט. משלושת ילדיהם ניצל מונדק אימבר, החי ברוסיה.

ממשפחת פוגלמן, סיטונאי טבק בפודוולוצ׳יסקה, אחר שהבעל עבר לרוסיה, נשארו בעיירה האשה עם שלושת ילדיה. גם הם הומתו ביריות ונקברו בקבר האחים בפודוולוצ׳יסקה.

ממשפחת שמואל יוריש נשארו בחיים שני ילדיו: הבן, אשר עלה ארצה לפני המלחמה ללמוד בטכניון, והבת הבכורה. שאר בני המשפחה — ההורים ושתי בנות — נרצחו באחת האקציות בסקאלט או בזרבארז׳ או בבלז׳ץ.

ממשפחת גילסון — שני הורים ושישה ילדים — לא נשארו אלא שלושה בנים. הבת רגינה נספתה במחנה. שאר בני המשפחה הוצאו בשנת 1942 לזבראז׳ ונספו בבלז׳ץ. הבנים היו אסירים במחנות קמיונקי א׳ וג׳, וניצלו בנס. בנימין בן ה־14, שעבד בחברה ״רקמן״, נלקח לעבודה ב־3 בלילה, וכשחזר מן העבודה למחנה, לא מצא בו את אחותו רגינה, שנרצחה. זיגמונד — האח הבינוני — שעבד במפקדה המקומית — ברח ביום חיסול המחנה. והבכור יעקב ברח בשעת האקציה, אבל נתפס על ידי משמר הגבול והוחזר למחנה. שם מצא בין הנשארים בחיים את שני אחיו. יעקב הצליח להעביר את שני אחיו אל מכריו הפולנים בכפר מרוחק, ובעצמו נשאר במחנה בהתכוונו להצטרף אליהם מאוחר יותר. ב־10 ביולי כמדומה ברח מן המחנה, אבל נתפס והובא לקמיונקי א׳ כדי להוציאו להורג. בנס יצא חי מן האקציה של איש האס־אס הילדברנד. שלושת האחים עלו לישראל. יעקב רופא, זיגמונד אזרח עובד צה״ל, בנימין אח בבית חולים.

כל משפחתו של הפליט מפולין המרכזית רופא השיניים ד״ר קליינר נרצחה ב־29.6.43.

מן המשפחות של שני האחים הרמן וברל יוריש — נגרים — נשאר בן יחיד חונצ׳ו, שגוייס לצבא האדום. אחר המלחמה עלה לישראל, כאן נפטר. נכדתו של הרמן יוריש, בתו של הספרן רוזנשטראוך, באשה בת ה־14 היתה משרתת אצל שיגר ביום חיסול יהודי העיירה. היא נמסרה לידי האס־אס ונרצחה, כמו האחרים אל בור האחים. הוריה, אחיה, וסבה נספו בבלז׳ץ.

ממשפחתו של רוזנבלום, אשר ניהל את בית המרחץ העירוני, נשארו שני ילדיו, אשר ברחו לעומק ברית המועצות — הבן משה והבת קלרה. אחר המלחמה היגרו לארצות הברית, ונעשו תעשיינים. משה נפטר ביולי 1987.

ממשפחת הנגרים המצויינים לנדמן נשאר הבן יעקב, אשר ברח לברית המועצות.

גם הוא היגר אחרי המלחמה לארצות הברית, וגם הוא תעשיין. שאר בני המשפחה נרצחו.

לייב סגל, הוא ובני ביתו נרצחו בפודוולוצ׳יסקה. מספרים, שהוא נשא את בנו הקטן בשק על גבו, כי חשב שכך יצילו. בנו הבכור משה חי עם משפחתו בארצות הברית.

מי פילל עד היכן יכולות להגיע מחשבות הזדון של בחירי התרבות הגרמנית? להתעלל בכוח נשק ביהודים חסרי מגן; להיות גבורים טוטוניים כנגד נשים ערומות, כנגד זקנים וזקנות...אבל מול הפרטיזנים בלוחמת מחתרת נטשה אותם גבורתם, וליד סטלינגרד התברר להם, ש־non pasaran Dolores הספרדי נתקיים בהם!

מפקד הגסטפו בטרנופול היה יורה בילדים, בנשים ובכל יהודי שפגש, כמו שיורים בארנבות. על כך העיד במשפט שטוטגרט עד התביעה ד״ר יעקב גילסון, והנאשם הודה בכך.

הרי קטע מן ה־Zeitung Nr 26, 2.2.66: Ich sehe meine grosse
und Schluchzen der Angeklagte Muller Hermann eine Stuttgarter
das meine fruhere Einstellung nicht Schuld ein$ — unter Tranen
uber all dad aus, was Erklarung abgab — ich habe jetzt angesehen,
Dr Gilsohon) richtig war und srucke hiermit mein tiefstes Bedauren
geschehen ist und was ich damit wandte sich Muller an den Zeugen
und Ihnen angetan habe$. Heute sehe er seine grosse Schuld, fuhr
bitte seine Ruhe symbolhaft fur alle Opfer in Galizien Ihre Famielie
.entgegenzunehmen Muller fort, ein. Er

כך הודה מפקד הגסטפו הרמן מילר בפשעו בישיבת בית המשפט ביום 2.2.66.
והנה כתב Gerhard Frey בעיתון הניאו־נאצי und Soldaten Zeitung
National Zeitung מיום 21.1.66, רק 12 ימים לפני המשפט
בשטוטגרט: הנה הכותרת — ermordeten Juden Die Luge von 6 milionen
לבדה כבר היא טוענת שרצח ששת המיליונים הוא שקר. אם כך, היכן הם? איך נעלמו מאירופה? כל פינה, כל כפר, כל עיירה, כל עיר, כל ישוב בו חיו ופעלו יהודים, ריקים עכשיו מיהודיהם, כי הומתו במקום או הועברו למחנות השמדה אושביץ, טרבלינקה, סוביבור, מיידנק, בלז׳ץ, זקסנהאוזן, ראבנסבריק; והומתו בגיטאות, ובמחנות עבודה, שגם הם היו בעצם מחנות השמדה ורצח.

לא היתה פינה על אדמת אירופה כולה, שהיתה כבושה על ידי הרוצחים הגרמנים, שבה לא רצחו יהודים. רק בודדים מעיר, אשר מצאו מחבוא אצל פולנים או צרפתים, או דנים, או הולנדים, שהיו ברמה מוסרית נעלה, נשארו בחיים. ומעטים מאלה שברחו אל היערות ואל הפרטיזנים חזרו חיים אחר המלחמה. ומעטים אשר עזבו עם הצבא האדום אל עומק ברית המועצות, או שעברו את המלחמה ביחידות עבודה או במלחמה נגד הפאשיסטים בחזית המזרח הארוכה, אשר הצילה את אירופה, את התרבות האנושית ואת העולם כולו מן הברבריזם הנורא. וכאן מעז איזה דוקטור לכתוב על ״שקר״ רצח המיליונים! והרי דמם נספג

באדמת אירופה? המבקשים הם להחיות את האידיאל של רצח עמים? אם כך הוא, מוטב שפצצה אטומית תחזיר את העולם כולו אל התוהו.

יש שההיסטוריה אמנם חוזרת. אבל באירופה אין עוד יהודים להיות האוביקט של רצח עם, ויש גרמנים! שימו נא לב לפרט זה, גרמנים הדוגלים בערכי הדמוקרטיה!

מי הם דוברי האמת על רצח ששת המיליונים — האם מפקד הגסטפו של מחוז טרנופול ומפקד מחנה אושביץ, שהודו ברצח, או האינטליגנציה הניאו־נאצית של "נציונל צייטונג"?

במשפט טרנופול, שהתקיים בחדשים ינואר ופברואר 1966 בשטוטגרט שבגרמניה המערבית, הוכחה השמדת המוני היהודים של גליציה המזרחית. עונשי מאסר עולם או מאסר של עשרות שנות כליאה נגזרו על אנשי אס־אס וגסטפו, שנמצאו אשמים במשפט ההוא.

עשרות אסירי המחנות "קמיונקי" לשעבר — וביניהם ד"ר יעקב גילסון, שהיה אסיר במחנה משנת 1941 עד לחיסולו הסופי ב־10.7.43 — הוכיחו בעדותם את כובד האשמה של הרוצחים. והנה עדותם לא היתה ראויה לאמון עבור ה"שטוטגרטר צייטונג", אלא עדותו של השוטר לשעבר, שאולי היה ראוי להביאו לדין בפני בית משפט בישראל באשמת שיתוף פעולה עם האס־אס. עדותו של זה גרמה לכך, שנגזר להם עונש קל של שתיים וחצי שנות מאסר בלבד!

השוטרים היהודיים, אשר שיתפו פעולה עם הגסטפו, האס־אס והמשטרה, רק מעטים מהם לא היו מסוגלים להוביל יהודיים להיירות; אלה בדרך כלל איבדו עצמם לדעת. אבל רובם, כדי להציל את עורם שלהם, היו מסוגלים להקריב את הקרובים להם ביותר — את נשותיהם, את ילדיהם ואת הוריהם. אלא שגם הם לא הצליחו להמלט מגורל שאר אחיהם היהודים; בסוף גם הם מצאו את עצמם עומדים על פי הבור. להוציא את ז'רקובר והדומים לו, שהצילו את עורם.

שישה מיליונים נספו בשואה. מעטים ניצלו, והם העדים להשמדת העם היהודי באירופה על ידי החמסנים הגרמנים ועוזריהם.

כאן ראוי להזכיר את הגרמני אוסקר שינדלר אשר הציל 1200 יהודים מהשמדה. עליו כתב ד"ר גילסון ב־Nowiny i Kurier מיום 16.6.68 כתבה בשם "אדם בלא עזרה". איש זה נטמן — בהתאם לבקשתו — בישראל.

כאן גם נזכיר את מפקד הגסטפו בטרנופול שטורמבנדפירר הרמן מילר שגילה אומץ להודות באשמה במשפט שטוטגרט. ראה Stuttgarter Zeitung מיום 2.2.66. וכבר הזכרנו ענין זה למעלה. וראה גם: Suddeutsche Zeitung מיום 3.2.66 הכותב: bittet judishen Zeugen um Vergebung Fruherer SS. דברים ברוח דומה נאמרו על ידי: Suddeutsche Zeitung מיום 4.2.66: i kurier Nowiny מיום 3.2.66: קצין אס־אס לשעבר הרמן מילר, אחד מ־10 הנאשמים במשפט שטוטגרט באשמת השתתפות בחיסול יהודי טרנופול, נשבר אתמול בבית המשפט וביקש סליחה על פשעיו, בפנותו אל העד מישראל ד"ר גילסון, אשר הוריו נספו בתאי הגזים בבלז'ץ, אמר מילר: אני חש צורך לבקש מאדוני סליחה על מה

שעוללתי לאדוני ולמשפחתו. אני מודה באשמה ומביע את צערי העמוק על מעשי.

תהלוכה של 128 עדים במשפט הטרנופולי — אנשים שנכוו בגיהנום ההוא — הצליחה רק חלקית לשכנע את בית המשפט הגרמני בדבר אשמתם הנוראה של הרוצחים האלה, שאין כדוגמתה בהיסטוריה. ולפני מתן פסק הדין קרא נשיא הסנט פטר פראכט הודה בשם בית המשפט בה אישר, שמתן העדויות לא הוכתב על ידי שנאה או על ידי רגש נקם, אלא היתה בהם הצגה עניינית ונועזת של החוויות הקשות, הראויה להערכה ולהתפעלות.

הפושע ד״ר מנגלה מצא מחבוא באמריקה הדרומית, כשזהב שדוד באושביץ היה לו לעזר. הוא ועוד רוצחים כמוהו.

קריאת אנשי הרוח הגרמנים המעטים — האחים מן, פרופ׳ מארכיוניני, פרופ׳ לייברנד ואחרים, שניסו לזעזע את דעת הקהל בעולם נוכח ביצוע הפשע בעם היהודי ובעמים אחרים באירופה — קריאתם היתה כקול קורא במדבר. העולם לא האמין בפשעיהם, עד שנגמרה המלחמה ועד שהוכחו הפשעים במהלך התקדמות הצבא האדום ממזרח וצבא בעלות הברית ממערב. רק פתיחת שערי המחנות הוכיחה לעולם מה נוראים היו פשעיהם.

העולם התבונן ושתק, לא האמין. בצעוד צבאות בעלי הברית על אדמת אירופה גילו את האמת. וכשהפושעים הגדולים הובאו לדין במשפטי נירנברג, נזדעזע מצפון העולם. אבל בו בזמן הצליחו הפושעים ה״קטנים״ למצוא מקלט בארצות שונות, ביחוד בארצות אמריקה הדרומית ובארצות המזרח הקרוב, לרוב בעזרת מוסדות שונים ואישים.

בשנת 1942 חוסלה קהילת פודוולוצ׳יסקה על ידי גירוש רוב היהודים אל סקאלט ואל זבאראז׳. חלק מהם הומתו במקומות גירושם, האחרים הועברו להשמדה בבלז׳ץ או במחנות אחרים. עבור היהודים הנשארים בעיירה הוקם מחנה קמיונקי ג׳. המחנה שוכן ב־8 בתים ברחי ד״ר דויד, שהוקפו גדר־תיל.

מנהל עבודה ממחנה קמיונקי א׳ שווארץ. פליט מלודז, נתמנה על ידי האופטשטורמפירר ראבל כמנהל המחנה. איתו בהנהלה היו חברי היודנראט שנשארו בפודוולוצייסקה: מגיסטר שולר, טייטלבוים מלודז, יונאס פפר ועוד. למפקד המשטרה היהודית במחנה נתמנה השוטר היהודי מזבאראז׳ ברוכשטיין. למשטרת המחנה נתקבלו שוטרי היונדראט לשעבר: יצחק ז׳רקובר, סלומון ברלין, לודק לורבר ואחרים.

ד״ר קריסטל, פליט מלודז׳ בעלה של טינה גרינהאוט, היה רופא המחנה. נינה ז׳רקובר, אשתו של הוטרינר ד״ר רודק ז׳רקובר, היתה אחות במרפאה. בעלה היה אסיר במחנה ב׳ שבמחצבה, שם עבד כחובש. הוא העיד במשפט שטוטגרט נגד ראבל ומלאר (Stuttgarter Zeitungמיום 5.2.66).

אנשים ישרים הפעילו את מטבח המחנה. לאספקת המזון — שחולק לאסירים בצורה מסודרת — דאג יונס פפר. מזון נוסף — לחם, קמח, נקניק, ירקות ופירות — נקנה באופן בלתי־לגלי בכסף או בשווה כסף מידי האוכלוסיה הכפרית שבסביבה. הודות לתוספת מזון זו יכלו האסירים להחזיק מעמד בעבודתם הקשה

במסילת הברזל, בסלילת דרכים ובניפוץ אבנים עד לחיסול הסופי של המחנה בליל ה־29־30.6.43.

להחזיק מעמד...אבל טיפוס הבהרות הפיל חללים במחנה. והיו יורים בחולי הטיפוס, וגם בריאים הוצאו להורג פתאום בעת ביקור של אנשי אס־אס במחנה.

בגלל תנאי ההיגיינה הגרועים חלו בטיפוס הבהרות כ־80 איש. אנשי האס־אס הסתירו עובדה זו, כדי לא לגרום לחיסולו המוקדם של המחנה, שהרי הוא שימש להם מגן ומיסתור. למעלה מ־10 חולים מתו במחלה, ואחדים מן החולים הומתו ביריות. לא היו תרופות במחנה, ולא תנאים מתאימים לרפא החולים. רופא המחנה ד״ר קריסטל חלה גם הוא ומת בחוליו. על תקופת טיפוס הבהרות העיד במשפט שטוטגרט, ביום החמישים של המשפט בנימין גילסון (הוא היה בן 14 כשחלה. מכיוון שחשש מביקורת אס־אס במחנה, היה יוצא לעבודה בפירמה ״רקמן״ כשהוא חולה). ראה כתבה על כך ב־Stuttgarter Zeitung מס׳ 53.

לקראת חיסול המחנה בפודוולוצ׳יסקה הכינו אנשי האס־אס והגסטפו בעזרת ה״באו־דינסט״ — כלומר עובדי כפייה נוצריים — בור גדול, שישמש קבר אחים לקרבנות.

עד שנספר על ליל ה־29־30.6.43, לילם האחרון של שארית יהודי העיירה, צעירים בגיל 15־45 שנות חיים, שקרסו מנוקבי כדורים של הרוצחים — אנשי אס־אס וגסטפו, ואוקראינים, ויחידות מיוחדות לרצח — שקרסו בעמקי מערות שהוכנו לכך על גבעת פייטל, לא רחוק מנהר זברוצ׳ — עד שנספר על כך, נכיר את העיירה פודוולוצ׳יסקה.

חלק ד׳

לפני מלחמת העולם הראשונה היתה פודוולוצ׳יסקה עיירת גבול בין רוסיה הצארית לבין אוסטריה, תחת שלטון אוסטרו־הונגרי. בראשה עמד אז בן־ציון צימרמן, ראש העירייה הראשון של פודוולוצ׳יסקה (אחותו שרה־דבורה צימרמן היתה סבתו של ד״ר יעקב גילסון. שישה מילדיה — ברנרד, פאול, ברוך, איזק, מרקוס ואנה — היגרו לארצות הברית).

ברחובה הראשי של העיר, רח׳ טרנופולסקה, הקים ראש העירייה בית גדול (כ־150 מ׳ אורכו, כ־20 מ׳ רוחבו וכ־15 מ׳ גובהו) לשימושו של הציבור: קומת הקרקע נועדה לחנויות, לבתי מסחר ולבתי מלאכה; הקומה מעליה נועדה לדירות מגורים.

אז גם נבנה בית העירייה (מאוחר יותר התמקם בו גם בית הספר היסודי לנערים) — בית מרכזי דו־קומתי בכיכר העיר. בנינים נוספים נבנו לאורך הציר מערב — מזרח. הכנסייה הרומית־קתולית נבנתה מדרום־מערב העיר, והכנסייה הפרבוסלבית — ממזרחה.

בחלק זה של העיר, ליד הדרך לטרנופול, הוקם גם בית הכנסת המרכזי. מאחוריו עמד בית המרחץ העירוני, ובו מקווה ליהודים. אחר מלחמת העולם הראשונה הוקם בצפון העיר בית מדרש של חסידי הרבי מצ׳ורטקוב. ועוד בית מדרש של

חסידי הרבי מהוסיאטין. עבור היהודים המתקדמים נבנה בצפון־מזרח העיר בית הכנסת ״מזרחי״, ששימש גם לעיתים קרובות כמקום התכנסות של הנוער הציוני וכמקום של אסיפות ציוניות לפני בחירות לקונגרסים הציוניים. בבית הכנסת המרכזי התפללו רוב יהודי העיר. בראש השנה וביום הכיפורים התפלל בו גם רב העיר ר׳ לייבוש באב״ד.

יהודי העיר חיו בהסכמה מלאה עם שכניהם הפולנים. מעולם לא היו מריבות ביניהם או קטטות, או התפרצות פומבית כלשהי של אנטישמיות.

אבל הערים הגדולות — כגון לבוב, קרקוב, פוזנאן וורשה — ידעו התפרצויות של אנטישמיות, מונהגות על ידי ה״אנדקים״. וידועות ההגבלות בקבלת סטודנטים יהודיים ללימודי רפואה ורוקחות או ללימודים טכניים, שהנהיגו שלטונות האוניברסיטאות בפולין. וידועים היחסים בין הסטודנטים היהודיים והאנדקים, שהגיעו לקטטות קולניות,קטטות של ״סכיני גילוח״ על ספסלי האוניברסיטאות.

אחר תפיסת השלטון על ידי היטלר בגרמניה בשנת 1933 גברה האנטישמיות בפולין. גברה ההסתה נגד הסוחרים היהודים ונגד בעלי המקצועות החפשיים. חנויותיהם הוחרמו וגזרות ניחתו על ראשיהם — הגזרות של פיסקוז׳ובה וגזרות ראש־הממשלה, שלא נותרו לו עוד בעיות לפתור פרט לצביעות גדרות ברחבי הארץ ובעיית השחיטה הכשרה.

אבל לעיר הקטנה שלנו לא חדרה האנטישמיות, ויהודים עם פולנים חיו ביחד בהסכמה, כאמור למעלה.

היחסים עם האוכלוסיה האוקראינית בעיר היו יחסים של חוסר קשר. קשרי ידידות ודאי שלא נוצרו ביניהם (בשנים 1941־1944 עמדו בראש העירייה שני אוקראינים זה אחר זה: ד״ר ז׳וקובסקי וירוסלב גרגורשצ׳וק. משניהם היה האחרון פחות קיצוני ביחסיו אל האוכלוסיה היהודית).

האוכלוסיה היהודית התחלקה לשלוש שכבות. כ־15% מהם היו אמידים, כ־40% היו מבוססים — בהם האינטילגנציה המקצועית, הסוחרים ובעלי המלאכה — והשאר, 45%, התרוששו מחמת האינפלציה והתנאים הקשים, שנוצרו בשנים האחרונות לפני פרוץ המלחמה.

אנחנו שנותרנו בחיים, נזכור אותם ממרחק של זמן ושל מקום: בבתים ובשוכניהם ההרוגים. נעבור נא בעירנו, שהפכה לבית קברות. ניזכר בחיים של אז, בעולם שהפך לאין. באחינו היקרים, שחלומותיהם הורדו עימם לבור.

רח׳ טרנופולסקה, הרחוב הראשי. בית משפחת וייסניכט, בה אבי המשפחה (האם נפטרה) עם חמישה בנים ובת. האב התפרנס תחילה ממסבאה קטנה, שהיתה בביתו; אחר שנסגרה, החזיקו הבנים את המשפחה. הבכור הסיו היה מנהל חשבונות; השני נחצ׳ו, נכה, עבד אצל אנשים כמזכיר; האמצעי שלמה היה סוחר; זוניו עבד בעבודות מזדמנות; הצעיר דוד למד; הבת ניהלה את משק הבית. מכל המשפחה לא נשאר בחיים אלא שלמה, אשר עלה לארץ־ישראל כחלוץ עוד לפני המלחמה. הוא חי בישראל.

על ידם גרה משפחת בנימין כץ, סחרו בעצים ובתבואה. בנם אהרן ובתם היגרו

לפני המלחמה לארצות הברית, והאב והסב נשארו בעיר עד לכיבוש. אחת הבנות נישאה לרייכמן, אשר סחר במיני סידקית, הלך עם הצבא האדום הנסוג אל תוך ברית המועצות; אחרי כן נראה בחיפה. שאר בני המשפחה — האשה והילדים — נרצחו. סמוך להם גר אחיהם משה כץ עם משפחתו. היה לו בית מטבחיים לבשר כשר. ממשפחתו — שהיו בה אב ואם ו־4 ילדים — נשאר בחיים הבן שמואל, שהסתתר בקרב איכרי הסביבה; ושתי בנות. אחת מהן נפטרה בורוצלב, ואילו הצעירה עזבה את העיר עם הצבא האדום הנסוג. עתה היא חיה עם ילדיה בישראל.

מולם גרה ברחוב זה האלמנה פרידמן עם 4 בנות ובן (אבי המשפחה נפטר לפני המלחמה). הבן עבד כמנהל חשבונות אצל סוחרי תבואה. הבנות עבדו אצל אנשי העיר. מלבד לורקה החיה בארץ כל בני המשפחה ניספו.

ממשפחת ברומר, שהיתה מורכבת מבעל נכה, אשר היה ממונה על רישום הנולדים בספר הקהילה, מאשה ומילדים — לא נשאר איש בחיים.

באותו הרחוב, בבית חד־קומתי, גרה משפחת מלכישר, מורכבת מאב, פקיד ברכבת, מבן ושתי בנות. הילדים סיימו את הגימנסיה. איש מהם לא נשאר בחיים.

מאחורי מעבר הרכבת במדרון ההר שבפרבר העיר נובי שביאט גרה משפחת רוטנברג — משפחה יהודית בקרב פולנים. במשפחה היו שני אחים, אחד מהם נשוי, אב לשלושה ילדים, עסק בסחר עצים במחסן העצים שלו שליד תחנת הרכבת. הרוטנברגים חיו בשלום עם שכניהם הפולנים — עם משפחת גרוכולסקי, שעסקו בחייטות, עם משפחת אובורסקי, המוזיקאים, ועם משפחת משקובסקי. הילדים למדו בבית ספר מרוחק קילומטר אחד מביתם. החינוך בבית ספר זה היה מעורב — לבנים ולבנות — בהנהלת הגב׳ קרוק. לא היה בו מקום למריבות ולשנאה בין הילדים. באביב התכסו הבתים בצל עצים ובפריחת עצי פרי. בקיץ נתכסו העצים באודם דובדבנים, ובשלהי הקיץ — בתפוחים ובאגסים, ובסתו — בשזיפים. השכנים שלחו לילדים היהודים פירות, ובהתעורר איזה צורך במשק עזרו זה לזה, היהודי רוטנברג והשכן גרוכולסקי, או המוסיקאי אובורסקי.

התזמורת של משפחת אובורסקי, ובראשה החלילן הנפלא משה גולדרינג, היתה מנגנת בתזמורת שלהם באולמות הריקודים של וייגלר לנוער היהודי. במסיבות משותפות, שהתקיימו באולמות של תחנת הרכבת או באולמות "סוקול", נפגשו מבוגרים וצעירים יהודים עם צעירים פולנים ועם משפחותיהם.

במשך זמן רב היתה ד"ר רוזנצוייג רופאת הרכבת של העיר. בעלה ד"ר ליאון רוזנצוייג, ד"ר ברונו פרצ׳פ, קפטן במילואים, וד"ר גבריאל פרידמן שירתו את האוכלוסיה היהודית והפולנית ביום ובלילה. גם בלילות כפור לא נרתעו מלהגיש עזרה רפואית לאיכר בכפר נידח, והיו מתעטפים במעילים ונוסעים לכל מרחק.

במגרש הטניס של העיר נפגשו יהודים עם פולנים. ד"ר פרצ׳פ ורעייתו היו נפגשים עם קציני חיל המצב בעיר הגבול במשחקי טניס.

בבית המשפט העירוני, ששכן בבניין תלת־קומתי ברח׳ טרנופולסקה, עבדו יחד שופטים ופקידים יהודים ולא יהודים. ביניהם היו היהודים פוגל ואשכנזי. הנוטריון היהודי לנדסברג היה נוטריון יחידי בעיר בדרגת מפקח בתי המשפט. הפאלסטרה

היתה מורכבת כמעט מעורכי דין יהודיים בלבד: ד״ר אורבך, ד״ר כהן, ד״ר גבריאל פינקלשטיין וד״ר סבאטלר (בנו לשק סבאטלר, שנשא לאשה את בתו של גולד, נשאר בחיים. עתה הוא פרופ׳ באוניברסיטה של שצ׳צ׳ין); ומן עורך הדין הפולני גרומניצקי, והאוקראיני ד״ר ז׳קובסקי עם עוזר מגיסטר שולר.

הנהלת העיר היתה מורכבת מראש העירייה הפולני בורדאבצ׳וק וממלא מקומו ד״ר ליאון רוזנצוייג. חברי המועצה נבחרו על ידי התושבים ביחס מספרי מתאים. בין פקידי העירייה היה היהודי שלמה ולך (היה מגוייס בפרוץ מלחמת העולם השנייה. נרצח במחנה שבויים), אחיו של זאב ולך ייבדל לחיים ארוכים.

מנהל הסיור הפולני־סוביטי לחו״ל מטעם שלטונות פולין היה הסרן היהודי שנקל, שנפצע בקרבות.

על יחסו של הנוער הפולני הלומד אל הנוער היהודי תעיד אולי הנערה היהודיה רחל פולשצ׳וק הנאה. אחותה של אסתר גרינברג, שגרה ברח׳ ד״ר דויד (כל משפחתה היתה בברית המועצות), שהיו לה מעריצים מקרב הנוער הפולני. נזכיר כאן את ולדיסלב ויטויצקי, בנו של ה״קומורניק״, פרקליט לעתיד; ואת יוזף באדאך ממקסימובקה, סגן בחיל של פודהאלה לעתיד, שהיה מגיע לעיר כדי לפגשה. היא נישאה לבנו של הנוטריון יאנק לנדסברג, שסיים לימודי הנדסה בגדנסק. במלחמה היא ברחה עם בעלה השני לברית המועצות וניצלה. היא גרה כנראה בלנינגרד.

ומעשה הפוך — מוניו כץ העריץ את ונדה כרושצ׳ מזדנישובקה. אחרי כן היה חבר לסידוניה פרידמן (היא נרצחה במחנה קמיונקי ג׳ בפודוולוצ׳יסקה). בזמן המלחמה היה חייל בצבא האדום. אחר המלחמה עבר למערב. הוא למד רפואה בגרמניה (באין לו תעודת בגרות — כי השאירה בידי ונדה כרושצ׳ למשמרת — נתקבל ללימודים על סמך עדותו של חבר, כי סיים את הגימנסיה). בלימודיו עזר לו י״ג. אחרי כן היגר לארצות הברית ועבד שם כרופא בשם ד״ר פוסטר. הוא גם שירת בחיל הרפואה של צבא ארצות הברית בקוריאה. נפטר מהתקף לב בארצות הברית.

טינה גרינהוט נישאה בזמן המלחמה לד״ר קריסטל, פליט מלודז, אשר בשנים 1942 — 1943 שימש כרופא במחנה קמיונקי ג׳ בפודוולוצ׳יסקה ומת במגפת טיפוס הבהרות, שהשתוללה במחנה, בהגישו עזרה רפואית לחולים. פלה עם אחותה הצעירה ועם ההורים נרצחו באקציה בליל 30.6.43 — 29. שמותיהן מופיעים ברשימה של הטמונים בקבר האחים אצל פייטל (הרשימה נתחברה בעת הוצאת הגופות מן הקבר אחר כניסת השלטונות הסוביטיים).

ברח׳ הרכבת גרה אלמנת טייטלבוים בדירה של שני חדרים קטנים, היא עם שני בנים — וילהלם ומישקו — ועם בת. כולם עבדו: וילהלם עבד אצל צורף בלבוב, ומישקו אצל סוחר אריגים בעיר — אצל וינקלר — כעוזר בחנות. הבת עבדה ככתבנית. כל המשפחה נספתה: וילהלם באחת האקציות בלבוב, והשאר בפודוולוצ׳יסקה בזמן ההעברה לזבארז׳.

אדלה זיגמן, בתו של מוטי צימרמן, אשר גרה עם שלוש בנותיה בבית הצימרמנים ברח׳ הרכבת, הועברה — אחר מות האב — אל סקאלט. שתי הבנות

רוזה וסופיה, שהיו חברות ב״השומר הצעיר״, עלו לארץ לפני המלחמה. הבת הבכירה נפטרה לפני המלחמה.

ביילה גרינשפן מבית צימרמן, אלמנה, גרה עם אמה שרה בבית הצימרמנים, היא עם שלושת ילדיה — שני בנים ובת. הבנים גוייסו לצבא הפולני לפני המלחמה, לא חזרו עוד. האם והבת נספו בפודוולוצ׳יסקה בעת הגירוש. שני ילדים אחרים — בן והבת הבכירה — נספו באקציה בזלוצ׳וב.

המורה לגרמנית הנח קופל עם אשתו ועם שני ילדיהם נספו באקציה בעת העברתם לסקאלט.

האלמנה קיבץ עם בנה שמואל, חייט, חיו בחדר אחד, נתמכה על ידי מוסדות צדקה. הם נספו בעת ההעברה לזבראז׳.

משפחת פינדלינג — אם, אב ובן — חיו מעבודת הבן בניהול חשבונות בטחנת הקמח המקומית, שבעליה היו רייכמן־פוהורילס־גרינהאוט. פינדלינג הצעיר נשא לאשה את דורה בת קופקה גרינהוט. הוריו נלקחו לסקאלט. הוא עצמו נספה בחיסול המחנה בפודוולוצ׳יסקה. אשתו ניצלה, עלתה לישראל. כאן היא נפטרה ממחלה.

משפחת סגל (האם אלמנה) התפרנסה לפני המלחמה מאפיית לחם. לאם היו שתי בנות, אחת נישאה לאמריקני, שחזר אחר שנים מארצות הברית, ונספה עם אשתו, עם אחותה, ועם אימן באקציה בסקאלט.

רוב המשפחות מן המעמד הבינוני חיו ברווחה יחסית; לא היו להם מכוניות, גם לא כרכרות, אבל לכל משפחה היתה דירה מרווחת משלה, והשתכרה למחייתה.

רוב המשפחות העשירות עסקו במסחר.

סאלו ואלך (חבר קבוצת מכבי א׳, הספורטאי הטוב בעיר) היה בעל חנות לסדקית. אשתו פפה היתה בתו של קופקה גרינהאוט. הם גרו בדירה גדולה ברח׳ דויד. החנות שגשגה היטב. עד כניסת ברית המועצות גרו בביתם. אחר החרמת ביתם בעזרת הפעילים הקומוניסטים המקומיים עזבו את העיר ועברו ללבוב. אחר כניסת הצבא הגרמני נרצח בחולות לבוב. אשתו ובנו הקטן ניצלו. אחר המלחמה עלו לישראל. הבן עובד כמהנדס בצה״ל.

שני האחים נוימן היו בעליה של החנות הגדולה ביותר לנעליים, שהיתה בעיירה. משפחת משה נוימן — היו בה הורים ו־3 ילדים: הבנים וילהלם ושמעון והבת רוזה — חיו בעושר עד פרוץ המלחמה, וכן משפחת אחיו. שני בניו עלו לארץ האחד סיים את הטכניון בחיפה, והשני את בית הספר התיכון למסחר בפולין. אחרי כניסת ברית המועצות הוחרם רכושם. אחר כניסת הגרמנים נספו באחת האקציות. שני בניו של משה נוימןז״ל עלו לארץ לפני המלחמה.

משפחת פוהירילס — אחד השותפים של טחנת הקמח — גרה בביתו של שימצ׳יישין ברחוב ראשי בדירה של 7 חדרים. הוא עזר הרבה לעניים ותרם לארגוני צדקה. עם כניסת ברית המועצות הוחרם רכושו, בדומה לרכוש האחרים. הוא נספה עם אשתו ועם ילדיו אחר כניסת הגרמנים בנסיבות לא ידועות.

וינקלר, סוחר גדול, בעל חנות לאריגים ברחוב הראשי — רח׳ טרנופולסקה —

על יד מעבר הרכבת, עסק גם בפעילות ציבורית. גם רכושו הולאם. אחר הכיבוש הגרמני נספה בעת הגירוש לסקאלט.

במשפחת דוד אבוש קיווץ היו שתי בנות ושני בנים. הבנות — מנהלות חשבונות — עבדו בחברות מסחריות בעיר; הבן הבכור מאקס הועסק בחברה תעשייתית, והבן הצעיר איזיו עבד. הם חיו על רמה גבוהה. מן המשפחה שגורשה באקציה, נשאר בחיים איזיו הצעיר בלבד. אחר המלחמה עלה לארץ. הוא מועסק כאן כאזרח עובד צה״ל.

משפחת דוד־אלי גרינהאוט עם אשתו ועם שתי הבנות פלה ולילה חיו — אחר החרמת הטחנה — בז׳דנישובקה, שם עסק במסחר. אחר כניסת הרוצחים הגרמנים הוכנסו למחנה ג׳ בפודוולוצ׳יסקה עם הילדים. הם נרצחו ב־30.6.43 — 29 ונקברו בקבר האחים שעל גבעת פייטל.

זלמן קסטנבאום, סוחר תבואה. חי בעושר בביתו עד הכיבוש הגרמני. בנו דוד, אחר שסיים את לימודי הרוקחות בצ׳כוסלובקיה, עלה ארצה עוד לפני המלחמה. היה רוקח, עד פטירתו. בתם נישאה לרופא ד״ר קסטן, שברח — עם פרוץ מלחמת גרמניה־רוסיה — לברית המועצות. אחר המלחמה עלה לישראל עם אשתו ועם משפחתו. כאן היה רופא בקופת חולים עד שנפטר, הוריו נספו באחת האקציות.

משפחת הרופא ד״ר גבריאל פרידמן היתה מורכבת משלושה: הוא ואשתו והבת יוליה. עד הכיבוש הם חיו בביתו של עו״ד ד״ר גרומניצקי ברח׳ טרנופולסקה מול בית המרקחת. בזמן הכיבוש מת הרופא מהתקף לב. אשתו ובתו — אחר שנישאה לוטרינר ד״ר יעקב ז׳רקובר — נלקחו למחנה קמיונקי ג׳ בפודוולוצייסקה. האם והבת נספו בעת חיסול המחנה ב־30.6.43 — 29 ונקברו בבור אצל פייטל. החתן ד״ר ז׳רקובר לא נהרג באוונו לילה, אבל מת אחרי כן מבליעת סטריכנין. בן 29 שנים היה.

משפחת פרבר בת 6 הנפשות — הורים, 3 בנים ובת — חיו יחד עד לכיבוש הגרמני. הבן הבכור סניו, מנהל חשבונות וספורטאי, עבר ללבוב, שם גם נשא אשה. אחותו פרידה היגרה לארצות הברית. ההורים עם שני בנים נספו באחת האקציות. הבן סניו, אחר שאיבד את משפחתו בלבוב, חזר ונשא אשה. אחרי כן עלה לישראל עם משפחתו. כאן נפטר בשנת 1985. אשתו נפטרה שנה לאחר מכן.

שמואל יוריש, סוחר תבואה, במשפחתו שלוש בנות ובן. עד לכיבוש חיו עם שתי בנות, השלישית גרה בלבוב, והבן נסע ללמוד בטכניון בחיפה. מאז הוא חי בעיר זו כמהנדס. גם הבת הבכורה ניצלה וחיה בישראל. ההורים עם שתי בנות נרצחו באחת האקציות.

משפחת הצלמים ברייר היו בה 6 נפשות — 3 בנים ובת — בהם כנר מצויין. הבן הצעיר ניצל. אחרי כן עלה ארצה. הוא חי עם משפחתו בכפר סבא. שאר בני המשפחה נרצחו.

שכני ברייר — משפחת משה גרינברג, האב עם אשתו אסתר ועם הבן מישקו ועם הבת רחלי עברו לברית המועצות. מאוחר יותר עזב מישקו את ברית המועצות והיגר לקנדה. גם את אביו הביא לשם, והוא האריך ימים עד גיל 90. שאר בני

המשפחה — אשתו של משה מתה בברית המועצות; הבת עם אחות האם חיות שם.
משפחת נפתלי גרינשפן — מחסני תבואה — בת שבע נפשות. הבת הבכירה טונצ׳ה אשתו של ינציו בומזה. מכל המשפחה נשארו בחיים שני בנים: מוניו ויוסף. שניהם חיים בישראל.

משפחת ואלך — האב מת לפני המלחמה. האם נרצחה באחת האקציות. הבן הבכור גוייס לצבא הפולני, בפרוץ המלחמה נפל בשבי הגרמנים ונרצח במחנה השבויים. האח הצעיר זאב עלה ארצה כחלוץ עוד לפני המלחמה. הוא חי בחיפה.

ממשפחת ליבלינג, שהיו בה 7 נפשות, 5 נרצחו בזבארז׳, ביניהם הבת עו״ד לינה. שני בנים, שגוייסו לצבא האדום, נשארו בחיים. אחד מהם עלה עם משפחתו לישראל. הוא נפטר ב־1984. הבן השני — פימק — חי עם משפחתו בגרמניה.

ממשפחת הירשקלאו שברחי ד״ר דויד, שהיתה מורכבת מ־6 נפשות, 3 הבנות נשארו בחיים — אחת מפני שברחה לברית המועצות, ושתיים רחל ומלה — ניצלו בנס. שאר בני המשפחה נרצחו בסקאלט.

משפחתו של הרב לייבוש באב״ד, שהיו בה 8 נפשות, נרצחה כולה בזבארז׳ ובבלז׳ץ. ביתו של הרב היה מרכז חיי הדת בעיר. בו הוסיף הנוער הדתי דעת. הרב באב״ד היה אחד משלושת הרבנים הראשיים של פולין. בראש השנה וביום הכיפורים לא התחילו בתפילה בבית הכנסת הגדול לפני כניסת הרב. כשהיה הולך ברחוב היו אפילו הנוצרים מפנים לו מקום ביראת כבוד.

ממשפחת יקל הלפרין מרחי ד״ר דויד, שהיתה מורכבת מ־6 נפשות — האם תופרת והאב פעיל במוסדות צדקה של העיר — נשארו בחיים רק שני ילדים: הבן איזיו והבת קלרה. אחר המלחמה עלו לישראל. כאן עבד איזיו כמנהל חשבונות ב״המשביר״, וחי בתל־אביב. הבת קלרה גרה בחיפה עד שנפטרה.

משפחת קאס — אבי המשפחה היה סוחר אריגים, הסב יונה היה מלמד. מן המשפחה נשארו בחיים שני ילדיהם, שברחו. אחר המלחמה עלו ארצה. הבן נהרג במלחמת העצמאות. הבת חיה בישראל.

כל בני משפחת הנגר שמואל יוריש — להוציא את הבן חונציו, שגוייס לצבא האדום — נספו כולם. חתנו של יוריש, מנהל החשבונות רוזנשטרוק, מסר את בתו בת ה־14 לעבוד כמשרתת בביתו של האוקראיני שיגר, כי חשב להצילה בדרך זו. אבל יום לפני האקציה במחנה ג׳ שבפודוולוצ׳יסקה מסר אותה האוקראיני לידי ידידו האופטשטורמפירר ראבל, והיא נורתה יחד עם האחרים אל קבר האחים בליל ה־29־30.6.43.

אחיו של שמואל, ברל יוריש, נספה עם כל משפחתו בסקאלט.

ממשפחת רוטר, סוחרי עור ופחמים, מלבד האח הירש — שניצל בברית המועצות — לא נשאר איש בחיים. הירש היגר לארצות הברית.

ממשפחת וולף פלדמן — שהיו בה 3 בנים ובת, שנישאה לרופא בזבורוב — נשאר בחיים הבן ליאון בלבד. הוא חי בחיפה. שאר בני המשפחה נרצחו באקציות בזבארז׳ ובזרבורוב.

כל בני משפחת סוחר הקונפקציה יעקב ברנקלאו בת 4 הנפשות נרצחו ביריות בעת חיסול מחנה ג' בפודוולוצ'יסקה ב־30.6.43־29.

רופא השיניים ד"ר קליינר, פליט מפולין המרכזית, נרצח עם משפחתו בעת חיסול מחנה ג' כנ"ל.

ד"ר קרמר, רופא משלונסק, נרצח גם הוא עם משפחתו באותו לילה.

ממשפחת לוינסון, שהיתה מורכבת מ־6 נפשות, נשארו בחיים 2 בנים. שאר בני המשפחה נרצחו באקציות בפודוולוצ'יסקה.

ממשפחת פייגה (ציפורה) וישראל נטר בת שש הנפשות נותרו בחיים אחרי השואה שלושה בנים: איצ'ו, יעקב וטוביה. יעקב עלה ארצה בשנת 1933 כחלוץ. כל חייו היה חבר בהגנה, ובימי המצור על העיר העתיקה בירושלים נכנס עם קבוצת לוחמים לעזרת המגינים הנצורים. לאחר קרבות נשבה, יחד עם האחרים, בידי הלגיון הירדני. לאחר השחרור חזר להתגורר בירושלים. היה פעיל בתנועת העבודה. הוא זכה לקלוט את שני אחיו איצ'ו וטוביה, שעלו ארצה בשנות החמישים. יעקב נפטר בשנת 1985. מגיסטר איצ'ו היה מזכיר כללי של בית המשפט העליון בירושלים. טוביה עבד שנים רבות במרכזת הטלפונים בירושלים. שלושתם נפטרו בישראל. זכרונם לברכה.

יושב ראש היודנראט מגיסטר שולר, הוא עם אשתו ועם בתו נרצחו ביריות "ידידו" האופטשטורמפירר ראבל בעת חיסול מחנה ג'.

ממשפחת גרובר נרצחו האם עם בנה באקציות. שתי בנות ובן, אשר עלו לארץ־ישראל לפני המלחמה, נשארו בחיים יחד עם משפחותיהם. הבן נפטר בחיפה.

ממשפחת קוהן שבקאצ'אנובקה נשארו בחיים 3 ילדים. אותם הציל פיוטר בודניק, ויחד איתם עלה לישראל אחר המלחמה. עתה הם חיים כחקלאים בכפר ורבורג. אחד האחים שירת כרב־סרן בחיל האויר הישראלי. הבת הצעירה היא אחות בקיבוץ.

ההון לא הציל את בעלי ההון, ועשירי העיר נספו יחד עם אחיהם בני ישראל, ורק מקרה הציל אחדים מהם מההשמדה הטוטלית של יהדות פולין.

המשפחה העשירה ביותר בעיר, משפחתו של האן — סוחר ויצואן של תבואה

שהיו לו קשרים עם האיכרים בכל הסביבה, גם הוא לא יכול להציל לא את אשתו, ולא את שני ילדיו, ולא את עצמו. איפה נספו כולם - אם בזבארז', או במקום מחבואם אצל אוקראינים שרצחום - לא ידוע.

גדול סוחרי הטבק פוגלבוים היו לו בתים ומחסנים בעיר. אחר כניסת הרוסים הולאם ביתו בשביל משרד האוצר, והוא עצמו הוגלה. אשתו ושלושת ילדיו נרצחו בליל חיסול מחנה ג'.

הסוחר מטפס, סיטונאי סחורות ברזל, חתנו של יו"ר היודנראט שולר, נרצח יחד עם אשתו ועם בנו מילק.

ממשפחת טירהויז העשירה — רב ויצואן של תלתן ושל תבואות לחו"ל — נרצחו

הבן עם אשתו ועם שלושת ילדיהם. רק הבן הבכור דוד, אסיר במחנה ינובסקי בלבוב, ברח וניצל בנס. עכשיו הוא חי עם משפחתו בבני־ברק.

ממשפחת ברלין, יצרני מי־סודה וסוחרי עור, נשאר בחיים משה ברלין, החי בארצות הברית. שאר בני המשפחה נרצחו כולם.

ממשפחת הנדל, סוחרי ביצים בסיטונות, נשאר בחיים אחד הבנים, מוניו הנדל; אבל הוא נרצח אחר המלחמה באחת הנסיעות העסקיות שלו מפולין לברלין. אחד הנכדים — אחיה של מושיה הנדל — גוייס לצבא האדום ונשאר בברית המועצות. מושיה נפטרה בישראל. שאר בני המשפחה, כולל אימה של מושיה והסבים והאחים והאחיות — כולם נרצחו, אלה בסקאלט ואלה בזבראז׳.

ממשפחת רייס — סוחר במכונות חקלאיות — נשארה בחיים הבת, החיה בפריס, איך ניצלה אין יודעים. המשפחה כולה נרצחה.

ממשפחת מיסטר צווילינג — רוקחים עשירים — לא נשאר איש בחיים. עד שבית המרקחת שלהם הוחרם על ידי הגרמנים ונמסר לידי גרגוראשצ׳קובנה (אשר ברחה אחרי כן לארצות הברית או לקנדה), הגיש הרוקח עזרה בתרופות, גם תוך סיכון נפשו, ליהודים שבמחנות פודוולוצ׳יסקה וקמיונקי. הוא נרצח בעת חיסול מחנה ג׳.

משפחת סלומון ווהל — סוחרים עשירים — ומשפחת אחיו שמואל הומתו גם הם ב־29־30.6.43.

ממשפחת איזק לוקמן העשירה, הוא עם פייבוש בנו נרצחו בימים הראשונים אחר כניסת האס־אס לעיר. אשתו, בתו ונכדיו נרצחו בגירוש לזרבאז׳. החתן, רופא שיניים, שגוייס לצבא האדום, לא חזר. הבן הצעיר יוסף עלה ארצה כחלוץ לפני המלחמה. הוא חי ברמת גן.

ממשפחת כווקון שני אחים עם משפחותיהם הועברו מבתיהם אל זבראז׳ או אל סקאלט. איש מהם לא נשאר בחיים. את ביתם ואת רכושם קיבל האוקראיני שיגר, שכבר נזכר למעלה.

הבור הגדול באדמת הטיט אצל פייטל, לא רחוק מן הנהר זברוצ׳, שסימן את הגבול בין פולין לברית המועצות, מעיד על יומם האחרון של שארית יהודי העיר, שהומתו ביריות ב־29־30.6.43.

כנופיית הרוצחים עם האופטשטורמפירר ראבל בראשה חזרה אחר ביצוע הפשע אל קמיונקי כדי לחגוג שם — יחד עם עוזריהם אנשי אס־אס וגסטפו — ולהתכונן לחיסול הסופי של המחנות קמיונקי א׳ וב׳ ושל כל הנשארים מסקאלט, שרידי שלושת המחנות, שנקבצו מן הערים והעיירות במחוזות טרנופול וסטאניסלבוב, שהובאו לכאן בשנים 1941־1943. את יום ה־10 ביולי קבע קצין האס־אס הילדבראנט — בשליחות גנרל אס־אס קצמן — כיום החיסול הסופי של כל המחנות, כולל הנשים שעבדו במכבסות של המחנות וגרו בצריפים שבקרבת מחנה א׳.

ב־10 ביולי הביאו אותנו במכוניות אל קמיונקי א׳, שם חיכו לנו בורות חפורים. פקדו על כולם להתפשט ערומים והריצו אותם, לפי סדר מסויים, אל פי הבורות, שם נקצרו במכונות ירייה של עוזרי היטלר. על המבצע פיקד הילדברנט.

אני ישבתי בסוף הקבוצה, שהובאה להיירות, לא רחוק ממחסן המזון של המחנה. ממקומי ראיתי מכוניות משא מגיעות אל המחסן ומוציאות משם את שארית המלאי, שלא חולק לאסירים: ריבה, מרגרינה וכד׳. אז ניתקתי מן הקבוצה, וקפצתי לתוך המחסן. עדיין הייתי לבוש, ובלא טלאי צהוב. הצטרפתי אל המעמיסים את המכוניות, כשאני מתכוון להסתתר באחת מהן. כשכנכנסתי למשאית עם חבילת מרגרינה גדולה, שמעתי את הילדברנט קורא: Ein Jude hat sich verstekt, כלומר אחד היהודים הסתתר. אז קפצתי חזרה למחסן, מחכה לגורלי כאחרים.

בינתיים, בין יציאת מכונית ובין הגעת מכונית אחרת, נכנס למחסן המפקד האוקראיני קורול, וציווה על המחסנאי עו״ד קניגסברג מטרנופול לקחת המפתחות וללכת אחריו אל המפקד ראבל.

החלטתי לנצל סיכוי אחרון של הצלה אפשרית. תפסתי כמה מפתחות גדולים, שהיו מונחים על אחת החביות, ובהעמידי פנים של מחסנאי הלכתי בעקבותיהם של קורול וקניגסברג אל מכונית שביציאה, משם אמורים היו להעביר את המחסנאי אל מפקד האס־אס ראבל, אל ביתו, שם היה משרד האס־אס. קניגסברג שאלני מה אני עושה פה, אמרתי שאני עוזר למחסנאי, וכי גם אני מחזיק מפתחות. הוא הבין שעליו לשתוק. כשהגענו אל הבית של האס־אס, בית איכרים על גבעה בקמיונקי, נכנס קורול ראשון, אחריו קניגסברג, ואני קפצתי הצידה לחצר. על ידי בית השימוש שבחצר היתה ערמת אבנים גדולה, סביבה צמחי בר שונים. הסתתרתי בתוך הצמחיה הזאת. פתאום שמעתי קולות של אנשי אס־אס, ששאלו את האוקראינים שעמדו סביב — היה איזה חג אוקראיני — אם לא ראו יהודי בורח. כן, אמרו והצביעו לכוון הפוך. פחדו לומר שלא ראו בכלל. המרדף של אנשי האס־אס והשוטרים האוקראינים הלך בכיוון, שהצביעו אליו.

היתה כבר השעה 3:00, ואולי 4:00 אחר הצהריים, היה יום קיץ. החלה לנשוב רוח, וגשם החל לטפטף. אני שכבתי בלוע האריה מצפה לנס. למזלי לא הלך איש מהם אל בית השימוש, שעל ידו שכבתי בחסות הרוח והגשם.

שכבתי שם גם אחר שהחשיך. משמרות המשטרה האוקראינית סובבו את הגבעה, שעליה עמד הבית, מוקף חפירות ומואר מסביב. חיכיתי עד חצות. חישבתי בכמה דקות עושה השוטר סיבוב שלם. כופפתי את חוטי התיל, וברגע שהשוטר הלך קפצתי למטה. שוטר קרא קריאה אל רעהו. נצמדתי אל קיר האדמה כדי להישאר בצל. שוב ניצלתי את הרגע ורצתי אל כיוון הנחל, שנמצא במרחק מטרים אחדים מן המקום. עברתי את הנחל בשחייה, והלכתי הישר מזרחה, כדי להתרחק מן המחנה שבדרך סביבי רשרשו שדות תבואה. נכנסתי אל תוך התבואה והלכתי מזרחה בהתרחקי ממקום הקטל. כלבים נבחו סביב. בחסות יללתם עברתי על יד הכפר מולצ׳נובקה והמשכתי לכיוון הדרך אל הכפר קצ׳נובקה, שם הייתי מורה בזמן הכיבוש הסובייטי; לכפר זה גם הפניתי לפניכן את שני אחי להסתתר במשק של איכר מכר.

עם בוקר מצאתי את עצמי בתחום שדות קצ׳נובקה, שם כבר החל קציר התבואה. כשהוצאת את ראשי מעל התבואה, ראיתי ממרחק של כ־200 מטרים כובעים של חיילים גרמנים על יד האיכרים העובדים בשדה, להגן עליהם מפרטיזנים, שהיו חוצים את השטח. כמובן שלא יכולתי לצאת, שמא יראוני.

בעודי שוכב בתבואה ניגשו אלי שני איכרים מן הכפר, שהכירו אותי מן העבודה המשותפת עם האוכלוסיה הפולנית. את שמותיהם איני זוכר. משראו אותי, שאלו במה יוכלו לעזור לי. אמרתי: הביאו לי פרוסת לחם ומים, וסבון, וסכין גילוח. הם אמרו לי לשכב כאן. אני סיכנתי את נפשי, כי לא ידעתי אם אין אלה משתפי פעולה עם הגרמים. אבל לא. אחרי שעה הביאו את מה שביקשתי. הם שאלו מתי להביא שוב לחם. הודיתי להם ואמרתי שאחכה להם כאן. אבל אחר רדת החושך עזבתי את המחבוא בשדה התבואה, ובחצותי את הכפר פניתי אל משק האיכר, שבו התארחו שני אחי. כשראו אותי בני ביתו של האיכר הצטלבו, כי חשבו שאני בין ההרוגים במחנה.

אחר שסידרו לנו מקום סתר מתאים באורווה, ירדנו אל מתחת לאדמה.

אצל איכר זה שהינו, חבויים באורווה מתחת לאדמה, עד מרס 1944. לפי בקשתי הלך האיכר אל משפחה פולנית — משפחת מיטשל — בפודוולוצ׳יסקה והביא ממנה לחם ותבואה עבורנו. גם אמצעים כספיים הביא מן המקום שטמנו אותם על ידי ביתנו לשעבר.

פעם נכנס גרמני חמוש אל האורווה במפתיע, ואנחנו אך בקושי הספקנו לכסות את פתח המחבוא בכיסוי של קש. מכיוון ששררה אפלולית באורווה — למזלנו — לא הרגיש בכך הגרמני.

באחד מימי החורף של 43־44 חזר האיכר שלנו מן היער — משם היה מוביל עצים בעגלתו — וסיפר על שתי נשים מסתתרות ביער, שפגש, וכי מצבן קשה מאוד. אמרתי לו להביא אותן אלינו מתחת לכיסוי העצים בעגלה, וכך עשה. מאז היינו יחד במחבוא עד כניסת הצבא האדום לכפר.

משקיבלתי מכונת ירייה מידי חייל יהודי בצבא האדום, היה לי נשק.

יום אחד קיבלתי הזמנה מאוקראינים משתפי פעולה עם האס־אס והגסטפו להיפגש איתם ביער. אני כבר ידעתי על שני בחורים, שהסתתרו בכפר השכן איבנובקה, שהאוקראינים פיתו אותם להיפגש ביער, והם ירו בהם שם. אחר כניסת הצבא האדום, ביקשו משתפי פעולה עם הגרמנים לחסל כל מי שיכול להעיד נגדם. ואני הבטחתי להם חגיגית לבוא לפגישה, אבל לא הלכנו, כמובן, אלא הודענו על תכניתם לשלטונות. הם נאסרו ונשלחו לסיביר.

ביום קר אחד בחודש מרס חזרנו אל עיר הולדתנו פודוולוצ׳יסקה, המרוחקת כ־12 ק״מ מקצ׳נובקה. כשתושבי העיר ראו אותנו, הצטלבו בתדהמה.

לא שהינו בעיר אלא ימים מעטים. בימי שהותנו הציעו לי התושבים האוקראינים, והמשפטן מגיסטר נברוצקי בראשם — כולם משתפי פעולה עם הגרמנים מתמול — לשמש כמנהל הגימנסיה בפודוולוצ׳יסקה. יפה, תודה על הכבוד. איש מהם לא הושיט לי את ידו בימי הכיבוש הקשים.

כעבור ימים אחדים התגייסנו שלושת האחים כמתנדבים לצבא האדום.
אחר סיום קורס של הארטילריה האנטי־אוירית ונגד שריון בבית הספר לקצינים הופניתי אל החזית שעל הויסלה, לגדוד 17 של הארטילריה האנטי־אוירית ונגד שריון תחת פיקודו של רב־סרן יאגלינסקי. עם יחידה זו עברתי מסלול קרבות בחזית מלובלין דרך ורשה — מעל לנהר ויסלה הקפוא — ודרך הנהר אודר עד ברלין.
יום אחד — זה היה לפני המצעד הגדול של בעלי הברית בברלין — עמדתי על הקומנדקר שלי. עבר שם מפקד החטיבה אלוף משנה פרוקופוביץ, וראני עומד ובוכה. ״מה קרה, סגן גילסון?״ — ״הנה ניצחנו את הפשיסטים, אבל את קרובי הנרצחים לא אראה עוד, ואיך לא אבכה? רק הבכי מביא הקלה ללבי הבוכה. כך אני, וכך מיליוני בני אדם מכל האומות״. — ״אני יודע שהציעו אותך לקבלת צלב הלוחם, שאמנם מגיע לך, כי היית תמיד בין הראשונים בחזית. ראיתיך עובר בשדות מוקשים. היית בין החיילים הנועזים ביותר של החטיבה. ממלא מקומי רב־סרן ביאלו הרבה לשבח אותך באזני״.
אחי הצעיר זיגמונד, חייל בחיל הרגלים, נפצע קשה על יד הסכר של פומרן. אחי הצעיר ביותר, בנימין בן ה־17, הצטרף לאחת היחידות של ורשה.
אחר שחרור פולין לא יכולנו להתחיל מיד בחיפושים אחר הפושעים, שצריך היה לעשות איתם חשבון קבל העולם כולו ולקיים את צוואתה של יכצ׳י ברגר, שבהיותה חולת טיפוס הבהרות בחדר החולים של מחנה ג׳ בפודוולוצ׳יסקה אמרה, כשהבאתי להם משקה בלילה: עם מי מאיתנו יישאר בחיים, הרי זו חובתך שתספר לעולם על הפשעים הנוראים, המבוצעים נגדנו.
אמנם קיימתי את צוואתה של מי, שהומתה אחרי כן ביריות האס־אס אל קבר האחים.
אחר עלייתי לישראל בשנת 1957 התחלתי בחיפושי אחר הפושעים עוד לפני שדאגתי למשפחתי. כתבתי אל תובעים אחדים בגרמניה, ומסרתי להם שמות הפושעים. בסיוע ההיסטוריון ומנהל הארכיב וחבר הנהלת ״יד ושם״ בירושלים ד״ר יוסף קרמיש נודע לי, שראבל שינה שמו להרינג. העברתי את הנתונים של מפקד ארבעת המחנות לשעבר אל משרד התובע בשטוטגרט, שם הגשתי עדות גם לפני כן. על סמך נתונים אלה נאסרו כל אנשי הגסטפו והאס־אס של מחוז טרנופול, בהם מפקד הגסטפו הרמן מילר והאופטשטורמפירר ראבל.
ביום שהוזמנתי על ידי התובע הופעתי בבית המשפט של שטוטגרט. באולם בית המשפט העמידו אותי מול אנשי אס־אס אחדים להכיר בהם את ראבל. הצבעתי עליו מיד. אבל זה טען: ״אני איני מכיר אותך כלל״. אז הזכרתי לו את ביקוריו במחנה, איך ציווה על מנהל המחנה שוורץ לדווח לו, איך ערך ביקורים במחנה בלילות אחר מסיבות הוללות בבית שיגר, איך היכה אסירים באלה. לשמע דברי החוויר ולא הוסיף דבר. הגישו לי ספר תנ״ך להישבע בו, ואני נשבעתי — במצפון נקי, ונוכח אלוהים ואדם — שהאיש הזה הוא ראבל, מי שהיה מפקד המחנות קמיונקי — פודוולוצ׳יסקה — סקאלט. ראבל נעצר במקום.

במשפט הטרנופולי בשטוטגרט העידו אתי מספר ניצולים בשם הרבבות שנספו, ביניהם נהגו של ראבל לדובסקי, שהובא מאמריקה הדרומית, הוטרינר ד״ר רודק ז׳רקובר, הרופא ד״ר רייכנבך, אחי הצעיר בנימין, ועוד רבים שהובאו לצורך עדותם מחלקי העולם השונים. אחי זיגמונד העיד בפני שופטים שהגיעו מגרמניה לישראל, כי חשש לנסוע לשטוטגרט, פן יישבר בעת עדותו.

ביום ה־38 של המשפט הצהיר מפקד הגסטפו לשעבר הרמן מילר, תוך שהוא בוכה ומתייפח באולם, ששרר בו שקט מוחלט, את ההצהרה הדרמטית הבאה: ״עכשיו נוכחתי לדעת, שטיעוני הקודם לא היה אמת, ובזה אני מביע את צערי העמוק, על מה שאירע ועל מה שאני עצמי עוללתי״ — כאן פנה אל העד ד״ר גילסון — ״לך ולמשפחתך״.

היום הוא מכיר באשמתו הנוראה, היום הוא מבקש להתנצל בפני קרבנותיו, להביע את מוסר כליותיו.

ד״ר גילסון היה מודע לערכה ההיסטורי של הצהרת מפקד הגסטפו בטרנופול כנציג הגסטפו והאס־אס הגרמניים בכלל; של הצהרתו בבית המשפט של המושבעים בשטוטגרט נוכח העולם ונוכח העם היהודי ומדינת ישראל, בנוכחות השופטים והקהל בבית המשפט ונציגי העיתונות הגרמנית והעולמית.

בבית משפט זה שבשטוטגרט נקבע, שהגסטפו והאס־אס אשמים בהשמדת 6 מיליון יהודים.

הצהרת ראש הגסטפו מילר מן ה־2.2.66 פורסמה בהבלטה בעיתונות הגרמנית כגון: Stuttgarter Zeitung, Nr.26;

Suddeutsche Zeitung, Nr. 29

Suddeutsche Zeitung, Nr.30

Bayrischer Rundfunk — Kirchen Rundfunk, 13.2.66

וכן היא פורסמה בעיתונים בישראל:

ב־Nowiny i Kurier, 3.2.66: ״תליין אס־אס מביע חרטה, קצין אס־אס לשעבר הרמן מילר, אחד מ־10 הנאשמים במשפט שטוטגרט באשמת השתתפות בחיסול יהודי טרנופול, נשבר אתמול בדיון המשפטי, וביקש מחילה על פשעיו. בפנותו אל העד ד״ר גילסון מישראל, שהוריו נספו בתאי הגזים של בלזץ, אמר מילר: ׳אני מרגיש צורך לבקש את סליחת אדוני על מה שעוללתי לאדוני ולהוריו. אני מודה באשמה ומביע את צערי העמוק על מעשיי׳״.

ב״מעריב״ מיום 2.2.66 פורסמה הצהרת תליין האס־אס בעמוד הראשון.

ברוח דומה פורסמה ההצהרה הדרמטית בעתונים רבים באירופה, באמריקה ובעולם כולו.

הצהרת ראש הגסטפו מילר בבית המשפט בשטוטגרט סתרה את טענת השוא של הניאו־נאצים, שלא היה רצח של 6 מיליונים, כפי שהזכרנו למעלה. הדור שלאחר המלחמה — רק 40 שנה אחר השואה — אינו רוצה לדעת על ההשמדה הנוראה הזאת.

אנחנו הרי לא האשמנו את העם הגרמני כולו, ואין אנחנו מאשימים את הדור

הצעיר באשמת רצח, אבל העם, שממנו התגייסו בהמון רוצחי חפים מפשע, שפשעם היה היותם יהודים, חייב לחנך את בניו, להראות להם את הטרגדיה ההיסטורית הנוראה, כדי שבעתיד הקרוב והרחוק לא תחזור הטרגדיה על עצמה.

בשלושה משפטים גדולים — בהאגן, בשטוטגרט ובברמן — נדונו כל אנשי הגסטפו והאס־אס, שרצחו יהודים ושדדו את רכושם במחוז טרנופול. בהאגן נדון איש האס־אס טומנק על השתתפות ברצח בקמיונקי ובזבורוב; בשטוטגרט נדונו אנשי הגסטפו ואס־אס שפעלו בטרנופול ובקמיונקי; בברמן נדון איש האס־אס אוברשטורמפירר הילדברנט, שהאשים בטיעונו את האופטשטורמפירר ראבל, שהובא למשפט. ראבל טען שם, שנצטווה על ידי הילדברנט לחסל את המחנות. ראה על כך: Bremer Narchrichten וכן Weser Kurier מיום 4.8.66

כל הנאשמים נדונו או למאסר עולם או למאסר ממושך. רק במשפטי נירנברג נדונו מנהיגי הנאצים הגדולים למוות. ראש הרוצחים עצמו — היטלר — יחד עם מקורבו גבלס ועם אהובתו אידי התאבדו לפני כניסת יחידות הצבא האדום אל הבונקר, בו חשבו למצוא מקלט. רבים מן הפושעים "הקטנים" — אנשי גסטפו ואס־אס — ברחו אל ארצות שונות, שם זכו לתמיכה מצד חוגים פאשיסטיים. אלה הסתירו אותם, ועדיין מעניקים להם מחסה. עד היום הזה יד הצדק לא השיגה אותם. פרט לאייכמן שנדון בישראל ונתלה, לא נפסק עד עתה פסק דין מוות על הפושעים, אנשי הגסטפו והאס־אס.

כל העיתונות הגרמנית הבליטה את ההודאה של ראש הגסטפו בטרנופול. הזעזוע בשורות תומכי היטלר היה כה חזק, שלא יכלו לבלעה. ההשפלה העצמית, ההליכה לקנוסה בפני יהודים וההודאה בביצוע פשעים בפקודת השלטון המרכזי בברלין — היטלר, גבלס, הימלר ואישים אחרים בצמרת השלטון — היו סטירת לחי לגסטפו כולו ולאס־אס, ולזונדר־דינסט, ולכל כנופיות הפושעים.

עתה, כשכל העולם יודע מה עוללו לנו, כמה דמי חפים מפשע ספגה האדמה, דמי ירויים בהמון, כמה עונו בבתי הכלא של הגסטפו, כמה עצמות מתים מפוזרות על פני אדמת כל ארצות הכיבוש הגרמני, עתה הם מעיזים ללחוש זה לזה תוך לגימה מן היין: morgen auf Gottes befehl diese Deutschen die Kameraden, die ordnung in Deutschland aufbauen Juden, Ja gestern die Juden und .willen ein neue neohitleristische

גם עתה סוגדים הם למפלצת ההיטלראית.

גם עתה הם משחיתים בתי עלמין יהודיים.

ב־8.5.85, ביום השנה ה־40 לסיום מלחמת העולם השנייה באירופה ולמיגורו של המשטר הנאציונל־סוציאליסטי, נאם בבונדסטג הגרמני ריכרד פון־וייצקר, וייחס את אשמת פרוץ המלחמה ותוצאותיה להיטלר ולעם הגרמני. נאומו ההיסטורי, והקריאה אל הדור הצעיר לא לשנוא את הזולת אלא לשאוף לדו־קיום; הקריאה לחזק את הדמוקרטיה ולתמוך בשלום ובחרות ובצדק ובשלטון החוק — כל אלה עוררו הד חזק בעיתונות העולמית, ובקרב אותו חלק בעם הגרמני, הדוגל בחופש ובדמוקרטיה.

איך יכול עם של פילוסופים, של משוררים ושל אנשי מדע בכל תחומי הדעת להניח לצבע פרנואידי להגיע לדרגת השלטון הגבוהה ביותר בגרמניה? איך קרה, שכנופיות פושעים בהנהגת היטלר קיימה ביום 20.1.42 כינוס בברלין Wannesee am grossen בעניין "הפיתרון הסופי של בעיית היהודים"? שם עובדה — בהנהגת ראש משטרת הביטחון והאס־דה אוברגרופנפירר היידריך, שקיבל יפוי כוח ממרשל הרייך — תכנית מפורטת לחיסול 11 מיליון יהודים בארצות אלה (על פי Ten jest z Ojczyzny mojej W.Bartoszewski — Z. Lewinowa, עמ' 896):

הרייך 131800 יהודים.
מאריה המזרחית 43700 יהודים
שטחי המזרח 420000 יהודים
הגנרל גוברנמן 2284000 יהודים
ביאליסטוק 400000 יהודים
צ׳כיה ומורביה 74200 יהודים
אסטוניה נקיה מיהודים
לטביה 3500 יהודים
ליטא 34000 יהודים
בלגיה 43000 יהודים
דנמרק 5600 יהודים
צרפת הכבושה 165000 יהודים
צרפת הלא כבושה 700000 יהודים
יוון 69600 יהודים
הולנד 160800 יהודים
נורבגיה 1300 יהודים
בולגריה 48000 יהודים
אנגליה 330000 יהודים
פינלנד 2300 יהודים
אירלנד 4000 יהודים
איטליה וסרדיניה 58000 יהודים
אלבניה 200 יהודים
קרואטיה 40000 יהודים
פורטוגל 3000 יהודים
רומניה ובסרביה 342000 יהודים
שבדיה 8000 יהודים
שווייצריה 18000 יהודים
סרביה 10000 יהודים
סלובקיה 88000 יהודים
ספרד 6000 יהודים
טורקיה האירופית 55500 יהודים

הונגריה 742800 יהודים
ברית המועצות 5000000 יהודים
אוקראינה 2994684 יהודים
בלורוסיה בלי ביאלגוסטוק 446584 יהודים
בסך הכל מעל 11,000,000 יהודים

רצח היהודים אמור היה להתבצע בשלבים בניהול מתאים ובאופן מתאים.

ארובות המשרפות עישנו, השחיטה והרצח — שלא היה כדוגמתם בתולדות האנושות — נעשו לעיני העולם כולו בדיוק ציני.

בדו״ח הועד הלאומי היהודי בפולין אל יצחק שוורצברד, חבר המועצה הלאומית בלונדון, מיום 15.11.43, נאמר (ראה הנ״ל, עמ׳ 996־1000):

״אדוני הדוקטור היקר,

אנחנו כותבים אליך בדם, הנשפך שוב מרבבות יהודים מעונים. אנחנו חווים עתה את האפילוג של הטרגדיה שלנו בפולין. הברברים ההיטלראים נוכח תבוסתם רוצחים את השארית המעטה של האוכלוסיה היהודית.

הם התחילו באזור לובלין, לשם מתקרבת החזית בצעדים מהירים, באזור זה ריכזו הגרמנים מחנות אחדים, בהם חיו חיי ניוון כ־40000 יהודים, רובם מורשה וממחוז לובלין. הגדולים במחנות הם בטרבלינקי (10000) ובפוניאטוב (15000).

ביום רביעי, ה־3 בנובמבר, בשעה 6:00 בבוקר, ציוו על כל הגברים להתייצב כדי לחפור תעלות אנטי־אוויריות כביכול. כעבור שעתיים הם הוקפו סביבם הועמדו מכונות ירייה, וכולם בלא יוצא מן הכלל הומתו. בו בזמן הגיעו למחנה 50 מכוניות, עליהן הטעינו את כל הנשים והילדים, הובילו אותם למקום ההרג, ציוו עליהם להתפשט ערומים, והמיתום באותה הצורה. אחר הטבח הזה הובאו למחנה 3000 יהודים איטלקים, להם מחכה גורל דומה.

ביום שישי היה טבח דומה במחנות של לובלין. שם נרצחו אלפים אחדים של יהודים. כמעט בו בזמן נערכה ״סלקציה״ עקובה מדם במחנה שבפוניאטוב. רוב אנשי המחנה וכמעט כל הנשים והילדים נשלחו למוות.

בימים הראשונים של חודש נובמבר ניגשו הגרמנים לחיסול היהודים בשטח השני הקרוב לחזית, בגליציה המזרחית. ממחנה אחד שברח׳ ינובסקה בלבוב, בו היו כ־7000 אסירים, ״נבחרו״ בסלקציה אלפיים. הם נרצחו באכזריות בשדה קטל בפיאסקי.

אין לנו ספק שבמשך הימים והשבועות הקרובים יירצחו השרידים האחרונים של הציבור היהודי בכל המחנות והגיטאות...

בחודש החולף עוד אמדנו את מספר היהודים בשטח כל הארץ ל־250 עד 300 אלף. בעוד שבועות אחדים לא יישארו מהם יותר מ־50 אלף.

ברגע האחרון לפני מות שארית יהודי פולין אנו זועקים קבל העולם להצילנו.

דם 3 מיליוני יהודי פולין יזעק לנקום לא רק מחיות הפרא הנאציות, אלא גם מן הפעילים חסרי המעש, אשר מעבר למילים לא עשו מאומה כדי להציל עם, שנדון על ידי הרוצחים להשמדה.

בפרוטוקול של הועידה, שהתקיימה ב־RSHA (המשרד הראשי לבטחון הרייך) ב־10.1.42 והוקדשה לקביעת תכנית השמדת היהודים באירופה (ראה הנ״ל, עמ׳ 896־897) נאמר: ״...בתהליך ביצוע הפתרון הסופי של הבעיה היהודית צריך לנצל את היהודים לעבודה במזרח בהנהגה מתאימה ובאופן נכון. יש להקים טורי עובדים גדולים, להפריד בין שני המינים ולכוון את הכשרים לעבודה בסלילת דרכים. חלק גדול מהם ימותו על ידי אלימינציה טבעית, כמובן.

את הנשארים בחיים יש למסור לטיפול מתאים. הם יהוו בלא ספק את החלק המורד, שנבחר בדרך הטבע, ובמקרה של שחרור יש לראותם כיסוד לשיקום היהודים (זאת לימדה אותנו ההיסטוריה).

בעת הביצוע המעשי של הפיתרון הסופי תהיה אירופה נסקרת ממערב למזרח. היהודים המפונים ישוכנו בגיטאות־מעבר, משם יועברו שוב מזרחה״.

תכנית רצח יהודי אירופה על ידי הגרמנים אמנם בוצעה בדרכם הפושעת. והיום מעיזים הניאו־נאצים לכתוב ולאמור, שכל זה ״שקר״. אם כן היכן הם היהודים מאירופה? כל מחנה עבודה כמחנות קמיונקי א״ד׳ היה מחנה ריכוז, שם רצחו יהודים בעבודה רצחנית ובשוט ובמכונות ירייה. המשפטים, שנערכו בגרמניה שלאחר המלחמה לאנשי האס־אס והגסטפו שנתפסו, היו פרודיה לעומת הפשעים הנוראים שלהם. במקום לדון את האשמים למוות, הסתפקו במקרים הגרועים ביותר במאסר עולם; במקום לתלות אותם בערים שנולדו בהן, כדי שהתושבים יראו אשמתם וייראו, וימחקו מתולדות העמים בעתיד אירועים מעין אלה.

עתה מתעוררת החיה הניאו־נאצית ומוצאת תמיכה בחוגים מסויימים של החברה הגרמית. עליהם לדעת, שבדור הבא לא ימיתו עוד בגזים את קרבנותיהם, אלא פצצות אטום ימיתו אותם על אדמתם הם. לא יהיה מפלט מפני פצצות האטום, ואלה יפגעו גם בטוענים שלא ידעו.

העם היהודי לא הכתים עצמו מעולם בפשעים נגד האנושות, וגם עתה הוא שומר על מוסרו.

הערבים חיו וחיים בינינו על אדמת אבותינו, איש לא גרם להם עוול. אם מחבלים שלהם רוצחים יהודים בישראל, הם נענשים על פי פסק דין של בית משפט, ואף אחד מהם — למרות שרצחו יהודים — לא נתלה, גם לא הומת בירייה. ואם יש ביניהם מנהיגים בעלי שגעון גדלות כמו קדפי או אסד, ומנהיגי המחבלים המבקשים לשלוט בעולם הערבי כמו שהיטלר שלט בעולם — ידעו וילמדו מן ההיסטוריה, שהעם היהודי שרד והאריך ימים מן הפושעים, שקמו עליו בהיסטוריה: מן הפרסים והרומאים והספרדים, ומהיטלר. הם ושלטונם שקעו במצולות הקורות, ואנחנו קיימים. מנהיגיהם אבדו, וצאצאיהם — לפניהם שתי דרכים: לחיות יחד עם העם היהודי כמו העמים הדמוקרטיים, או לאבד עצמם — במוקדם או במאוחר — לדעת.

העם היהודי נתן לעולם את עשרת הדיברות ואת האמונה המונותיאיסטית. העם היהודי העניק לעולם ולכל העמים שבקרבם הוא חי אנשי מדע ופילוסופים, משוררים, מוסיקאים, שחקנים, וגם חיילים אשר שפכו את דמם בכל החזיתות

ובקרב כל העמים, בהם חיו. אחוז הפושעים הקטן ביותר היה אצל היהודים, שהיו מפוזרים בין עמי העולם.

את שנאת היהודים, האנטישמיות מכל הסוגים ובקרב כל העמים, אפשר להסביר על ידי קנאת העמים בכשרונותיהם מלידה; ביכולתם להסתגל לכל התנאים למרות כל הקשיים הנערמים לפניהם בקרב העמים.

אם הסוציאליזם זכה לחסידים רבים בעולם, הרי אחוז רציני מהם באו — ועדיין באים — מקרב היהודים. כל הרעיונות הנשגבים בתחום ההומניזם — מבשריהם ותומכיהם היו מקרב היהודים. עם מדוכא ונרדף ביקש דרכים חדשות אל העצמאות הרוחנית והפוליטית.

אחר הטרגדיה של השמדת שליש עמנו הכיר העולם בזכותו של העם היהודי לבית לאומי, וביכולתו להקים לעצמו את מדינתו העצמאית — את ישראל. אז החלו לזרום מכל תפוצות הגולה, ובייחוד מגולת אירופה, המוני יהודים נרדפי המחנות והגיטאות — תחילה אל המדינה שבדרך, אחרי כן אל מדינת ישראל.

במשך 38 שנות קיומה — למרות היותה מוקפת עולם ערבי עויין — עמדה המדינה במבחן היות עם ישראל עם ראוי להסתפח אל עמי התרבות בעולם. חלקנו רב בפיתוח המדעים וביצירת התרבות; הננו עם בעל עבר מפואר, ובו בזמן עם מודרני, הרושם דף מכובד בספר ההיסטוריה של ההווה. וכל זאת כשידנו האחת אוחזת בשלח.

גם בקרב עמי ערב יש השואפים להרוס את מדינת ישראל ולהשמיד את עמה על פי המופת של היטלר. וכשם שהעלו חרס בידם במשך 38 שנות קיום המדינה, כך נעמוד מול זדון לבם גם בעתיד, דרוכים לקיים את צוואת אחינו ההרוגים.

או שמא יעוררו סערה עולמית, שעלולה לגרום — נוכח אמצעי הלחימה המודרניים — להשמדה טוטלית של האנושות? מן הראוי שיחשבו על התוצאות האפשריות של שאיפת ההרס שלהם: עולם בלא חיים, מעליו יינשאו רק ציפורים, ואיים קטנים של שרידי אדם וחיה פה ושם, כמו אחר המבול; הפעם — חאר המבול האטומי.

באה העת להפעיל את כל כוחות הנפש והמוסר של עמי העולם למנוע את סכנת המוות ולקיים את צו החיים.

To be or not to be, this is the question

עיירה של כ־4500 תושבים יהודים נספתה כולה, נחנקה בתאי גזים, נרצחה בתוך מערות וביערות וברחובות ובשדות. רק האדמה והרוח והשלג והגשם והכפור והחום היו עדים אלמים לטרגדיה — שעוד לא היתה כמותה בהיסטוריה — של אנשים ונשים, וילדים, של זקנים וחולים חסרי מגן. רק מעטים ניצלו מן ההשמדה כדי להעיד בפני העולם ובבתי המשפט אחר גמר מלחמת העולם השנייה. רק עדים יהודים בודדים יכלו להעיד בבתי המשפט על מה שחוו ומה שראו באופן בלתי אמצעי בעת האקציות. רק הנוצרים, שבקרבם חיו יהודים במדינות אירופה, יכלו להעיד על מה שראו עיניהם משנת 1933 על אדמת גרמניה ומשנת 1939 בארצות הכיבוש עד גמר המלחמה בשנת 1945.

אף לא אחד מאלפי הפושעים הגרמנים לא היו לו ייסורי מצפון. נציגי הגזע הטהור לא ייסר אותם מצפונם, אחר שאנסו נשים יהודיות, והוציאון אחרי כן לשדה להמיתן ביריות. רק מעטים מן הנשים והגברים שרדו אחר הניסויים הנוראים, שעשו עליהם ד״ר מנגלה ואחרים במחנות. לא נתחבר עדין המילון, לא נוצרה עוד הלשון לתאר את כאבו של אדם חף מפשע, המיוסר על פשע היותו יהודי.

נשות האס־אס לא גילו גם הן שמץ רחמים על נשים מעונות ועל ילדים מיוסרים, שהיו נתונים למרותם. מן הראוי היה לסגור נשים אלה ביחד עם אנשי אס־אס וגסטפו לשעבר במחנות ולעשות להם, מה שעשו ליהודים.

עשרים ושניים עדים שרדו מקהילת פודוולוצ׳יסקה. הטרגדיה של קהילה זו היא הטרגדיה של יהודי כל הערים והכפרים ברחבי פולין וברחבי אירופה כולה.

אל מחנות הריכוז וההשמדה הובאו יהודים מכל ארצות אירופה להמיתם בגזים ולגזול את רכושם — מתכשיטי זהב ויהלומים ועד נעליים, ושיער נשים ובגדי ילדים — עבור משפחות הרוצחים בגרמניה. והם ״לא ידעו״ כמובן ממי נגזל הרכוש, ״לא ידעו״ על רצח המיליונים. וגם עכשיו יש מכחישים.

כשדם נזל מפצעינו, כשמוחות של תינוקות הותזו על קירות הבתים לעיני אמותיהם, כששרפו את גופותינו במשרפות — העולם ידע ושתק. אילו שלחו מנהיגי העולם מטוסים כדי להפציץ את בתי החורשת של הרג, אפשר היו גורמים להפסקת ההמתה ההמונית של יהודים במחנות, ולו לזמן מוגבל.

יהא הבית מס 120 שברח׳ טרנופולסקה, אחד הבתים הנטושים, חלונותיו בלא־שמשות הנידפות ברוח, שממון החדרים העזובים, הריקנות והגעגועים אין קץ לחיים שמילאו אותו — יהא הוא אזהרה מפני רוצחים פוטנציאליים, אשר בשגעון הגדלות שלהם הם עלולים לשכוח מהו עולם ומהי אנושות.

חיבור זה יספר להם על מה שההיסטוריה לא העלתה על דעתה. ההסטוריון שולייסקי — מורי בגימנסיה מלפני 50 שנה — אמר באחת מהרצאותיו: ״בהיגמר השיחות ליד שולחן ההידברות מתחילים לדבר התותחים. אז דובר על תותחים, היום מדברים על פצצה אטומית ועל השמדת האנושות.

1935

בינקה פופר־פרידמן

קטעי זכרונות

אם יש עתה בכוחי — אחר ארבעים וחמש שנות ריחוק ואחר כל כך הרבה תהפוכות בחיי — להעלות בזכרוני את העיר פודוולוצ׳יסקה. כאילו עזבתיה אתמול, סימן היא שמראותיה ומאורעותיה נחרתו עמוק בלבי, בכתבי עתה שורות אלה קמות ועולות בפני הדמויות, הבתים, הריחות וכל הנוף הזה, שבו גדלתי ושממנו נעקרתי באכזריות, בהשאירי שם טמונים את כל משפחתי. אפילו המשפט המקברי, שתמיד עורר בי צמרמורת — ״אחד מעיר ושנים ממשפחה״ — נדיב מדי בשבילי. לא נשארנו שנים: נשארתי רק אחת.

בהיותי בעיר לא ראיתי בה משהו מיוחד. זו הייתה עיירה ככל העיירות במזרח פולין: אותם מוסדות קהילתיים, אותם דפוסי חיים, אותו חתך האוכלוסיה היהודית. אבל כשאני מתבוננת בה מפרספקטיבה של הזמן, אני מוצאת, שהיה בפודוולוצ׳יסקה ״משהו״ שייחד אותה מן הערים האחרות, הדומות לה, ששכנו בקרבתה.

פודוולוצ׳יסקה שכנה בדרום מזרח פולין ממש על גבול רוסיה. נהר קטן זברוצ׳ היה הגבול. חיו בה בערך שלושת אלפים תושבים: כשישים וחמישה אחוזים מהם

היו יהודים. כמעט כל היהודים גרו במרכז העיירה.

עכשיו מצטיירת העיירה בעיני כגביר, שירד מנכסיו. הוא אמנם לובש חליפה מרופטת, אבל ניכר בה, שפעם, בימים הטובים, היתה עשויה מאריג משובח ומחוייט היטב. כזאת היתה פודוולוצ׳יסקה, לפי הסיפורים שעליהם גדלתי. עיר זו ידעה ימים טובים יותר בעבר, וירדה מגדולתה אחרי מלחמת העולם הראשונה, אז נסגר הרמטית הגבול עם רוסיה הקומוניסטית. והקשר המסחרי עימה פסק. עד פרוץ המלחמה בשנת 1914 פרח מסחר ער בין ארצות אירופה המערבית ובין רוסיה, ועיירתנו על הגבול נהנתה גם מן המסחר הפורח.

בפדוולוצ׳יסקה פורקו בתקופה ההיא כל הסחורות המיועדות לרוסיה הצארית. לצורך זה נבנתה תחנת רכבת גדולה מאוד, בה הרבה מסילות חלופיות, מחסנים ברובים ועוד מבנים סביב. כל המבנים האלה נבנו בקנה מידה גדול, ואחר שהקשר עם רוסיה הקומוניסטית פסק. נראו כל המבנים האלו לא מתאימים לממדים של המקום. היה גם ״טמפל״ ביער, בניין יפהפה מבחינה ארכיטקטונית — שאני זוכרת אותו עזוב — הוא היה בית תפילה, שנבנה בימים הטובים ההם על ידי יהודים מגרמניה, מהולנד ומארצות אירופה אחרות, שלרגל עסקים שהו תקופות ממושכות בפודוולוצ׳יסקה והזדקקו למקום תפילה.

ובכן עם סגירת הגבול עם רוסיה הקומוניסטית, כפי שכבר ציינתי, חלפו הימים, שהעיירה היתה קשורה עם העולם הרחב, והיא חזרה לממדיה הטבעיים. אבל התקופה ההיא הטביעה את חותמה על אופי העיירה. היתה בה פתיחות וקלילות במובן הטוב, ואיזה הידור. היה בה ה״משהו״ הבלתי מוגדר, שלא היה בעיירות הסמוכות.

למשל, בעיירות הסמוכות כמעט ולא הכירו אדם על פי שם משפחתו, אלא על פי כינוייהם. הכינויים ניתנו לאדם מעסוקו. כגון: משה הסנדלר, חיים האופה: או על פי תכונה אישית, כגון: אהרון הפיסח. בעיר קרובה ג׳ימאלוב היתה לי חברה, אליה הייתי נוסעת לחודשי חופשת הקיץ, ג׳ינג׳ית קטנה, יפהפיה. קראו לה דונציה חיים שוליס. וכל כך למה? כי שמה היה דונציה, ושם אביה חיים, שהיה בנו של שולי; והילדה הקטנה והמתוקה הזאת עמסה על גבה החלש שובל כזה ארוך של שמות. אבל בעירנו לא היה דבר כזה, אצלנו הכירו את כל איש לפי שמו ושם משפחתו.

היו גם שרידים אחרים מתקופת הזוהר של העיירה, הנראים לי עתה מנופחים ולא טבעיים. למשל בהיכנס אדם לבית היה מברך ב״גוטן טאג״, השאול מגרמנית. ובצאתו היה מברך ב״אדייה״, השאול מצרפתית, ובזה באה לביטוי הקוסמופוליטיות, ששרדה מימי המגע עם אנשי העולם הרחב.

אנשי העיירה, ובייחוד הנוער שבה, הצטיינו ברמת ההשכלה שלהם. כמעט כולם היו אוטודידקטים, מעטים היתה להם השכלה פורמלית — עם מפני שחסרו לכך האמצעים, עם מפני שלא היתה בהשכלה הפורמלית כל תכלית; כי אפילו המעטים, שהשיגו תואר אקדמי, במילא לא קיבלו משרה — לא ממשלתית ולא ציבורית — מכיוון שהיו יהודים.

שאלות "פילוסופיות" לא העסיקו את דור ההורים שלנו. כל ראש משפחה היה לרוב מטופל במשפחה גדולה, והיה טרוד בהבאת פרנסה לביתו. את חיי הרוח וחיי החברה מצא בבית הכנסת. החסידים קראו למקום התפילה שלהם "קלויז". אני חושבת שמקורו של השם במלה האנגלית close, שמשמעה "מקום סגור" כי הקלויז היה מיועד רק למתפללים, שהשתייכו לחצר של רבי מסויים. חוץ מזה היה בעיר בית מדרש, שם התפללו תושבים בלי צביון מיוחד ובלי זיקה לחצר של רבי. בבתי הכנסת התכנסו לרוב בימי שבת וחג, התפללו ושרו יחדו. בייחוד השתדלו החסידים שלא ליפול ברוחם, להוציא מתוק מעז ולברוח — עד כמה שיכלו — מהמציאות העגומה.

מי שהיה באמת אומלל, אלה היו הבחורים הצעירים. רובם ככולם אינטליגנטים מאוד, חומר אנושי נפלא, רגליהם על הקרקע הרעועה וראשם בשמים. כולם שואפים לצאת מן המחנק הזה של חיים עלובים, כפי שחיו יהודי בפולין. הממשלה הפולנית מצרה יותר ויותר את צעדיהם של היהודים. בצווים גלויים ומוסווים היא דוחקת אותם אפילו מן המעוז האחרון שלהם — המסחר. מקימים עסקים מתחרים על ידי פולנים ומטיפים לאוכלוסיה לא לקנות אצל היהודים. הנוער מחפש מפלט מן המצוקה באירגוני נוער. כל מגוון האירגונים פעיל בעירנו. מפלגות ציוניות בצד הבונד והקומוניסטים. משורותינו יצא גם לוחם חופש נגד פרנקו בספרד, ושם נפל. כל אחד מזוהה עם איזה שהוא זרם. הרוב הגדול חברים במפלגות הציוניות. הנוער פעיל מאוד, מתארגנות קבוצות לצאת להכשרה, כי מגמת פניהם לעלות לארץ ישראל. יש אנטגוניזמים ומריבות בין המפלגות השונות, במיוחד בין הרביזיוניסטים לבין הזרם הציוני הכללי ובין השמאל.

כל הנוער הנפלא הזה; אשר שאף לבנות את עתידו בארץ, נכחד ואיננו. שוב אין לנו האוונגרד של יהדות פולין הנפלאה, הדלה בחומר וכל כך עשירה ברוח.

ראויים הם, ששוב אזיל דמעה על עירי, על משפחתי שאיננה, על כל היהודים בני עירי, שנמחקו מרחובותיה.

אחרי כמה ימי שקט שלפני סערה נכנסו הגרמנים. שעות אחדות אחר בואם אספו קבוצת יהודים, העמידו אותם בשורה וירו בכמה מהם. בקבוצה זאת היה גם שכן וידיד שלי מיליק שניידרמן, בחור יפה־תואר, בעל השכלה גבוהה. היורה אמר לו, שהוא נראה יהיר ושחצן. זאת היתה ההיכרות הראשונה שלנו עם הכיבוש הנאצי. מאז נמשכו היריות וההמתות הספורדיות. כל יום נפוצה שמועה: פלוני הומת. ועדיין היו אלה מקרים בודדים, ואוי למי שזה קרה.

בתחילה, כשנודע על מקרה הריגה, היו כל יהודי העיירה מזדעזעים ומזדהים עם המשפחה הכואבת; אבל במרוצת הזמן נעשו ההריגות מעשה של יום יום והאנשים לא התפנו עוד להרגיש את כאבם של אחרים בצורה אינטנסיבית כמו בתחילה. בסתר לבו הודה כל אחד לאלהים, שהוא או מי מבני משפחתו אינם בין הקרבנות. זאת היתה התחלה של נפילה מוסרית, של השתלטות חוק הג'ונגל. כל אחד רצה להישאר בחיים, והסבל היה כה גדול, שאדם לא היה מסוגל לספוג אותו לתוכו. לכן הוא שריין את עצמו, בנה סביבו חומת הגנה נגד פגיעות, שלא נוגעות לו ישירות.

במרוצת הזמן נהיינו אטומים לגמרי. כל ידיעה על גזירה איזושהי או על המתת מישהו גרמה כאב ותוגה רגעיים, אבל אם הקרבן לא היה מישהו מחוג משפחתך הקרובה ביותר, פינו הכאב והתוגה מקום למחשבה מה לעשות כדי לשרוד; ולתחושת חוסר אונים וייאוש; ולמחשבה שהמוות מתקרב בצעדי ענק, ואין מה לעשות נגד זה. נהיינו אפאטיים, ובחוסר מעש חיכינו. למה? למוות.

בינתיים השלטונות ההיטלראיים לא נחו, ובהתאם לתכניתם להשמיד את כל העם היהודי שבהישג ידם הוציאו כל יום צווים חדשים. והקימו בכל מקום מעין ועד יהודי — ״יודנראט״ — שיוציאו לפועל כל צו: לספק ״קונטיגנטים״, דהיינו מכסות, של כסף, של דברי ערך, של רהיטים, של אנשים. כל שהיה נחוץ להם או לא נחוץ, פנו ליודנראט ודרשו. היודנראט מצידו אירגן לו משטרה פנימית, ובאמצעותה היה מבצע כול שהגרמנים דרשו ממנו, כולל מסירת מכסות אנשים להריגה. הדמורליזציה הגיעה לשפל כזה, שאם משפחה מסויימת נתבעה לשלוח מישהו למוות, עמדו הבנים והבנות בפני דילמה, שאולי כדאי שיהיה זה אבא הזקן, כי הבן הצעיר יש לו בכל זאת איזה סיכוי להישאר בחיים במחנה עבודה.

קשה לי לתאר הטרגדיות, שהתחוללו במשפחות. האנשים דמו לחיות נרדפות. היודנראט מזמן לא היה בכוחו להגן במידה כלשהי על האוכלוסיה היהודית המסכנה, עתה היה כבר כלי שרת בלבד בידי הנאצים. היו חברים ביודנראט, שבראותם למה נהפכו בלהט העשייה, כי נקלעו לסמטא ללא מוצא, ואיבדו עצמם לדעת. אחרים נשארו כדי להציל את עצמם ואת משפחותיהם — כך הם קיוו. אבל הנאצים, אחר שהרגו את כולם, הרגו גם אותם. כל זה תאם את תכניתם, שהיתה מבוססת על מחקרים מדעיים על נפש האדם, יותר נכון: על נפש ״תת־אדם״ היהודי: להשפילם עד כדי אבדן צלם אלהים, ובסוף — כשהם שבורים, בלי כוח ובלי מוטיבציה להישאר בחיים — להוציאם להורג בהמוניהם.

ביום בהיר אחד — יותר נכון: ביום שחור — נתפרסמה פקודה, שכל היהודים חייבים לעזוב את העיר. העיר שלנו תהיה נקייה מיהודים, ״יודנריין״. רק מחנה עבודה סגור יהיה בעיר, ממנו יצאו אנשים יום יום לעבודת כפייה, כשהם מלווים אנשי אס־אס. במחנה ישארו רק בעלי כושר גופני לעבודה פיסית.

הורי החליטו, שאנחנו לא נלך למחנה, כי לא כל בני המשפחה היו בכושר כה מעולה. נעזוב את העיר ונעבור לעיר אחרת, המרוחקת בכשלושים קילומטרים מפודוולוצ׳יסקה, שם היו לאבא קרובי משפחה. הקרובים קיבלו אותנו בלבביות. כולנו יחד בכינו, באיזה נסיבות נפגשים: רדופים, בחוסר כול, באי־ודאות מה יקרה בעוד שעה, נכון יותר: בודאות שדבר מחריד עומד לקרות עוד מעט.

לא נותר זמן רב לחשוב. הגברים ניגשו מיד לחפור באדמה בונקר מוסווה, שנוכל להסתתר בו. כולנו הבינונו, שהגרמנים ריכזו את היהודים במקום אחד, כדי להקל על עצמם את מלאכת ההוצאה להורג.

למחרת היום לא יכולתי עוד לסבול את המועקה. החלטתי לחזור לעיר שלנו ולראות, איך נראה מחנה העבודה. אולי יהיה שם פחות רע מכאן. נסעתי. המחנה היה בהתארגנות, עוד לא היה סגור. אפשר היה להיכנס לתוכו ולצאת ממנו בלא

ביקורת. החלטתי להודיע להורי ולאחיותי ולאחי, שמוטב לעבור לכאן. למחרת בבוקר נודע לי, שבעיר שעזבתיה אתמול — ושם משפחתי — היתה "אקציה", זאת אומרת צבא סגר את הרחובות, הוציאו את כל היהודים מהבתים, ריכזו אותם בבית הכנסת ובבית הקברות, את חלקם הרגו במקום ואת חלקם שלחו למחנה ההשמדה חלמנו. חשך עולמי.

אבל היה בי עוד זיק של תקווה: אולי הצליחה משפחתי להינצל בבונקר? וכך באמת היה. כולם נשארו בחיים עד לאקציה הבאה. אבל חלק ניכר של משפחתנו — אחיו ואחיותיו של אבי עם משפחותיהם, חמישה עד שישה ילדים בכל משפחה, כולם יפים כמו פרחים פורחים, עליזים ומוכשרים — כולם הומתו. הם היו כמאתיים איש.50 נסעתי להורים. טוב שמשפחתי חיה בינתיים, מי רוצה לחשוב על מחר?

חזרנו כולנו לאירנו, למחנה העבודה.

אמא עם שלוש אחיותי הקטנות ממני נשארו במחנה המתארגן, ואבא — מכיוון שהועסק בבנית גשר, שהרוסים פוצצו בנסיגתם — הוחזק, יחד עם כמה עשרות יהודים שעבדו שם, במחנה אחר. ה"מחנה" שלהם שוכן בבית דו קומתי, שמחלונותיו יכול אבא לראות את הבית, שהתגוררנו בו כל השנים. אני חושבת שהתחושה שהוא נמצא קרוב לביתו עודדה את אבא.

ביודעי שאבי רגיש לאוכל, וגם כדי להיות בקרבתו, לקחתי על עצמי לבשל בשביל העובדים בגשר. רציתי להיות לצד אבא שלי בזמן שעולמנו הולך וחרב עלינו.

כל זה התרחש במשך ימים אחדים, אני חושבת. אני באמת מתקשה להמחיש זאת, כי הזמן בכלל לא היה מחולק לשעות, לימים ולשבועות. בכלל לא היתה חלוקת זמן. חיינו באיזה אין־סוף, ומתחתנו תהום. השאלה היתה, כמה זמן אפשר להיאחז בלא־כלום כדי לדחות ככל האפשר את הנפילה לתהום, את הסוף המר.

בכל זאת אני משתדלת לקשור קצה אל קצה: אני חושבת שאלה היו ימים מעטים. אולי ארבעה או חמישה ימים הייתי עם אבא שלי במחנה הקטן הזה, עד שהודיעו שהמחנה יחוסל וכולם יעברו למחנה האחד המרכזי, ובו כל הסידורים הנהוגים במחנות עבודה־השמדה נאציים.

כבר מזמן התרקמה בי המחשבה, שלא טוב אם כולנו ניסגר במחנה הזה, כי באין עזרה מבחוץ כולנו נמות. בהיותי הבת הבכירה הרגשתי חובה לעשות משהו יוצא דופן, אולי אוכל להציל את משפחתי, או לעזור להם. היתה זו תחושה מאוד מעורפלת, ועתה ממרחק של זמן ברור לי, שהיתה דמיונית וילדותית, וקשה לי להבין, איך בכלל עלתה על דעתי המחשבה הזאת. וכאן מוכרחה אני להאמין בכוחו של הגורל. איני יכולה לפרש זאת אחרת. כי מי אני, ומה אני, שאצא לקרב על חיי, ואולי גם על חיי מישהו ממשפחתי, נגד עוצמה כזאת, נגד מנגנון אדיר, ששם לו למטרה להשמיד אותי.

היתה לי חברה מתקופת בית הספר, יאנקה שמה. לא קרובה במיוחד, כי היתה גויה, אוקראינית, ואני הייתי מיודדת ממש רק עם יהודיות. אבל היכרנו, כי למדנו באותה כיתה. פעם היא אמרה לי: בינקה (כך קראו לי בבית), מה את יושבת כאן?

את לא נראית כיהודיה, את לא שחורה, את יכולה להתחזות כנוצריה. אני אתן לך את תעודת הלידה שלי, ותברחי! היא אמנם נתנה לי את תעודת הלידה שלה. אני חושבת, שהיא אפילו לא זכרה את זה, ואולי כן. בכל אופן מאז עברו כבר כמה חדשים, ואולי שבועות, מי יודע? פתאום, באותו היום שעמדו לסגור את המחנה, גמלה בלבי ההחלטה לברוח.

קל לומר: לברוח. יותר קשה לעשות את הבלתי אפשרי, ממש בלתי אפשרי.

הייתי אז מאורסת לשלמה. הוא היה במחנה שבויים גרמני, אחר שנפל לידי הגרמנים בתור חייל פולני. אבל הוא היה כלוא עם שבויים יהודים בלבד: את הפולנים הגרמנים שיחררו. הייתי מקבלת ממנו מכתבים יום יום. באותו יום קיבלתי ממנו מכתב תשובה על לבטי, ובו כתובת של גויים פולנים, למקרה שאחליט לברוח. הם גרים לא הרחק מהמחנה שלו, ואליהם באים השבויים לבצע משם כל מיני שליחויות ופעילויות אחרות, שבתוך המחנה אי אפשר לעשותן. בבואי אליהם אומר — כך כתב לי — שאני באה אל סטאשק. הם יהיו מוכנים לתת לי מקלט זמני ולהודיע לו שאני נמצאת בעיר לובלין, שם היה המחנה. אחר כך נודע לי, שבעקבות מכתב זה נשלח אלי עוד מכתב, ובו הוראות להקל עלי את הבריחה, אבל אני כבר לא קיבלתיו, כי עזבתי ערב לפני כן.

בקבוצה שעבדה יחד עם אבא שלי היה חבר של אחי, שמואליק כץ, אותו היכרתי היטב, כי היה בא אלינו הביתה. בהיוודע לו שעומדים לסגור את המחנה גילה לי את כוונתו לברוח. מוכתר הכפר בלאשקוב הסמוך מוכן לחתום לו על מסמך — עם יביא אותו מודפס — המעיד עליו, שהוא ממוצא אוקראיני, גוי, וישים עליו חותמת רשמית של ועד הכפר. אלא שאינו יודע איך להשיג את טופס המסמך. אמרתי: אתה חושב, שמואליק, שהמוכתר שלך יהיה מוכן לחתום גם לי על משהו כזה? אמר שמואליק: אני אנסה, אבקש ממנו. אם כך — אמרתי — אסתכן וארוץ אל עורך הדין של אבא, שם עובד עד היום פקיד יהודי, אותו אני מכירה שנים רבות, והוא ידפיס לי את המסמכים. ובכן מצאתי איזו חתיכת קרטון ורוד, חילקתי אותה לשנים, כתבתי בגרמנית את הנוסח, ורצתי, כשהמגן־דוד על שרוולי, אל העו״ד. לשמחתי האיש לא שאל שאלות. הגשתי לו את הנייר העבה ואת הנוסח של הטקסטים, והוא מהר הדפיס אותם. רצתי מהר בחזרה למחנה, הדבקנו כל אחד את התמונה שלו על חתיכות הנייר, ושמואליק יצא מהר בדרכים עקלקלות אל המוכתר שלו. כעבור זמן לא רב חזר עם שני המסמכים חתומים, המעידים על בעליהם שהם אוקראינים המתגוררים בכפר במקום הסמוך לעיר שלנו. וכי עזבנו את העיר. פרט זה היה חשוב, כי כדי להירשם במקום בואי עלי להודיע על מקום היציאה.

אם כן יש לי כבר מסמך אישי ותעודת לידה על אותו השם, על שמה של חברתי יואנה קולושיבסקה. צריך לציין, שבאותו הזמן בשטח שלנו לא הוציאו שום מסמכים לתושבים. כך, שכל פיסת נייר חתומה היה לה תוקף, אם רצו לכבד אותה, כמובן. וזה טוב להתחלה. ומה הלאה?

האיסור על תנועה חפשית חל לא רק על היהודים. גם הגויים, בבואם אל הקופה

בתחנת הרכבת, צריכים להציג רשיון נסיעה, מכיוון שהקרונות להובלת נוסעים מועטים. הכול מוחרם למאמץ המלחמתי. בעיני הגרמנים התושבים בשטחים הכבושים לא נחשבים. הם לא באו הנה כדי להיות נחמדים איתם. הם אויבים, ועליהם להרגיש את נחת זרועם. זה אמור ביחס לגויים הפולנים. על היהודים בכלל אין מה לדבר. הפסקת קיומם הפיסי היא רק שאלה של זמן קצר. עתה אני מתעניינת ביתר האוכלוסיה, כי אם אני רוצה לברוח בתור לא־יהודייה, יחול עלי כל מה שחל על כל התושבים, בתוספת ה״קטנה״, שאני מי שאני. ובכן מה לעשות? איך אתגבר על כל החומות האלה?

שוב יאנקה. הלכתי אליה ואמרתי לה: יאנקה, החלטתי לברוח. איך לבצע את זה? אולי את תקני כרטיס לנסיעה ללובלין, ואני אבוא ישר לקרון רכבת הלילה? למרות שגם זה קשה כקריעת ים סוף. העיירה שלנו קטנה, כל גוי מכיר אותי, האוכלוסיה מסביב עויינת, צמאת דם. גורלם המר של היהודים הוא נחמתם ושמחתם, הוא המפצה אותם על סבלם הם. שנאתם העמוקה, שינקו במשך דורי דורות מן הכנסייה, מוצאת עכשו ביטוי. הם כבר מוכנים לסלוח לגרמנים תמורת מה שהם עושים ליהודים השנואים.

יאנקה אומרת לי: אל תדאגי, אני אסדר. באותו הזמן היה לה מכר, אני חושבת שזה היה מאהב שלה, והוא היה מפקד במשטרה האוקראינית. הוא גם ידע מעט עלי, שיש לי איתה איזה קשרים, אבל מאהבתו אליה עצם עין. באותו ערב היא שלחה אותו לקנות כרטיס נסיעה ללבוב. זה היה המרחק המקסימלי עד איפה שאפשר היה להשיג כרטיס אצלנו. מלבוב ללובלין הצטרכתי לקנות כרטיס נוסף. וחוץ מזה, גם לשם הסוואה לא היה רצוי לקנות כרטיס עד לובלין, כי מי ממקומנו נוסע למרחקים כאלו? כרטיס מן העיר שלנו ללובלין זה כמו כרטיס לירח בימינו. צריך להבין שאז אנשים נולדו, חיו ומתו ברדיוס של מאה קילומטרים, ולא יותר.

איך אתאר את הפחד מפני ההרפתקה, שקרוב לודאי לא תצליח, כי צריך לגבור על כל כך הרבה מכשולים, וכל מכשול הוא קפיצה לתוך המוות? ומה עם שברון הלב, שאני עומדת להשאיר את אבא ואמא, ואת אחי, ואת אחיותי — והרי הם כל חיי? רק בשבילם, בשביל להציל אותם אני יוזמת את כל זה. רק מסירות נפש כזאת, אהבה כה עמוקה, שרכשתי למשפחתי, יכלו לגרום לי ליזום את כל הצעדים המטורפים האלה. מה פתאום אני חושבת את עצמי ליוצאת מן הכלל? אם חייבים למות — אהיה אני איתם! אבל משהו לא נתן לי מנוח: מה אכפת לך, כאן המוות ושם המוות, לפחות תוכלי לומר לעצמך: נסיתי.

עכשו אני חושבת, שהיה בזה הרבה תמימות וקלות ראש, ואי־הבנה מה אני עומדת לעשות. עובדה, שמכל תושבי העיר רק אני ועוד אשה אחת ניצלנו בדרך זו. מובן שהאחת לא ידעה על השנייה, רק אחרי המלחמה נפגשנו.

סיפרתי לאבא, מה אני חושבת לעשות, והוא נתן לי את ברכתו: נסי, אולי הגורל יאיר לך פנים. הרי את רואה מה הולך פה להיות. הלכתי לאמא למחנה השני. נפרדתי מאמי ומאחי ומאחיותי. מיותר לספר מה הרגשנו. ידענו שאנחנו מתראים

כנראה בפעם האחרונה. אמא אמרה: לאן תלכי ילדתי, לעולם עוין וזר? הישארי איתנו, אולי בכל זאת נישאר בחיים בתור אנשים עובדים?

לא נשארתי. כולי מאובנת מכאב, מפחד ומאי־ידיעה מה תביא לי השעה הבאה הלכתי לאמא של יאנקה, שגרה באותו בנין אבל בדירה נפרדת, שאצלה הסתרנו כל דברי הערך שלנו חוץ מכסף ותכשיטים, אותם אבא לקח איתו ל״שעה שחורה״ — אולי יוכלו לקנות בהם את החיים. אני הלכתי בלי כסף. כי הוא היה קבור במחנה באדמה, ואבא לא יכול באותה השעה לגשת לשם. רק סכום כסף קטן לקחתי עמי, לבשתי מעיל פרווה — אף על פי שהיתה בזה סכנה, כי הגרמנים החרימו את כל פרוות היהודים בשביל חייליהם בחזית המזרחית, כי הם קפאו בשלגי רוסיה, ואם תפסו יהודי עם פרווה אחד היה דינו למות — והלכתי. היות והתחלתי להתחזות, החלטתי לשחק על כל הקלפים: מה ההבדל אם יירו בי מפני שאני לובשת פרווה, או מפני שאני יהודייה? לכל הפחות יהיה לי חם בינתיים! אני למחנה כבר לא חזרתי.

שמואליק כך ביקש שניסע יחד. אמרתי לו באיזו שעה משוערת יוצאת הרכבת, אבל לא פגשתי אותו עוד.

בחסות החושך והלילה הלכנו יאנקה ואני, ומפקד המשטרה שלה בריחוק מה, לתחנת הרכבת. הוא קנה כרטיס ללבוב. זה היה היעד הרחוק ביותר, אליו הגיעו תושבי עירנו לצורך קניות סיטונאיות לסידור עניינים חשובים ביותר. התחנה הראשונה בלבוב היתה פודזמצ׳ה, שהיתה קרובה למרכז העיר, והיא היתה היעד הראשון שלי.

עליתי יחד עם כל הנוסעים לתוך קרון משא, הרמתי את צווארון הפרווה גבוה, את כובעי משכתי עמוק על העיניים. היה חושך, כי לא היתה תאורה בקרון. התישבתי בפינה, סביב פולנים, בעיקר פולניות, שמצאו להן עיסוק מכניס בהברחת מצרכי מזון לעיר הגדולה. הן היו מסתירות את המצרכים על גופן, במקומות הכי נסתרים, מפני הגרמנים, שהיו עורכים חיפושים ברכבת או בתחנות, וכשמצאו מבריחים היו מחרימים את סחורתם ואותם היו לוקחים למשטרה ומכים אותם מכות רצח. כך שלא רק אני, אלא כל החבורה שבקרון נסעה בפיק ברכיים.

תוך הנסיעה נכנס מבקר, ביקש להראות לו את הכרטיסים ותעודת הזהות. הראיתי ו את שניהם, והכול עבר בשלום. מה שהרגשתי מיותר לתאר. עדיין היה חושך, והכרטיסן האיר לעצמו בפנס. אחרי כמה שעות נסיעה החל להבקיע השחר. אור חיוור חדר לקרון דרך חריצי החלונות המסורגים. לבי החל להלום בי, כי הכרתי את כולם סביבי לא על הצד הטוב ביותר. אחת למדה יחד איתי בבית הספר, והיתה צוררת ישראל. עכשו הביטו כולם על כולם, כי בלילה ניהלו שיחות ערות בחושך בלי לראות זה את זה, עכשו רצו לראות עם היה להם הכבוד. פתאום —למרות שכובעי מורד וצווארוני מורם, ורואים רק את האף, ואני יושבת מכורבלת בפינה — פתאום אני מרגישה, שכולם מביטים עלי, וכי הכירו אותי, והם ממש התאבנו מרוב פליאה: מה עושה כאן היהודייה? הרגשתי קור מכסה את כל גבי, שמעתי ההתלחשויות שלהם, התחלתי להבין, שזאת תחנתי האחרונה בחיי. מעניין שלא היה בי כל פחד. ממילא הייתי שפוטה למוות. רק צער היה בי, צער

עמוק ומכאיב, כאב פיסי — על הורי ואחי, כי ייודע להם שכמה שעות אחרי שעזבתי אותם כבר נוריתי. הרגשתי צביטות בלב כבצבת, הרגשתי מתה כבר עכשו. חשבתי: נו, האמנם תיארתי לי שאפשר מן המקום הקטן הזה לצאת? הנה רק יצאתי, וכבר אני מתה. ישבתי מאובנת, מחשבות באות והולכות, כל חיי עוברים לנגדי כמו בקלידוסקופ, ואני איני מסוגלת להרגיש כלום, רק את הצער של משפחתי, כשייודע להם שאינני.

אולי ימצא הקורא נימה מזוייפת בדברי: איך זה ייתכן, עומדים להוציא אותך להורג, וכל מה שאת מרגישה הוא כאב המשפחה, ולא צער על עצמך? והרי קרוב אדם לעצמו! ובכן מוכרחה אני לומר, שאהבתי את משפחתי יותר מאשר את חיי, והמחשבה עליה תפסה יותר מקום מאשר המחשבה על עצמי.

גם עכשו, כשאני כותבת את השורות האלה במרחק של שלושים ושש שנים, זכור לי בבירור הכאב ההוא, שפילח את מוחי ואת לבי כמו פגיון דקיק; ואת המחשבות שלי, וההרגשות. הזמן לא מחק דבר ולא החליש עצמתו. הכול כאילו מתרחש ברגע זה.

בעוד אני יושבת ניגש אלי מבקר הכרטיסים ואומר לי בלחש: אלה סביבך הכירו אותך כיהודייה והחליטו למסור אותך לידי הגסטפו בפודזמצ׳ה. אבל מכיוון שיהיו עסוקים בעניינים שלהם וייזהרו שלא להיתפס עם הסחורה המוברחת, אני אהיה שם בקרבתך, ואת תלכי אחרי ותתחמקי מהם. אמר והלך. ואני חושבת: הנה הם מסרו לו את כל העניין לביצוע. כשנגיע, הוא שיוביל אותי ישר לגסטפו. התמונה מתחילה לקבל קווים ברורים. מה לעשות? אין מה לעשות.

הגענו לתחנה. הנוסעים אינם מזכים אותי אפילו במבט, הם טרודים בצרות שלהם. הם כבר מסרו את העניין לאדם שיש לו הזמן לטפל בי ולמסור למי שצריך. הוא הולך, אני אתו, אין מדברים. וברגע מסויים עולה מחשבה בלבי: אולי הוא בכל זאת לא חושב למסור אותי? אני מחליטה לנסותו בתכסיס תמים. אני אומרת לו: סלח לי, אני מוכרחה להיכנס לרגע לנוחיות. אראה: אם הוא ימנע זאת ממני, כי יחשוב שאברח ממנו, אני אבודה. אבל הוא אומר: הנה זה כאן, אני מחכה לך. נכנסתי. אני יוצאת, הוא עומד בחוץ. אני חושבת: אולי תחנת הגסטפו נמצאת הלאה מכאן. ובגלל זה הוא לא התנגד. אין ברירה. אני הולכת איתו. אין מדברים. עוברים ביקורת ביציאה מן התחנה. הולכים. נכנסים לחשמלית. הוא משלם שני כרטיסים. הוא שילם את הנסיעה לגסטפו! נוסעים. אני מתחילה לסכם לעצמי את כל התנהגותו איתי, ולאט לאט אני מגיעה למסקנה, שאין לו כוונות רעות כלפי. וכי למה הוא צריך לסחוב אותי למרחקים? איך יכולתי לחשוב, שאין גסטפו בתחנת הרכבת? אני מסתכלת באיש, היושב לצידי בחשמלית: צנום, כהה, כבן ארבעים, במדים של עובד רכבת.

ברגע מסויים הוא אומר: הגענו. הוא מביא אותי לדירה פרטית בבית בן כמה קומות. נמצאת שם אשה בגילו, מתנשקים. זו ודאי אשתו. הוא מציג אותי, שנסעתי ברכבת ונטפלו אלי. הוא שואל אותי: היש לך תעודות? אני רואה, שזה המלאך הגואל אותי. אני לא מסתירה בפניו לאן פני מועדות ומראה לו את התעודות שלי.

הוא אומר: טוב, תישארי פה איתנו, תאכלי ארוחת צהריים, תנוחי, תירגעי. אני אקנה לך בקופה כרטיס רכבת עד ליעד הסופי שלך. אני מודה לו. אני מספרת לו איזה ספקות כרסמו בלבי כל הדרך, והוא מחייך חיוך קטן ואומר: ראיתי והבנתי הכול. אבל לא אמרתי כלום, כי ידעתי שכל זה נראה חשוד מדי, כדי להבין את כוונותי כלפיך.

הרגשתי, שבבית הזה יש איזה מסתורין, איזו הסוואה. או שהוא יהודי ואשתו גויה, או להיפך. לא שאלתי, ולא דיברנו על כלום פרט לעניינים שנגעו להמשך הנסיעה שלי. נשארתי שם עד שעות הערב. בערב הוא הביא לי כרטיס נסיעה ללובלין וז׳יטון.

ז׳יטון הוא סמל בצורת כפתור, שתוקעים אותו בדש המעיל, סמל של אוקראינים, כדי שהם יכירו זה את זה. כי האוקראינים מועדפים על ידי הנאצים כבעלי בריתם, כי הגרמנים הבטיחו להם עצמאות לאומית. עתה הם לחמו בשורות הגרמנים ושירתו תחת הדגל הנאצי בכל שנדרשו, וחלקם בהריגת יהודים במחנות הכפייה לא היה מבוטל כלל.

יצאתי לדרך מצויידת בסמל אוקראיני, בתעודת לידה, במעין תעודת זהות על שם יואנה קולושיבסקה ובכרטיס נסיעה ללובלין, מלווה עד לקרון הרכבת על ידי המציל שלי, שאולי אלהים שלח אותו אלי, שהרי זה עובר כל דמיון. אני קוראת לו ״המציל שלי״, מפני שאיני זוכרת את שמו, שאולי בכלל לא היה שמו. שהיה איש מחתרת זה בטוח, אני רק לא יודעת של איזו מחתרת.

המציל שלי איחל לי דרך צלחה. הוא היה נרגש. הפציר בי לא לדבר עם הנוסעים האחרים, כי למרות שהפולנית שלי מצויינת, בכל זאת המבטא האוקראיני מסגיר אותי, שאני באה מאוקראינה, ולמה לעורר מחשבות? עכשו לילה, ואת יכולה להעמיד פני ישנה. ובבקשה, כשתגיעי בשלום, כתבי מלים מספר לכתובת זו! ותכב פתק לידי.

עשיתי כדבריו. בבוקר היגעתי ללובלין. באתי לכתובת, שארוסי שלמה שלח לי. זוג פולנים מבוגרים, הוא סנדלר, עבד בחדר הכניסה. אמרתי להם שנשלחתי על ידי סטאשק. זה היה הצופן. הם קיבלו אותי והציעו לחכות קצת כאילו אני מחכה לתיקון נעלי, ובינתיים יופיע בודאי מישהו ממחנה השבויים, והוא יעביר הודעה לשלמה ארוסי.

חיכיתי. אחר כמה זמן באו שני בחורים מן העיר שלנו, שהיו גם חברים שלי מהתנועה — איזיו זלוצ׳ובר ז״ל ודישל ז״ל. הם אמרו לי בשם שלמה לעבור לבית חולים קטן, ששירת את השבויים והיה כנראה תחת פיקוחם שלהם עצמם, אם כי מדי פעם הופיעו גרמנים לביקורת פתע. בבית החולים מצאתי עוד כמה מכרים מהעיירה שלנו: אחד אח של חברה שלי, אחד — לאופר ז״ל — חבר של אחי, אחד ידיד, אפילו קרוב משפחה שלי, הרמן רוטר. שמחנו להתראות. ולא היה מקום לשמחה. כי על קיומם כבר העיב צל המוות.

בערב בא שלמה. מיותר לתאר, או: בלתי אפשרי לתאר איך היינו מאושרים להיפגש אחר ארבע שנים, שלא ראינו זה את זה וגם לא קיווינו שנתראה. האושר

היה קצר. הוא סיפר לי, שגיטו לובלין כבר חוסל, נשרף ומתגולל בחרבות. היהודים היחידים הנמצאים עוד בעיר הם השבויים במחנה השבויים, ואין יודעים מה תביא עימה כל שעה. לא שפר מזלי. אילו באתי כמה ימים לפני כן, אמר שלמה, היה יכול להיות איתי והיה גם מצייד אותי בכול, כי אמצעים היו להם. הם הועסקו בהריסת הגיטו, אחרי שהגרמנים הוציאו את היהודים למשרפות, ובין ההריסות הם מצאו אוצרות אגדיים.

שלמה היה סגן מפקד של אותו מחנה. הם החליטו להשתמש באוצרות לקניית נשק ולהצטרף עם הנשק לפרטיזנים ביערות, כי ידעו שחיסול המחנה שלהם הוא עניין של זמן מועט. למרות שהיו שבויי מלחמה לא חלה עליהם אמנת ז׳נבה, כידוע, כי היו יהודים.

אחר זמן נודע לי:

הם מצאו איכשהו קשר עם פלג של המחתרת הפולנית .A.K. אחת הקבוצות שלהם היו פרטיזנים ביערות. הבחורים שלנו מן השבי, שבין היתר היו מופקדים על שמירת מחסנים עם נשק, הציעו לפרטיזנים אלה להצטרף אליהם עם נשק, שיביאו איתם. מובן שבסוד העניינים היו רק חלק מן הבחורים, ובתוכם כל הבחורים בני עירנו. תכניתם היתה לברוח מן המחנה בקבוצות קטנות, כדי שהבריחה לא תורגש. ובכן הקבוצה הראשונה ברחה על נשקה ליערות בסביבת לובלין, לנקודה מוסכמת מראש. הפולנים לקחו מהם את הנשק, העמידו אותם בשורה וקטלו אותם במכונת היריה, שקיבלו מהם זה עתה. רק אחד מכל הקבוצה הצליח להימלט משם, ובדרך לא דרך הגיע למחנה, וסיפר את אשר קרה ליתר הבחורים. הפולנים רצו את הנשק, את היהודים לא רצו.

התוכנית נפלה. הזמן דחק. כל אחד ניסה עתה להציל את עצמו.

לאחרונה שמעתי, שהפולנים טוענים עתה — הם אפילו אמרו זאת באזני אחת המשלחות מני רבות, הנוסעות עתה לפולין — שאנשי .A.K לחמו גם פה ושם לצד לוחמי חופש יהודיים. על כן סיפרתי את הידוע לי על ״חברים לנשק״ אלה.

מכל הבחורים השבויים שלנו נשאר בחיים רק הרמן רוטר. שלמה ולך ארוסי נמלט אחר זמן לורשה, אלי. שם מצא את מותו כעבור שנה יחד עם קבוצת פולנים, שהוצאו להורג באקראי בזמן המרד המזויין של הפולנים בעיר ורשה.

על כך אספר בהמשך.

...יום אחד אני חוזרת מהעבודה, ובעלת הבית שלי הגבי נייקו אומרת לי: יש לך אורח. הוא מחכה לך כבר זמן מה. קפאתי על מקומי: איזה אורח קיים בשבילי? אורח זה אסון, אורח זה המשטרה החשאית. נכנסתי לבית כשראשי סחרחר ורגלי כושלות. זה היה שלמה. קפאתי שנית. ראו נא, יושב לו כאן יהודי, חפץ שאין בו חפץ בכל העולם כולו, ואני הקטנה, אומללה ורדופה על ידי כל עולם, צריכה למצוא פיתרון גם עבורו. אני שמחה: הוא על ידי! ואני אומללה: מה אעשה אתו? ואני חסרת אונים. והזמן דוחק: אי אפשר לשבת סתם, ולכותל אזניים. מה לעשות? בראש וראשונה צריך להעמיד פנים בפני שלמה, שהכול בסדר; הרי הוא יצא מן הגיהינום, וגם אם בא לגיהינום שני, לא אוכל לייאש אותו. אסור שעם בואו יוכה על

ידי הלם המציאות האיומה. אני מציגה אותו בפני בעלת הבית בתור גיסי, בעל אחותי, ולוחשת לה על האוזן שיש לו קשרים וכי הוא פועל במחתרת הפולנית A.K., וכי כרגע התחילה האדמה לבעור תחת רגליו בעקבות פעולה מסויימת, והוא נאלץ להסתתר זמן מה מפני הגרמנים. איני יודעת אם האמינה לי, אבל מכיוון שרחשה לי חיבה, והייתי אצלם ממש כבת משפחה, הסכימה להסתיר את גיסי במשך ימים אחדים.

...יום אחד אמרה לי גבי נייקו: יש לנו מחסן למכירת פחם ברובע אחר של ורשה, ועל ידו יש משרד בנוי, חדר. איכשהו נעביר את שלמה לשם. ואני חושבת כי שם לא יעלה על דעת איש לחשוד. הוא יהיה שם זמן מה, עד שישתתק קצת.

היו אלה הימים של חיסול הגיטו ה״קטן״. הבית ברחוב טוארדה, שאני גרתי בו, היה מעבר לכביש של שער הגיטו הקטן. העשן של שריפת הבתים מילא את הבית שלנו. ואני הרגשתי שממול שורפים אותי, והעמדתי פנים שזה לא נודע לי. הרי הכול חייב לזרום הלאה...

איכשהו בחירוף נפש העבירו את שלמה למחסן ההוא...

כל השנים האלה היתה לי הרגשה מוחשית מאוד, שעל כתפי השמאלית יושב לו המוות. דומה היה לציפור גדולה, מדי פעם היתה מציצה בעיניה הגדולות, הבולטות, לתוך עיני. אני כל כך התרגלתי לתחושה הזאת, שממש הרגשתי את נוכחותה על כתפי השמאלית, את הציפור המוות. חייתי עם המוות, וכל כך התרגלתי למחשבה על נוכחותו, שהיא נעשתה חלק ממני. ישב על כתפי, ואני לא פחדתי.

למחרת הופיע פטרול גרמני. הם הוציאו את כל האנשים מן הבתים ריכזו אותם במגרש, והפרידו בין הגברים והנשים. אני עמדתי בשורה עם הנשים. במרחק מה עמד שלמה בין הגברים. על ידו עמד נייקו. לנייקו אמרתי: שמור על שלמה. זה היה טפשי לאמור דבר כזה. האם יש בכוחו של מישהו לשמור אפילו על עצמו במצב של עמידה מול המוות? עמדתי במרחק מה משלמה. הרכבתי את משקפי — כי אני קצרת ראייה — כדי לראות אותו טוב יותר. היה לי כל כך ברור, שאני רואה אותו בפעם האחרונה. הכול בי היה מאובן. לא הרגשתי פחד, רק צער עמוק על שלמה, שהנה יקחו אותו; וכי לשוא נלחם כל השנים האלה כדי לשרוד.

הוא הלך עם קבוצת הגברים, ולא ראיתי אותו עוד. אני יודעת, שירו בכל הקבוצה, וגם ביינקו. רק זאת איני יודעת — אם מת יחד עם כולם, או שנחשף כיהודי ועבר עינויים נוספים.

את קבוצת הנשים שיחררו. הדחף הראשוני, שהשתלט עלי, היה לרוץ לגסטפו אולי לקחוהו לשם; להיות על ידו, לראות אותו אולי בפעם האחרונה. ידעתי איפה בניין הגסטפו. הוא גבל עם בית החולים, שעבדתי בו. רבים מאנשי הגסטפו אפילו הכירו אותי, כי נזקקו לשירותי בית החולים ונתקלו בי תוך כדי כך. עמוק בליבי קיננה איזו הרגשה, שאצליח להציל אותו משם. הוצאתי מטפחת לבנה ותקעתי אותע על מקל — סימן שאיני שייכת למורדים הלוחמים — והתחלתי לרוץ בכיוון הגסטפו. עברתי בגיהנום של פצצות ויריות, כל הדרך היתה זרועה גופות אנשים, שנפלו בדרך. חפציהם פזורים מסביב. מחזה מחריד.

רצתי אולי שעה, אולי נצח, עד שהיגעתי לבניין הגסטפו. לא היה שם זכר מקבוצת הגברים. התחלתי לרחרח אצל אנשים בבית החולים, אם ראו קבוצת גברים — או שלא היה בסיס להאמין להם, או שלא רציתי להאמין להם, כדי לא לשים קץ לתקוותי למצוא את שלמה בחיים.

כן, כן זה גם היה. את שלמה לא ראיתי עוד. אחר שנים — בהיותי כבר בארץ — נודע לי מפי בתו של נייקו, שהתכתבתי איתה, כי הרגו את כולם וקברו אותם בקבר אחים; וכי בימי הזיכרון היא פוקדת את הקבר, בו קבורים אביה ושלמה בפרחים ובתפילה.

נשארתי לבדי.

הנה בא הרגע המיוחל! אני משוחררת!

משוחררת מכל משפחתי, מאהובי, מכל קשר עם עברי.

כל השנים ייחלתי לראות את הגרמנים במפלתם, והנה זכיתי: הרגע המיוחל הגיע. הצבא האדום התקדם מהר, מהר מהמצופה, הפתיע את הגרמנים וקטל אותם בקרבות.

אחרי השחרור הייתי מפוצלת בתוכי. חלק אחד ממני הרגיש מה שהרגיש, והחלק הריאלי שבי התחיל לפעול.

ראשית הרגשתי פתאום צורך להיות בין יהודים. ידעתי, שהעיר לובלין היתה כבר תקופה מסוימת תחת שלטון פולני, וכי החיים שם נכנסו כבר פחות או יותר למסלולם הנורמלי. החלטתי לנסוע ללובלין.

בתחנת הרכבת אלפי אנשים. אני נעמדת בתור, הנמשך קילומטרים. אחר עמידה של כשעה הכיר אותי אחד מעובדי התחנה, בן עירי. הוא דחף אותי דרך החלון הפתוח אל תוך הקרון.

בשעות הצהריים הגעתי ללובלין. ראיתי יהודים. התקרבתי אליהם. שאלתי אם יש בעיר איזה מוסד יהודי לסידורים ראשונים. הפנו אותי לועד. נרשמתי, וקיבלתי אישור על שם בינה פופר. בפעם הראשונה אחרי מספר שנים חזרתי להיות אני עצמי. אחר כך הלכתי למשרד הפנים להירשם במרשם התושבים בתור תושבת, כדי שאוכל במרוצת הזמן להתחיל בהליכים ליציאה מפולין.

במשרד הפנים היתה להם רשימת שמות ארוכה, מעין "מדור לחיפוש קרובים ומכרים". ניגשתי אל הפקידה, וביקשתי ממנה לחפש את שמי. היא עברה על הרשימה, ולהפתעתי מצאה בה את שמי: הרמן רוטר מחפש אותי ומוסר את כתובתו בעיר לודז. הרמן רוטר, שהיה חברי מתנועת הנוער, היה גם הוא מוסתר — יחד עם אשתו ועם זוג נוסף — בבונקר בורשה. בחלק ניכר של הזמן היה לי קשר עם אשתו, כי הסתובבה בחוץ על ניירות מושאלים כמוני, אבל הגברים היו מוסתרים כל הזמן. אולם בתקופה האחרונה הפסקנו להתראות מטעמי ביטחון, כך שלא ידעתי כלום עליהם. והנה הם חיים בלודז.

בהיוודע לי שמישהו מחפש אותי נהיה לי קצת חם בלב, שהנה יש אדם בעולם שמתעניין בי... ובכן ארזתי את הצרור הדל שלי ונסעתי ללודז. מצאתי את הרמן

תופס חלק של דירה גדולה יחד עם משפחת הפולנים, שהסתירו אותו בורשה. הם נכנסו לדירה מרוהטת ומצויידת בכל טוב, אחרי שדייריה הגרמנים ברחו ממנה בהשאירם את ארוחת הערב על השולחן... משני החדרים, שהוא תופס, אני מקבלת אחד. הוא בינתיים הספיק כבר לקנות לו מכונה ידנית לטווית בד...

עברו מספר שבועות. יהודים רבים החלו להתרכז בלודז. נוצרה כבר קהילה יהודית. אבל כולם חושבים לזוז מערבה. נוצרו נקודות הכשרה לקראת עלייה לארץ. הניצנים הראשונים של חיי תרבות החלו לפרוח. יום אחד ראיתי בחוצות העיר מודעות גדולות על מופע של השחקנית הידועה דיאנה בלומנפלד — אשתו של יונס טורקוב — בלודז. הכניסה לאולם בלי תשלום, כי הכוונה לתת לכל היהודים שנותרו בחיים ומתגוררים בלודז את התחושה של "ביחד"... כולם דיברו על בואה של בלומנפלד, כולם רצו לשמוע מלות באידיש ולחיות את הווי החיים של פעם.

נכנסתי לאולם. דיאנה בלומנפלד שרה שירים עממיים באידיש. ופה קרה לי משהו: היא שרה שיר, שסבתי היתה שרה לי. זו היתה מעין בלדה ארוכה... סבתי היתה שרה אותה במשך שנים. ופה פתאום השיר הזה... אני ממש לא הבנתי למה הוא נכלל ברפרטואר של אותו מופע, והוא היה שיר ראשון. ישבתי מאובנת. אולי יישמע הדבר דרמטי מדי, אבל השיר הזה היה בשבילי פריסת שלום משנות הילדות, אני הרגשתי שהשיר אינו מיועד באולם הזה, רק בשבילי. זה שיר, שסבתי שלחה לי באמצעות דיאנה בלומנפלד, כדי שלא אהיה כל כך בודדה ואומללה. נכנס בי רוגע כזה, וחמימות עטפה אותי, כאילו באתי שוב במגע פיסי ממש עם כל עברי, עם כל משפחתי, שנגדעה פתאום...

בהפסקה אני שומעת קריאה בקול רם: בינקה, בינקה! מי כבר יכול בעיר רחוקה זו, בין המון האנשים האלה, לקרוא בשמי? אפשר אני הוזה? אבל לא, זאת היתה מציאות. בת־דודתי גוסטה מסקלאט, שהסתתרה ביערות עם פרטיזנים, נשארה בחיים והתחתנה עם בחור, שהיה ביערות, הוא מונקו יוריש מפודוולוצ׳יסקה... זה היה רגע של אושר כזה, כאילו שהיא נפלה לי מן השמיים. עכשו יש כבר טעם לחיי...

קרן קימת
לישראל

סיפורו של שמואליק כץ (אמיל קון)

...מאז שנת 1927־28 הייתי חבר ב״בני עקיבא״. היינו שם כ־40־50 נערים ונערות, היינו אחת הקבוצות היפות בעירנו. כבר עברו מאז למעלה מ־50 שנה, ואני זוכר את התקופה ההיא על אף העוני; אני זוכר את החברים מכליה, ברליה, נחומיקה, מנדליה ועוד. עד פרוץ המלחמה עם הרוסים היינו יחד.

עם כניסת הרוסים לעיירה הפכתי להיות ״נאצ׳אלניק״ אצלם. במשך שנתיים התנהלו חיינו בלא זעזועים.

כשנכנסו הגרמנים, התערער המצב מקצה לקצה. תחילה החלו כולם להתפזר. לחפש מחסה. היו שנדדו לברית המועצות. אני נותרתי במקום, כי לא יכולתי לעזוב את אבי ז״ל. הוא טען, שתהיה זאת תקופה קשה לנו, אבל גרוע מזה לנדוד ברוסיה.

בימים הראשונים של ארגון המחנה ב״אהרן גאס״, הוא הרחוב הראשי, הוצאו 14 היהודים המכובדים ביותר. הם הוכו מכות רצח, והושלכו לתוך שלוליות. אז ראינו מה גדול החורבן, הבא עלינו.

כשהלכנו לעבוד בגשרים שבעיירה, נודע לנו, כי ייתכן פוגרום בקרוב. אחי מנדליה רץ להזהיר אותי, ותוך כדי ריצה הוא נורה למוות. בכוחות עצמי הבאתי את גופתו על גבי מזחלה אל בית הקברות, עם הקברן ואסילי קברנו אותו. במו ידי הקמתי לו מצבה.

אחר זמן החל הגירוש. חלק מן התושבים גורש לזבארז׳, וחלק לסקאלט. בעיירה עצמה התחילו לארגן מחנה סגור ב־Ehrengasse. את הרחוב גידרו מסביב. כל זה נוהל לא על ידי הגרמנים, אלא — לדאבוני — על ידי היהודים עצמם. מכיוון שלהיות במחנה פירושו היה להופיע ברשימת יושביו, החלטתי — בהתייעצות עם אחרים — להמשיך לגור בצד הארי, כלומר להסתתר. בחדשים הראשונים הסתתרתי בעליית הגג של ביתנו. לשם הכנסתי אמבטיה, אותה מילאתי מים לשתייה ולבישול. אצל ינציו בקר לקחתי 5־6 שקים פחמי עץ. שם שהיתי כ־6 חדשים. בינתיים התברר, שהמלחמה תימשך הרבה זמן, כיוון שהגרמנים מתקדמים לעומק ברית המועצות.

בביתי גר אזרח רוסי, שבא לעיר עוד בימים שהרוסים היו כאן, וכך נשאר. אותו איש לא הסכים להכניס לביתו, אבל אבי הסכים לארחו, וכך הוא נשאר בביתנו. הוא גם סייע לנו הרבה בזמן הזה.

אחרי זמן מה עברתי להסתתר אצל פיניו בעל בית המרחץ. יחד איתו שהיתי זמן מה בבית המרחץ. כעבור זמן מה הלשינו עלינו. באו וחיפשו וחיפשו, ולמזלנו לא מצאו אותנו. נאלצתי לחפש לי מקום מחבוא אחר. נסעתי ליער של פאלי, שם היתה מחצבה. הסתתרתי באחת המערות של המחצבה. את אבי ואת פיניו הבאתי גם כן, וכך חיינו שם בתנאים בלתי אנושים. אחרי זמן, כשראיתי שאי אפשר להמשיך לשהות שם בגלל המצב הסניטרי הירוד מאוד, החלטתי לעזוב את המקום. אז באתי אל המחנה. החלטתי מעט לנוח. לא נרשמתי במחנה. הישגתי קצת מזון תמורת חפצים שונים.

יום אחד, כשהלכתי ברחוב על יד טארגוביצה, בא מולי לודק לורבר, שוטר יהודי, ועוד אחד, שאיני רוצה לזכור את שמו. לודק ניגש אלי, תפס אותי בצווראון, ואמר: ״אתה בן בליעל, אתה רוצה כך להישאר בחיים?״. הסתובבתי והוצאתי מכיסי סכין עשויה מחלק של מספריים, ורציתי לפגוע בו. עצר בעדי השני: ״אלהים אתך, אל תעשה זאת!״. אז אמרתי אל לודק: ״לך לדרכך. ואל תבוא אל מול עיני יותר! אחרת אני אהרוג אותך כמו כלב!״.

באותם הימים גם הגויים כינו אותי בשם ״גיבור יהודי״. אז הגרינהאוטים ביקשו ממני לקחת עמי את בתם פלה להציל אותה. לא יכולתי לקחת על עצמי אחריות זו, כי אני בעצמי הייתי ללא מקום וללא בית. גם ידעתי, שאחרי הפגישה שלי עם לורבר הוא ילשין עלי בהנהלת המחנה, ולא יכולתי להופיע יותר בגיטו.

אז החלטתי לקנות אקדח ו־14 כדורים תמורת 10 דולרים — ליתר ביטחון, שלא ליפול חי בידי הגרמנים. יום אחד הלכתי בשדה שמאחורי הבתים לכיוון הכפר זאדנישובקה. עברה שם גויה מצ׳רבוליבקה והבחינה בי. היא רצה מהר אל הכפר, ופתאום הופיע מולי שוטר אוקראיני. באותו רגע חשבתי: זה יהיה הסוף שלי. אבל לא רציתי למות, ורק חשבתי איך להישאר בחיים בכל מחיר. כנראה תיכננתי לירות בשוטר, כשיהיה קרוב אלי. פתאום הוא צעק: ״שמילק, זה אתה? יש לך מזל שאותי פגשת. אשה סיפרה לי, כי ראתה יהודי הולך בשדות״. זה היה אוקראיני בגילי, שיחד למדנו בבית הספר, בוגדן שמו. והוסיף ואמר: ״מדוע אינך חושב להציל את

עצמך, הרי אתה רואה מה שמתרחש מסביבך! היו כבר שתי אקציות. האחת בזבארז׳, והשניה בסקאלט. הרבה יהודים כבר נרצחו, את הרב באב״ד וכל משפחתו שחטו בתוך ביתו!״.

השוטר בוגדן נתן לי רעיון: גוי אחד, שחזר לחופשה מאוסטריה (הוא נשלח לשם לעבודה), ולאדק שמו, אינו רוצה לחזור לשם: אולי אני אשתמש בשמו ובכרטיס העבודה שלו. ואסע במקומו? — ואם הגסטפו יחפשו אחריו בינתיים, כי הוא התחייב לחמש שנים? — הוא יסתתר כאן בכפרו זאדנישובקה. ואני אסע במקומו.

השוטר הבטיח לדבר איתו, וכך אמנם היה. תתאר לך: שוטר אוקראיני מאנשי בנדרה, הוא רצה לעזור לי! כנראה הייתי אצלו ״היהודי שלו״.

בערב נפגשתי עם ולאדק לעשות את העיסקה תמורת אופניים ועוד חפצים, שביקש. נכנסה אמו והכשילה את כל העסקה. היא טענה, שאם ייודע הדבר לגרמנים יתלו את כולם. היא לקחה את התעודות של בנה, והכניסה אותן לארגז, שעמד בחדר. באותו רגע ניגשתי לחלון, פתחתי אותו והשארתיו פתוח, בלי שיבחינו בכך. תכניתי היתה להשיג את הניירות בכל מחיר.

יצאתי מהבית בלי להשיג דבר. התחבאתי אצל איכר אחד בעליית הגג שלו עד חצות. אז ירדתי, הגעתי אל ביתו של ולאדק, נכנסתי דרך החלון הפתוח, הוצאתי את התעודות, והשארתי פתק, שאת האופניים יוכל לקבל אצל משפחת וויצ׳כובסקי. עוד באותו לילה היגעתי אל הצלם סקוצן. הוא הדביק את תמונתי בתעודה, עשה רטוש והשלים את חלק החותמת החסר.

מיד לאחר מכן יצאתי לנדודים בדרכים לא דרכים. ברכבת פגשתי גויים שהכירוני. הם ברחו מהקרון, כשהיתה ביקורת. בקרקוב הורידו אותי מהרכבת לבדיקת השתייכותי הדתית. אז עשיתי מאמץ עליון והצלחתי להתחמק מן הבדיקה, שעלולה היתה להיות גורלית לגבי. ברחתי והסתתרתי באחד המרתפים בסביבה. הרבה זמן חיפשו אחרי, אבל לא מצאו אותי. אחרי כן יצאתי מן המרתף והלכתי ברגל עד לתחנת הרכבת הבאה אחרי קרקוב. עליתי לרכבת והגעתי לוינה.

בוינה השתמשתי כמובן בתעודותיו של ולאדיק, שעבד באחת המכרות. ושוב עמדתי לפני בעיה: איך אוכל אני לבוא אל אותו מכרה, הרי שם יזהו אותי שאיני ולאדק! שם נפגשתי עם שבוי מלחמה יוגוסלאבי, ויחד תכננו לעבור את הגבול לשווייצריה.

כשהגענו אל הגבול התברר, שיש לעבור הרים הגבוהים, וכי כל אבן קטנה עלולה להכשיל אותנו. וכך אמנם קרה. נורו יריות והיוגוסלאבי כנראה נהרג, ואותי תפסו ועצרו. העבירוני למחנה עצירים בלאנזנדורף. העצירים היו בני לאומים שונים, גם פולנים, אבל יהודים לא היו שם. ייתכן והייתי שוהה שם עד תום המלחמה בתור זר, אלמלא אחד משומרי הגבול, שחשד בי שאני יהודי. הטעות שלי היתה, שעניתי על כל השאלות ששאלוני בגרמנית. כחודש ימים שימשתי במחנה כמתרגם, עד שהגיע התיק שלי לבירור. שוב הועלה החשד שאני יהודי. שאלו אותי: האם אתה יהודי? עניתי: לא. אמרו לי להוריד את המכנסיים. אמרתי: אין צורך, אני מודה שאני יהודי, וכי כל פשעי הוא שאני יהודי. תירו בי וחסכו ממני הרבה הרבה סבל! — לא,

ענו. לא, אתה עובר למחנה Internierung. אנחנו האוסטרים לא הורגים אנשים, והמחנה הזה הוא אושביץ, ורק אושביץ, שאחרים יטפלו בי ולא הם... רק אל תספר זאת לאחרים ותחתום על הנייר שהנך יהודי. ואתה תועבר למחנה, תשהה שם עד תום המלחמה (המחנה נשמר על ידי משמרות גרמניים). זה היה Zuchthauslager, שבו האנשים שנשפטו לא יתחשק להם שוב לברוח. ישבו בו הרבה פולנים ולאומים אחרים, שלא רצו לעבוד, ניסו לברוח מהעבודה, ואז נעצרו והושמו בתוך המחנה. הצרה שלי היתה, שהיו ביניהם פולנים אנדקים. כשנודע להם מי אני, התחילו להרעיף עלי אשמות, כאילו אני יריתי והרגתי שבויי מלחמה גרמניים. היה שם פולני אחד שהפציר בהם: הלוא גם אתכם יתלו, למה אתם נטפלים אליו? תשובתם היתה: אנחנו רוצים בו בגלל אחינו בקאטין.

היה שם גרמני אחד בשם קאציקה, בכל פעם הוא קרא לי בשם "הללויה בוא הנה". כשהתקרבתי אליו קיבלתי מעט מרק וכ־70 גרם לחם. הוא למד עלי איגרוף. אני עמדתי וספגתי מכות בלי להתלונן. אני צעיר ודי חזק. ככל שהחזקתי מעמד, הוא המשיך במהלומותיו. לא יכולתי להחזיר, אז נפלתי על הארץ, והוא היה מרוצה, ושפך עלי דלי מים. על זה חזר מדי יום ביומו במשך זמן מה. יום אחד הגיע מוינה איש גסטפו כדי להוציא בעלי השקפות פוליטיות מן המחנה. הוא הגיע בדיוק כשהגרמני קאציקה היכה אותי. הוא שאל אותו: לשם מה זה? ענה לו קהציקה: זה הוא "הללויה". והוא שאל שנית: מי הוא? — הוא יהודי, ויהודי הוא "הללויה". — איך הוא הגיע הנה? — קאציקה סיפר לו איך נעצרתי. אמר איש הגסטפו: אני לוקח אותו איתי. חשבתי: זה הסוף, אבל זאת היתה דווקה הצלה בשבילי, אחרת תוך שבוע היה קאציקה גומר אותי באימוני האיגרוף שלו. היו ימים שלא יצאתי לקבל את המכות, אז היו מוציאים אותי בכוח. גם הפסקתי לצאת לקבל אוכל (את האוכל חילקו ברחוב. היינו הולכים בשורה עורפית לקבלו), מפני שהיה מוציא אותי מן השורה ומכה אותי לעיני כולם באמתלה, שהוא לומד איגרוף.

ממחנה זה העבירו אותי לוינה עם עוד כמה אסירים בתוך lietuczke ובעמידה, 6 מצד זה ו־6 מצד זה. עמד שם גרמני מבין האסירים, אדם אינטליגנטי כנראה, והוא שאל אותי על מה נעצרתי? עניתי לו: כי יהודי הנני. אמר האיש: איך אפשר לקבוע שאתה יהודי? עניתי לו: אצלנו זה קל לקבוע. אתה טיפש, השיב. יש כ־30% גרמנים שגם הם נימולו, וגם לאומים אחרים. באם בחיים אתה רוצה, עליך לטעון, כי זה נעשה בעל כורחו. דבריו הפתיעו אותי מאוד. לשמוע מפי גרמני דברים כאלה! שאלתיו מה עלי לעשות. — תגיד שנולדת מנישואי תערובת, מאם יהודיה ומאב פולני.

כשנחקרתי בוינה שאלוני, אם אני יהודי. עניתי בפולנית: מה, מה? משמע: השפה לא מובנת לי (כך יעץ לי הגרמני בנסיעה). אז החוקר ניגש אלי והלם בי בחוזקה, עד שנפלתי לתוך קערת מים, שעמדה שם. כשהבין, כי לא ניתן לחקור אותי בגרמנית, הורה להזמין אשה השולטת בשפה הצ׳כית. הוא ציווה עליה לשאול אותי, למה חתמתי שאני יהודי, ועכשו אני טוען אחרת. עניתי לה, כי לחוקר איני רוצה לומר את האמת, ולך אגיד הכול. אבי הוא פולני ואמי יהודיה, כולם קראו לי יהודי. הייתי

בכנסיה, ומשם הביאו אותי לכאן. אני נוצרי, תגידי לו, שנמאסו עלי החיים, עדיף שיהרגו אותי. אינני רוצה יותר בחקירות. דברי כנראה ריככו אותה. היא הבינה את מצבי, ואז הסבירה לו הכול בטוב לבה, והוא קיבל את זה, ואמר, שהסיכויים שלי גברו בתנאי, שאינני פושע. מאותו רגע השתנה יחסו אלי. המתרגמת ריחמה עלי והביאה לי מטפחת לרחוץ את פני מהדם בעקבות המכה. אחר כך הביאו אותי לבית הסוהר אליזבת 79 בוינה.

גם בבית הסוהר הזה ישבו פולנים. אבל הם בעצמם היו אומללים. יום יום הוציאו משם מתים, מכיוון שקיבלו רק 70 גרם לחם ומעט נוזלים, ואלו שישבו חדשים נחלשו ומתו.

אחרי שבוע שבועיים חשתי, כי גם אני הולך וגווע לאט. זה יותר גרוע מאשר לקבל כדור! מה לעשות? יום אחד הבחנתי בפרוזדור באנשים עם טלאי צהוב. נודע לי, כי אלה יהודים מוינה. מראה פניהם היה טוב משלי, תנאיהם היו טובים למדי, אפילו מקלטי רדיו היו להם! אלה יהודים, שהיו להם נשים אוסטריות, אבל הן עזבו אותם לאחר שנעצרו. אחד השומרים אמר, כי ליהודים אלה תנאים טובים, כי המשפחות שלהם בוינה עוזרות להם הרבה. הרגשתי, שאולי זה יכול להיות לי קרש הצלה.

אז ביקשתי מהשומר, שיכניס אותי אל תאי היהודים האלה. כן. ניתן לעשות זאת, ענה לי. למחרת אמנם העבירו אותי. קיבלתי לבנים נקיים ולבוש נורמלי, גזזו את שערי ועברתי חיטוי. השתכנתי בתא עם 17 יהודים, לכל אחד מהם היה מגש עם אוכל — תפוחי אדמה, לחם ומרק. הם גם הודיעו לקהילה בוינה עלי, וביקשו תוספות. וכך במשך הימים שבאו חזרתי אל עצמי, הרגשתי שוב טוב יותר. אז התחלתי לתכנן איך לברוח משם.

ידעתי כי הסכנה טרם חלפה. וגם בחוץ הכול זר לי, ומי יודע? בזמן שהוציאו אותנו לפרוזדור לרחיצה — פעמיים ביום — שמתי לב, שמעבר לחצי הקיר שבקומה ה־7 מצד שמאל יש כולא ברקים. תחילה חשבתי: סתם חוט. שאיני יודע לאן הוא מגיע. אחרי שהגעתי למסקנה, שחוט זה יכול לשמש לי כעזר לרדת עד למטה, הרעיון לא נתן לי מנוח כמה ימים. איך אוכל זאת לעשות? הגם שהחוט היה במרחק של כ־30 ס״מ מן הקיר, ויקשה עלי לקפוץ כדי להיאחז בו, והסורגים היו עשויים מברזל יציקה. תכניתי היתה להישאר בלילה בפרוזדור בכדי להיכנס לשרותים של השומר, ומצד זה נמצא כולא הברקים. השרותים היו חסומים באורך של 2 מטרים, שהעצירים לא יוכלו להיכנס אליהם. לעבור את המחסום בקפיצה, להישאר בתוך השירותים ולהתפלל שרק לא יתחשק לאחד השומרים לצאת לשרותים באותו לילה. בחדרי הרחצה היו ספסלי עץ קבועים לרצפה עם הברגות ברזל. תכניתי היתה להוציא חלק זה של ההברגה, שאפשר היה לעשות די בקלות, ובעזרתו להוציא בשרותים אחד או שניים מהסורגים, ודרכם לצאת ולהיאחז בכולא הברקים.

בתכנית התחלתי ביום שלישי, חשבתי לבצע את הפעולה ביום שישי, שנחשב כיום טוב. ביום רביעי הביאו לתא שלנו עוד בחור יהודי צעיר מקוסוב, מהנוער

הציוני. הוא היה מוביל ומציל קבוצות נוער להונגריה דרך אוסטריה זו הפעם השלישית. הפעם נתפס והושם במעצר איתנו. הוא מיד הכיר אותי כיהודי, ניגש אלי וסיפר מה קורה בחוץ, בעולם. זה היה בסוף 1943. שלג וגשם ירדו לסירוגין. סיפרתי לו על התכנית שלי, והוספתי כי הסיכויים הם קלושים: 20־25 אחוזים. ואם אתה שואל אותי איך, לא אומר לך! — עניתי לו: אודיעך רק ברגע האחרון לפני הפעולה.

כאן יש לי עוד סיפור על גרמני אוסטרי, שעליו פסקו גזר דין מוות (הוא נשפט על כך, שבזמן הפצצה הוא בזז חנויות ובתים), והוא התנהג כמטורף, ולכן לא הוציאוהו להורג. האיש הזה הרגיש כי אני מתכנן משהו, עקב כל הזמן אחרי, היה מתכסה כולו בשמיכה ודרך פתח צר היה עוקב אחרי, עושה יציאות מתחתיו ומורח את ראשו, גם חשבתי עליו כמטרוף. לא ידעתי איך להיפטר ממנו, כל הזמן היה איתי. סיפרתי זאת לחבר מקוסוב. תתעלם ממנו! הוא ענה לי.

והנה הגיע יום שישי המיוחל. אמרתי לחברי חזקל: הגיע העת, תוריד את נעליך, עליך לקפוץ דרך המחסום אל השרותים של השומר ושם להישאר עד חצות. וכך היה. קפצנו ונכנסנו לשרותים. כולם כבר התפזרו, נהיה שקט יותר. פתאום אנו שומעים עוד מישהו קופץ דרך המחסום. זה היה המטורף. מיד רצתי אליו, חששתי ממה שהוא עלול לגרום לנו. תפסתיו בצוואר במטרה לחנוק אותו באם יגלה בקולו את נוכחותנו כאן. חברי חזקל ביקש: עזוב אותו, הוא לא מטורף. וגם אני הבנתי, שגם הוא מנסה לברוח. לאחר שהפציר אינני מטורף, גם לי פסק דין מוות כמוכם, אני רק יכול לעזור ולא לשבש את בריחתכם. אחרי שהסברתי לו את דרך הבריחה, הוא הציץ החוצה לראות את כולא הברקים, ואז מלא התפעלות אמר: ״אנחנו ניצלנו״. הוא גם שינה את תכניתי, וביקש לשמוע להוראותיו. היו לו חבלים. הוא קשר אותם ובעזרתם הוציא אחד החלונות הקטנים. בקומה הזאת השביעית ואחרונה לא היו סידורים כמו ביתר הקומות, וזה הקל על פעולתנו. ביציאה היה צורך לקפוץ כ־20 ס״מ בכדי להיאחז בכולא הברקים, ודרכו להשתחל למטה. זה היה די מסוכן. היקה הזה כמו חתול זריז יצא ראשון וכבר היה למטה. אני קפצתי אחריו וגם הצלחתי. נפצעתי מעט בידיים בחוט של כולא הברקים. אז נתתי סימן לבחור מקוסוב. הוא קפץ ולא הצליח להיאחז בכולא הברקים. ולצערי נפל והתרסק למוות.

שכנים באזור שמעו את הנפילה שלו. פתחו חלונות. ואז אני עם היקה — האנס היה שמו — קפצנו לאחד המרתפים של בית באזור. אני היססתי תחילה אם להיכנס למרתף, שמא ישמעו ויתפסו אותנו, אבל האנס בצעקה ציווה עלי להסתתר שם בחושך. ואז האנס זה התחיל לפרק לבנים בתוך קירות המרתף. הוא ידע שניתן לעבור ממרתף אחד לשני, שכך נבנו המרתפים לשעת חירום. אני זחלתי אחריו בבגדי אסיר, מגולח ראש ובלי נעליים. זה היה בחודש נובמבר. וכך יצאנו דרך שער אחד אל הרחוב. רק שלא נפגוש בשוטר, כי האזרחים יראו בנו מטורפים בלבד. כך רצנו מספר רחובות, עד שהגענו אל חופו של הנהר דנובה. הידרדרנו מטה אל הנהר, ושם לאורך החוף עד גשר כלשהו מבלי לעלות עליו, כי הוא נשמר בידי חיילים. מכאן האנס הביא אותי אל המכרה, אל מרתף הבית שלה. אצלה היה אוסף את כל

הגנבות, שביצע בעיר. כאן הוא החליט להשאיר אותי לבד, והוא יצא להשיג בגדים בשבילנו. כשאמרתי לו: כך אתה משאיר אותי לבד, חשוף לסכנות? ענה לי: גנב לא בוגד בחבריו. תוך 3 שעות הוא חזר עם שני ליטר תה חם ממותק, 2 כיכרות לחם, סכיני גילוח, נעליים ובגדים בשבילי. לעצמו הוא כבר השיג קודם לכן.

עכשו הוא הזמין אותי ללכת איתו לערוך גנבות. עניתי לו: אני לא מסוגל לכך, אבל כשם שעזרתי לך; ואתה רוצה לעזור לי, אנא תשיג לי ניירות על כך, כי אני באתי כמתנדב כאן לעבודה. הוא יצא לבדו, ולמחרת חזר עם המון כסף בכיסו (לאחר שגנב מכונית עם סחורה), ושאל: לכמה כסף אתה זקוק? עניתי לו: מעט. מיד דחף לי חבילה עם שטרות כסף. אחר כך אמר: עכשו אלך למחנה של פולנים ואשיג לך טופס עם חתימה, המעיד על כך, כי הנך עובד מתנדב פולני. אחרי כיומיים שוב חזר עם טופס ותעודת לידה.

בינתיים חיפשו אחרינו בכל העיר וינה, מכיוון שעוד כמה ניסו להימלט, ואותם הצליחו לתפוס ולעצור.

כאן נפרדתי ממנו. נתן לי כתובת אל לשכת עבודה (Arbeitsamt). שם שאלו אותי: איך הגעת אלינו? אמרתי: נשארתי תקוע לבד מטרנספורט אחד. לא האזינו לי וטענו, כי ברחתי מהעבודה אצל איכר אחד. אמרתי: לא. אז הם אמרו: אם לא תאמר את האמת, נשלח אותך למכרה פחם, שממנו לעולם לא תצא חי. עניתי, כי אינני מפחד משום דבר, העיקר שיהיה מקום כלשהו. וכך בתוך השיחה בלישכה נכנס אוסטרי אחד גבוה, בכפפות לבנות, וביקש מהלישכה אדם שיודע לעבוד עם דבורים בכוורות (שכחתי להוסיף, כי שאלו בתחילה מה מקצועי? עניתי להם, כי אני כוורן. איזה גורל!). ואז בלישכה בשמחה ענו לו, כי כרגע בדיוק יש להם אחד כזה... בקיצור הוא מיהר לחזור עם מכונית לקחת אותי (גיסו של אוסטרי זה, נודע לי, היה ראש גסטפו בוינה). היות וטענתי כי איני מבין גרמנית רק פולנית, דיבר איתי בצ׳כית (כנראה הוא מאיזור הסודטים). והביא אותי לאחוזתו הגדולה pasieka שם עמדה סוכה גדולה עם 2 מיטות — בשבילי ועוד יוגוסלאבי אחד, אוכל היה בשפע, והחיים שלי נהיו גן־עדן. אמנם חששתי מחוסר הידע שלי ככוורן, אבל לא היתה דרך אחרת.

כאן שהיתי למעלה משנה. לאחר מכן, כשלא היתה תעסוקה באין עונה, העביר אותי אל כפריה אחת. כאן עבודתי היתה קשה מאוד. היו לה הרבה פרות, סוסים וכדומה. כל העובדים הזרים ברחו משם. עבדתי כאן משחר עד מאוחר בערב, אבל הייתי מרוצה. אוכל לא היה חסר. גם בעלת המשק היתה מרוצה ממני. היא לא הבינה איך יכול אדם כמוני עם ידיים עדינות לעבוד כה קשה. השתדלתי מאוד, כמובן.

יום אחד ראיתי את תמונתי בעיתון וכתוב, כי מחפשים אחרי ואחר האנס, שיחד נמלטנו מהכלא. זה היה שנה וחצי מאז הבריחה. וכי אנו מסתובבים באזור. היודע ידווח למשטרה. כשקראתי זאת נהיה לי חושך בעיניים. נבהלתי מאוד. מה לעשות? הייתי צריך להחליט מהר. השנה היתה כבר 1944, ידעתי שהרוסים מתקדמים, לא חששתי מבעלת הבית שלי, כי היא לא היתה מוסרת עלי. פחדתי יותר מהשכנים.

אחת מהן נכנסה יום אחד ואמרה לבעלת הבית שלי, כי ראתה תמונה בעיתון, כי מחפשים אחד מאוד דומה לסטפאן (זה אני) שלה.

החלטתי לברוח. הצלחתי להוציא את הניירות שלי, שהיו מונחים בארון. ברחתי בכיוון Neusudsee כ־50 ק״מ מוינה, שם המשכתי לעבוד אצל כפריה אחרת. היא ביקשה לדעת עלי מאין באתי. הצלחתי להסתיר ולא לומר לה את האמת. שם עבדתי עד הגעת הרוסים. בשבועות האחרונים ברחתי ליוגוסלביה עם יוגוסלבי אחר, שהיכרתי כאן והתידדתי איתו (רוב העובדים הזרים כאן היו פולנים, יוגוסלבים או רוסים).

באחד הימים ראיתי את הכפריה שלי מוציאה שקי תפוחי אדמה ואוכל בשביל יהודים הונגרים, שבאותה עת הביאו אותם לאוסטריה. היא עשתה כן בהסתירה זאת מפני —

כאן אקצר. שמענו כבר על כניסת הצבא האדום לאוסטריה, אז ברחנו ליוגוסלביה. כאן נפגשנו עם יחידת הצבא האדום. הקצין קרא לי ושאל, אם ברצוני להצטרף ולהלחם בגרמנים. אמרתי: כן, אבל איני יודע להשתמש בנשק. Dawaj, ענה הקצין, בוא איתנו. אז הסתבר לי, כי היתה יחידה של אנשים שנשפטו ל־20 עד 30 שנות מאסר, וכאן ניתנה להם האפשרות להילחם ולהשתחרר לחופשי. אמנם וינה כבר שוחררה מן הגרמנים, אבל בצ׳כיה הסמוכה הגרמנים ניהלו מלחמה עיקשת, ומהחטיבה הזאת שלחו כל פעם 200 לוחמים, שמהם חזרו רק 17־20. כך זה נמשך אחד עשר יום, ואני בר מזל באחת היציאות האלה נפצעתי, כדור פגע ברגלי. למזלי לא נגע בעצם, רק בבשר. משם הוציאה אותי אשה רוסיה בתפקיד ואמרה: ראו איזה איש מאושר הוא! היה לי חשק להכות אותה באותו רגע, אני סובל מהפציעה, והיא אומרת עלי: מאושר.

לקחו אותי לעורף. בא אלי רופא צבאי יהודי, שהכיר בי שאני יהודי, ואמר לי: אני אוציא אותך מה שיותר רחוק. הכניסו אותי לאמבולנס צבאי עם פצועים קשה (קטועי רגל או יד) והביאוני להונגריה לבית חולים. כאן שכבתי כשבועיים, התחלתי להתהלך על קביים, עדיין לא החלמתי לגמרי. הגיע 9 במאי, ואז הכריזו: המלחמה הסתיימה. השמחה היתה כה גדולה, עד שכל הפצועים העיפו את הקביים גבוה מרוב שמחה.

אלה הם חלק מקורותי, ולו רציתי לספר את הכול, הייתי זקוק לספר שלם. כל יום חוויה אחרת, קשה, ונמשך כאילו שנה, עד שהתגייסתי לצבא, ואז הרגשתי כמה מאושר אני כאדם חפשי.

היה לי חבר בצבא ושמו גרישה. הוא יעץ לי איך להיזהר מן הפגזים, שירדו ללא הרף עלינו: לקפוץ לאותו בור, שהפגז חפר אותו קודם, כי שנית לאותו בור לא יפול פגז אחר. זאת אחת האפיזודות מני רבות על חיי בתקופה הזאת.

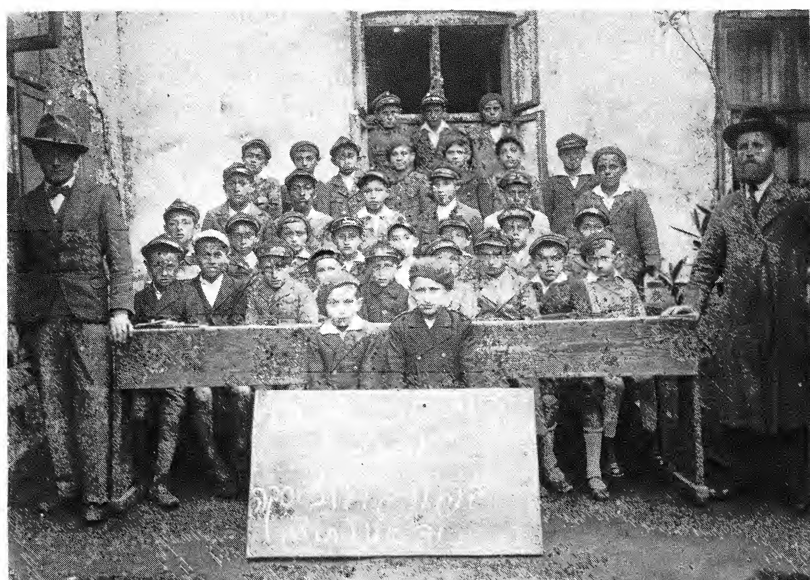
התחלתי לכתוב לכל מכרי בפודוולוצ׳יסקה, תשובה לא קיבלתי. ואז ידעתי, כי האסון הוא גדול. יותר מאוחר נודע לי, כי אבא חי עד לשחרור כמעט. שבוע לפני כן אבא פגש כפרי אחד, קומוניסט לשעבר, וביקש להחליף מצות תמורת לחם. ואז הוא הביא שני אנשי משמר, שהובילו אותו להורג.

עוד בהיותי בחווה באוסטריה פגשתי פולניה מכפר מיסלובה, שהכירה אותי. מיד ביקשתי ממנה לא לגלות את מוצאי, וגם שמרה זאת בסוד, כי הוריה הוצאו להורג. ביקשתי באם היא תחזור לשם ותפגוש מישהו מבני משפחתי, תמסור להם דרישת שלום ממני. וכך היה הדבר. אחותי ז״ל חזרה מהעיר צ׳לבינסק (שם היתה בזמן המלחמה) לפודוולוצ׳יסקה, פגשה את אחיה של אותה פולניה, שגם אליו כתבתי, וכאן נודע לה, כי אני חי, וכי אני נמצא בבית חולים צבאי אי שם בהונגריה. אחותי פנתה לצלב האדום, זה נודע גם לי, נסעתי לצ׳לבינסק, כי בינתיים היא חזרה למשפחתה, ומשם הגענו שוב לפודוולוצ׳יסקה, עליתי על ההר של ״פייטל״, שם שכבו אחרוני היהודים שעבדו ונורו למוות. התמונה הזאת וכל העיירה שלי נראו לי כסיוט אחד גדול.

עזבתי את המקום בלב כואב, ויחד עם אחיותי נסענו לפולין. הגענו לז׳ארי. כאן היו מעט יהודים וגם תעסוקה קשה למצוא. החלטתי להשתקע בליגניץ, להמשיך את החיים בצורה נורמלית.

אלה מעט זכרונות מתקופה מלאת ייסורים וסבל.

בתקוה שלא תהיה עוד שואה לעמנו
הנני מקדיש כתבה זו לילדי ולנכדי

בית-ספר עברי

חסיד אומות העולם פיוטר בודניק ואשתו אדלה מספרים

אדלה: בכפר קאצ׳אנובקה, המרוחק כשנים־עשר קילומטרים מפודוולוצ׳יסקה, היתה קהילה יהודית קטנה, שמנתה כארבע־עשרה משפחות, מהן זכורות משפחות בלאוטאל, דרימר, ברואן, כריין (אטקה כריין מפודוולוצ׳יסקה היתה קרובתם), הירשבי
בין והמשפחה שלנו הלרייך. היהודים עסקו במלאכה זעירה, גם בחקלאות, אבל בעיקר עסקו במסחר. כל זה עד כניסת הסובייטים לכפר בספטמבר 1939.

החסד, שעשה פיוטר בודניק עם המשפחה שלנו, היה לו ״תקדים״: בימי הפרעות של כנופיות פטלורה במלחמת העולם הראשונה הסתיר אביו של פיוטר בחרוף נפש את אבי פישל מפני הפורעים. כנופיות הגיעו לסביבת פודוולוצ׳יסקה מעומק אוקראינה שמעבר לנהר זברוצ׳ גלים גלים לפרוע ביהודים ולגזול את רכושם. כשפקדו את קאצ׳אנובקה ברח אבא מביתו דרך החלון אל ביתו של בונדיק ומצא בו מקלט. גם הרבה שנים לאחר מכן, כשגברה האנטישמיות בפולין, וה״אנדקים״ הקימו בכפר Kolko Rolnicze, כלומר ״חוג חקלאים״ וקראו להחרים את חנויות היהודים, המשיך בודניק לקנות אצל יהודים, למרות שאיימו עליו. על כן כינו אותו ״דוד היהודים״ — לגנאי כמובן. אבל הוא השיב להם, שאינו מפחד, וכי ימשיך לקנות אצל פישל שלו.

כשפרצה המלחמה בין גרמניה ורוסיה, וכניסת הגרמנים היתה צפויה, יעץ בודניק לאבי לברוח עם משפחתו לרוסיה. אבל היו לבטים, אמרנו: הגרמנים הם עם תרבותי... לא האמנו שישמידו עם! ולא גלינו לברית המועצות, אמרנו: איכשהו נסתדר כאן ביחד.

פעם — זה היה ב־1942 באו גרמנים אל ביתנו ופקדו על אבא לחפור קבר בחצר ליד הבאר. כשאני ואחותי חזרנו הביתה וראינו את אבא ואת הגרמנים בחצר, נפלנו לפני הגרמנים ונשקנו את רגליהם, התחננו על אבא. והם לא הרגו אותו. אחרי כן נשבר, התמוטט. זה היה לפני ראש השנה. הביאו אותו לבית החולים בסקלאט, והוא נפטר שם. נשארה האם עם שני בנים ושתי בנות.

זמן קצר אחרי כן נערך הגירוש לגיטו סקלאט. זה היה ב־12.10.42. יהודי קאצ׳אנובקה הועמסו עם מטלטליהם על עגלות איכרים — שגויסו לצורך זה — והובלו לעיר. את משפחתנו, משפחת פישל הוביל פיוטר בעגלתו. כשהגענו לסקלאט, ופיוטר ראה את המחזה — איך שהיהודים שרועים ברחוב ומחכים — הוא לא הוריד אותנו מן העגלה. הוא ניגש לאיזו גדר וזרק מעברה השני את החפצים מן העגלה, רק כסת אחת השאיר בה. עליה שכבנו אנחנו, ומעלינו פיזר פיוטר קש, וחזר לכפר דרך היער. זה היה לפנות ערב.

פיוטר: חזרנו דרך היער, שישה קילומטרים נסיעה. הצלחנו להגיע לקאצ׳אנובקה. התחלנו לחשוב מה לעשות. צריך להסתיר את האנשים. וצריך לאכול משהו חם.

אדלה: ישבנו במחבוא. אחרי זמן הודיעו, שעומדים לפתוח מחנה עבודה, ועלינו להירשם. מנהל המחנה היה פולני, איש אדיב, והוא אמר, שרוצים רק שנעבוד. אבל צריך היה לבוא לגיטו סקלאט, כדי להשיג שם תעודות. אני עם אחותי ועם אחי הגדול נסענו ליודנראט בסקלאט, ואמא עם אחי הקטן נשארו במחבוא, כי הם לא היו כשרים לעבודה. הם הסתתרו אצל משפחה פולנית, ופיוטר סיפק להם — וגם למשפחה המסתירה אותם — מזון. למשפחה הפולנית הוא גם שילם כסף, כי קשה היה להם להתקיים בלי זה.

באנו לסקלאט וקיבלנו את האישורים הנחוצים. אני נסעתי משם עם מנהל המחנה, ונשארתי ללון אצלו בלילה. השאר נשארו בסקלאט. למחרת נסעתי עם המנהל ועם בתו לסקלאט להשיג עובדים מבין היהודים שנרשמו, אבל בדיוק אז היתה אקציה. היהודים ישנו ברחובות, כי לא היה להם מקום ללון, והקיפו אותם וגירשם. ביניהם היו גם אחותי ואחי. לקחו אותם. לקחו אותם לבלז'ץ. בדרך אחי קפץ מן הרכבת. אחר זמן קפצה גם אחותי, אבל היא לא מצאה את אחי. הוא גם לא נמצא אחרי כן. כנראה נהרג. הוא היה מבוגר מאחותי וצעיר ממני. הקטן נשאר עם אמא במחבוא.

חזרתי הביתה אל אמי ואל אחי במחבוא. אחר כך עברנו להסתתר אצל כומר רוסי פראבוסלאבי בעליית הגג של הרפת. היה לו כלב, לכומר, וזה לא נתן לאיש לעלות לעליית הגג. בבית הכומר התכנסו מדי פעם גרמנים למשחק קלפים. הם שתו שם, היו שמחים. פיוטר בכוונה הסתיר אותנו במקומות, שהגרמנים באים לשם, כי אלה היו מקומות בטוחים מפני חיפושים. גם הכומר לא ידע עלינו. אבל היה לנו קר בלילות, לכן פיוטר היה לוקח את אמא ואת הילד ללילה ללון בחדר.

יום אחד הבחין בהם שכן אוקראיני, והלשין עליהם. באו הגרמנים ומצאו את אמא ואת הילד, ולקחו אותם לסקלאט. את הגוי שהסתיר אותם הרגו האוקראינים. אשתו עם הילדים ברחו.

נשארתי לבדי. חשבנו שכל המשפחה תינצל, והנה נשארתי רק אני. אז פיוטר הסתיר אותי בתוך קבר בבית הקברות. הגרמנים חיפשו בכל מקום, אבל לשם לא הגיעו. שם היה שקט.

כולם פחדו להחזיק אותי. אמרתי לפיוטר: אל תדאג לי, כי גם אותך יהרגו בגללי. אבל פיוטר לא הסכים איתי. הוא עודד אותי ואמר, שהוא מאמין שמישהו מן המשפחה עדיין חי. ובסוף אמנם התברר, שאחותי — אחר שקפצה מן הרכבת — חזרה לסקלאט. ושוב היתה שם אקציה. את היהודים כינסו בתוך בית הכנסת. אמי ואחי בן השבע היו ביניהם. הוא ראה איך יורים שם ביהודים. את הנשארים לקחו לרכבת, המרוחקת מן העיר. הם נסעו לשם במשאיות. בדרך אמא זרקה את הילד מן המשאית לתוך השלג. הוא ניצל והלך ותעה והגיע לאיזה כפר קרוב לקאצ'אנובקה. שם מצאה אותו מיליציה המקומית, והחזירו אותו לסקלאט. שם הכיר אותו שיינברג, והכניס אותו לבית החולים הקתולי, כי היו לו רגלים נפוחות. אחר זמן מה הבריא ויצא מבית החולים.

אחותי, שברחה מן הרכבת, חזרה לסקלאט, כי לא ידעה מה איתנו. שם היא

מצאה את אחינו הקטן. היתה אז תקופה שקטה. והם חזרו שניהם לקאצ'אנובקה. שוב היינו ביחד. שלושה היינו ביחד. את האח הגדול חיפשנו, אבל לא מצאנו אותו. כפי הנראה הגרמנים הרגו אותו.

ישבנו בעליית גג שלושתנו. אז הילד חלה בטיפוס. הוא הביא את המחלה מגיטו סקלאט. גם אחותי חלתה. ופיוטר היה מביא לנו אוכל. אחר כך נעשה מסוכן להישאר בעליית הגג, כי הגרמנים חיפשו בכל בית. היו מחפשים צעירים פולנים, כדי לשלחם לעבודה בגרמניה, ואלו היו מסתתרים בעליות גג, והגרמנים חיפשו אותם בכל בית, גם בעליות הגג. הם גם חיפשו מזון, שהאיכרים אמורים לספק לגרמנים, אבל הסתירו אותם מפניהם. לכן לא יכולנו להישאר בעליית גג זו.

הדבר נודע לפיוטר, ובערב הוא בא לקחת אותנו. הוא הוביל אותנו ליער ליד סקלאט. אחותי היה לה חום ולא יכלה ללכת, אז הוא לקח אותה על הידיים, על הגב. אני עצמי הייתי כמו מקל, כי לא כל האוכל, שפיוטר הביא למשפחה הגיע אלינו.

בינתיים חלה גם פיוטר בטיפוס. אבל הוא לא שכב, כי ידע שאנחנו על אחריותו. אף על פי שהיה חולה, היה בא אלינו בלילות, מביא לנו אוכל. בסוף קיבל דלקת כרום המוח. הביאו אותו לבית חולים בסקלאט. שם טיפל בו ד"ר סאס — רופא יהודי — והציל אותו.

פיוטר: זו היתה גזרת הגורל. הוא באמת הקים אותי על רגלי. בא אלי חבר לבקרני, ובקש מן הרופא לטפל בי. הוא אמר לו, שאנשים צריכים אותי. התחלתי לאכול, התחזקתי.

אדלה: אנחנו בינתיים היינו אצל אשה אחת, והיא גירשה אותנו. לכו, לכו, כי אין לנו במילא מה לאכול. כולנו נמות ברעב. גם הוא ימות. הוא לא יחיה.

פיוטר היו לו אחים ואחיות, אבל הם לא ידעו על מעשה ההצלה. גם אמו לא ידעה. רק אבא והוא.

פיוטר: אבא הזהיר אותי, שאף אחד לא ידע. הוא אמר: צריך להיזהר מנשים!

אדלה: פעם באו גרמנים לערוך חיפוש בבית, ולא מצאו את אביו, אבל אמו היתה. הם היכו אותה, אבל היא לא סיפרה, כי לא ידעה דבר. לכן הוא לא יכול היה להחזיק אותנו בביתו אפילו שעה אחת. גם חשדו בו ועקבו אחריו. הוא כבר היה "שרוף". הוא גם סבל מכאבי ראש, אחר שחזר מבית החולים. כך במשך חצי שנה, עד שחזר אל עצמו. ובמשך כל הזמן הזה הוא שמר על הסוד שלנו.

פיוטר: לא דיברתי ולא "זימרתי". במשך חצי השנה הזה צריך הייתי לדאוג להם. הלכתי אליהם בלילות.

אדלה: אחר שהבריא היה מעביר אותנו ממקום למקום מדי לילה כמעט. אם ידענו שחושדים בנו, הוא הספיק להוציא אותנו משם לפני שבאו לחפש אותנו.

במקום אחד היה לנו טוב. האנשים היו נחמדים. אבל שכנה אחת, אוקראינית, היה לה חשד, והיא הלכה להריח בכל מקום: באורווה, בבית, בכל מקום. בעל הבית פחד ממנה: אף פעם לא היה לו כל מגע איתה, למה היא באה אליו עכשו? גם אני

פחדתי, וביקשתי מפיוטר, שיעביר אותנו. אחרי המלחמה נודע לנו, שמשפחת גילסון הסתתרה בבונקר אצל השכן האוקראיני הזה. שם לא חיפשו, כי האוקראיני היה ידוע כאנטישמי, ולא חשדו בו. אני לא יודעת איך הסכימו האוקראינים להסתיר אותו. אז פיוטר הפיץ שמועה, שאנחנו מסתתרים ביער, והאשה האמינה.

היו יהודים, שהסתתרו ביער, ופיוטר היה מביא להם לחם. למי שיכול, היה עוזר, היה מביא לו לחם.

כל יום לעבור היה קשה כקריעת ים סוף. בקיץ מסתתרים בעליות גג, ובחורף — במרתפים. כשהיינו שומעים קולות, פחדנו: אולי זו משטרה אוקראינית, אולי "קריפו" פולני, אולי באים גרמנים לחפש אותנו? בכל מקרה פחדנו. איני זוכרת בכמה מקומות הסתתרנו. היינו במקומות כאלה, שאף אחד לא היה מעז להיות שם. פיוטר היה מחפש בכוונה מקומות, שם גרו אנטישמים, כדי שלא יפול חשד עליהם. בכל מקום היינו יומיים, או שלושה ימים, לא יותר. כך זה נמשך שמונה עשר חדשים.

פיוטר: מה הניע אותי לסכן את חיי ולהציל את האנשים האלה? חיינו יחד עם היהודים האלה, ההורים שלנו חיו יחד בשלום, וגם אנחנו, הדור השני. אנחנו עבדנו ביחד, שיחקנו ביחד. אף פעם לא חשבתי על סכנת מוות, האורבת לי. חשבתי, שכך צריך להיות, שכך צריך לעשות. כשהילד בן השבע הביט עלי, וראיתי בעיניו שהוא רוצה לחיות — ראיתי אותו כאח שלי. אני הרגשתי, שאני מוכרח להציל אותו, אני מוכרח להציל את הילד הזה!

אני לא מבין, איך אדם תרבותי יכול לגרום עוול כזה לאדם אחר. כשהייתי עובר ביער, וילד קטן קרא אלי: א שטיקעלע ברויט, א שטיקעלע ברויט! — כמה שיכולתי חילקתי. אבי דגל תמיד ברעיון, שצריך לעזור לאדם במצוקה. לכל אדם באשר הוא אדם, לא חשוב מה היא דתו, במה הוא מאמין. לאדם במצוקה צריך לעזור.

אדלה: אחר שהרוסים שחררו אותנו, יצאנו מן המחבוא, ופגשנו את שלושת האחים גילסון. מלה ורחל הרשקלאו עוד היו במחבוא, כי פחדו לצאת. הגענו הביתה. נראינו כשלדים.

אחר כך היתה אזכרה של יהודי קאצ׳אנובקה, שנהרגו ונטמנו על יד בית הקברות הנוצרי. הלכנו כולנו לאזכרה. כשחזרנו בלילה הביתה, לקחנו איתנו שלושה פרטיזנים, שלא היה להם איפה לישון. את הבית שלנו תפסו אוקראינים, שטענו שהם קיבלו אותו מן הגרמנים. באותו לילה הם באו להרוג אותנו. היה לנו מזל, שהפרטיזנים ישנו אצלנו.

פיוטר: אני היכרתי אותו. זה היה רוצח ידוע בקאצ׳אנובקה. הוא צעק אלי: עמוד, או שאני יורה בך! אמרתי לו: זאת אשתי, ואלה ילדי. והוא הסתלק מן המקום.

אדלה: אחר המקרה הזה הצטרפנו לטרנספורט הראשון, שיצא לפולין. זה היה בשנת 1944, לפני תום המלחמה. ארזנו את המזוודות ונסענו.

כשהוא התקשר אלי, הלכה אמו לשאול את הכומר, כי לא היתה כל כך מרוצה מן ההתקשרות עם יהודיה. אבל אביו אמר: לא חשוב. אחר כך השלימה גם היא עם

זה, וכן האחים והאחיות. כולם עזבו את קאצ׳אנובקה. המשפחה גרה עכשו בפוזנאן. אנחנו גרנו בתחילה בוורוצלאב, אבל היינו נפגשים לפעמים ושמרנו על יחסים טובים.

פיוטר: למה באתי לישראל, אל ״עולם אחר״? אני לא ראיתי בזה דבר יוצא מן הכלל. יש אנשים, שנוסעים לארץ אחרת. ואני נסעתי אל הארץ שלי, אל העם שלי. ולא היו לי שום בעיות קליטה. מן היום הראשון שלי בארץ הרגשתי טוב. בתחילה היינו זמן מה בקיבוץ אצל אחותה של אדלה. אבל חיי הקיבוץ לא מצאו חן בעיני, וחיפשתי מה שהוא אחר. הגעתי לכפר ורבורג, ואמרתי: זה המקום! באנייה היכרתי מישהוא מן המרכז החקלאי, והוא עזר לי הרבה. מטרתי היתה חקלאות, ולא קיבוץ. באתי לסוכנות להתקבל לכפר ורבורג. אמר לי הפקיד: אתה יודע, שבארץ ישראל קשה לעבוד בחקלאות? אתה יודע את הקשיים כאן? הסתכלתי בו ואמרתי לו: ואתה, כשבאת לארץ, ידעת הכול? גם אני אדע. חביב — זה מן האנייה — הוא המליץ עלי. הוא אמר ליגאל, שיקבל אותי לכפר ורבורג.

אנחנו שלושים שנה חיים פה, ואוהבים את המקום.

קבוצה דבורה
ו׳ טבת תרצ״ז

קבוץ-הכשרה
של
תנועת תורה ועבודה

לזכר הורי ברטה ויצחק
אחותי מישיה
ואחיי ישראל וזאב

סיפורו של דב (ברקו) לרנר ז״ל

אני זוכר את הרחובות הצרים, שם ביליתי את שנות ילדותי ונעוריי יחד עם חברי; איך נהגנו להתגנב לאולם ״סוקול״ לראות הצגה או סרט קולנוע בלא כרטיס כניסה; איך עברנו בשדרת הערמונים אל תחנת הרכבת. כל יום בשעה ארבע אחר הצהריים היתה מגיעה רכבת מטרנופול ומביאה אורחים למלון של וויגלר.

בימי ראשון אחר הצהריים אפשר היה לראות המון נחפז אל האיצטדיון העירוני ״בואיסקו״ — וחוטף בדרך את הפרי האדום ״גלוג״ — שלא להפסיד את המשחק בין קבוצה אוקראינית לקבוצת ק.א.פ. (משמר הגבול הפולני). גם אנחנו עמדנו במגרש — כי לא היו מקומות ישיבה — צופים במשחק, וחוטפים מדי פעם אבן בגבנו, שנזרקה על ידי ה״אוהדים״ אותנו גרוכולסקי, ברוזיק ואחרים.

בשבתות היינו יוצאים לבלות ביערות של סופרנובקה ומיסלובה, או שהיינו הולכים לבקר את חברינו בהכשרות בעיר ובכפר.

היום ריקים הרחובות; אין עוד יהודים בעיר הזאת.

הגרמנים השיגו את המשפחה שלנו בפודהייצה, שם היתה לנו טחנת קמח.

בימים הראשונים אחר כניסתם נעצרנו אבי ואני. נעלו אותנו בביתו של המנהיג האוקראיני של האירגון א.א.נ. בליל המעצר ערכה המשטרה האוקראינית הילולה

גדולה, ואנחנו ניצלנו זאת והסתלקנו דרך הארובה. מיד עברנו לאזור סוסנובה אל ידידו של אבי, בעל חווה גדולה. איתו ניהל אבי עסקים בימים שלפני המלחמה.

כאן אזכיר מנהיג אחר של א.א.נ. — הכומר הומניצקי — שהסתתר בטחנת הקמח שלנו בימי השלטון הסובייטי. הוא הבטיח לגמול לנו על העזרה. שהושטנו לו. כשנודע לו על מעצרנו דאג לכך שהמשפחה, שנשארה בבית, לא תיפגע. הוא גם הציע לנו להסתתר בתוך בית תפילה קטן בתוך יער. אולם אבי חשש, שמא ישנה את דעתו וימסור אותנו לידי הגרמנים, לכן החליט על דרך אחרת.

כשנה שהינו בחווה, מועסקים בעבודות שונות. אחרי כן נאלצנו לעזוב, מכיוון שבעל החווה חשש מן הגרמנים ועוזריהם.

החלטנו לבנות בונקר בתוך קיר של תעלה. חפרנו בלילות. את האדמה נשאנו בתרמילי גב ושפכנו אותה בהמשך התעלה.

באחד הימים עבר רועה ביער, וראה את ישראל אחי. בשלוש לפנות בוקר הוקף האזור על ידי גרמנים ואוקראינים עם כלבים. הבונקר נתגלה, וכל משפחתי נרצחה. רצה הגורל, שאני ואחותי פרידזייה לא היינו באותו הזמן בבונקר, וכך ניצלנו. מרחוק שמעתי את אחותי הגדולה מתחננת: "אנא, רחמו עלי, אני כל כך רוצה לחיות!". ואבי, שהיה לו אקדח, הצליח להרוג אחד השוטרים ולפצוע אחר. את אחי הקטן, שנפצע, הבאנו לכפר אל ידיד, אבל לא היתה אפשרות להגיש לו כל עזרה, והוא נפטר.

בשכבי ביער בין אילנות ושיחים המכוסים בשלג לבן, ללא לחם וללא מים. אני נושא תפילה לאלהים. כוחותי עזבוני. המערה צרה, מתאימה לחיה ולא לאדם. אי אפשר לעמוד בה ולא לשבת. רק לשכב אפשר. תקוותי היחידה שלא תעזבני, אל רחום. אתה שבחרת בנו, אתה שומע את הזעקות המחרידות "שמע ישראל", אתה הרואה איך הרוצחים הנאציים ועוזריהם יורים בנו, הורגים גברים ונשים, זקנים וטף, ואינך עונה לזעקת המעונים. העם הזה המעונה. העם הזה מעונה בגיטאות ובמחנות, עד תאי הגזים הגיע — לקיים את האמור בתפילה "שנהרגו, שנחנקו, שנשרפו". הויה לי! אין לנו יכולת להתגונן. רודפים אחרינו ביערות ובבונקרים... הענק לי את חיי כדי לנקום, אלהים!

אני ואחותי החלטנו לצאת מן היער ולחפש אוכל. השפם הגדול שגידלתי, הלבוש המתאים והמבטא האוקראיני הסתירו את מוצאנו. כשנודע לי על קבוצות פרטיזנים, המגייסים צעירים לשורותיהם, החלטתי להצטרף. אבל מקרה עצר בעדי מלהצטרף אליהם בעוד מועד.

זה היה באביב. יום אחד בעברי ביער ראיתי המונים מצטופפים במקום אחד. שאלתי, מה קרה? ענו לי: יוצאים מבית התפילה. הרגשתי, כי זה משהו אחר. כשהתקרבתי, ראיתי גופות של צעירים יהודים תלויים על העצים. הם ניתלו בטענה, שניסו לירות באוקראינים. אז הבנתי מה קורה ליהודים, המבקשים להצטרף לאותן קבוצות פרטיזנים. החלטתי לא להתקשר לאף אחד, אלא לחכות לבואם של פרטיזנים רוסיים, אשר פעלו לא הרחק מן המקום — בפודהייצה — בז'זאיני. החזית היתה אז קרובה אלינו.

בסוף שנת 1943 הצלחתי איכשהו להתקשר לפרטיזנים רוסיים, אם כי חששתי גם מהם, במיוחד בגלל אחותי בת האחת עשרה, שהיתה איתי. הם אמנם הסכימו לקבלני יחד עימה, אף על פי שהדבר לא היה נוח להם.

אחר כשבועיים עזבנו אותם, ועברנו לאזור אחר (איני זוכר מה שם המקום). גם שם נתקלתי בפרטיזנים רוסיים, שפעלו על פי הוראות הצבא האדום. הם חקרו אותי מנין אני, מי אני. איתם נשארתי עד בואם של הסיירים הראשונים. עברתי שם סידרת אימונים בסיסיים. קצין גיוס ביקש ממני את אלה אשר שיתפו פעולה עם הגרמנים ועוזריהם.

בהיותי בצבא האדום בלובלין מסרתי לבית המשפט הצבאי רשימה ארוכה של כל אותם האוקראינים, אשר שיתפו פעולה עם הגרמנים: התעללו, רצחו, גזלו רכוש. אחרי כן קיבלתי תשובה מן הקטגור הסובייטי, בה הודיע לי, שכל אלה נשפטו על פי החוק הצבאי בתקופת מלחמה.

אחר זמן החלטתי לבקש העברה ליחידה צבאית, אך לא מצאתי פיתרון לאחותי פרידזיה, שהיתה כל הזמן איתי. נפגשתי עם אחד הקצינים בדרגת סרן, וסיפרתי לו על כך. הוא הציע לי להעביר אותה הרחק מהחזית לכפר על יד דניפרופטרובסק, לבית אמו, אשר תטפל בה ותדאג לה, ושם היא תישאר עד תום המלחמה. אחותי לא היתה מאושרת מזה, אבל הבינה, כי אין דרך אחרת. היא גם ידעה, שנשבעתי לנקום ברוצחים. הקצין אמנם הסיע אותה לכפר הזה, ואני שלחתי לה חבילות וגם כסף. היא נשארה שם עד שהשתחררתי מן הצבא.

בצבא הועסקתי במחלקה הפוליטית של המפלגה בחקירת שבויים גרמנים, כי ידעתי את השפה הגרמנית. היתה לי ההזדמנות לפגוש גנרלים וקצינים נאציים פנים אל פנים ולחקור אותם...

עם תום המלחמה ביקשתי להשתחרר מן הצבא, אולם לא איפשרו לי זאת בנימוק, שתפקידי בטחוני וסודי, לכן אי אפשר לשחררני. אני טענתי לעומתם, שהתפקיד הזה היה חשוב מאוד בזמן שהתנהלה מלחמה, אבל כעת אינו חשוב עוד. קיבלתי אות המלחמה ״קראסנאיה גביאזדה״ — כוכב אדום — ואותות אחרים עם הערכות ודיפלומות. נאלצתי להמשיך את שרותי בצבא עד שנת 1947. עז היה רצוני להשתחרר, כי רציתי להחזיר אלי את אחותי, ורציתי לחפש משפחות שאבדו, ובעיקר רציתי לעלות לארץ ישראל!

פניתי לרופא בבקשה, שיתערב למען שחרורי, אך הוא לא יכול לעשות דבר. אבל אחר כמה חדשי ״מחלה״ התערב הרופא והמליץ על שחרורי עקב מצב בריאותי. שוחררתי, הבאתי את אחותי פרידזיה, ויחד יצאנו לפולין.

זכור לי, שאבי ז״ל היה נוסע מדי שנה אל הרבי מהוסיאטין, בזמן שהיה מתארח אצל משפחת מילגרום בסקלאט. בחג השבועות בשנת 1937 או 1938, סמוך לפרוץ המלחמה, ביקרתי עם אבי אצל הרבי. הוא מסר לי קמע ואמר: שמור על הקמע והחזק אותו תמיד בימינך, והוא ישמור עליך במצוקה. וכך קרה. תפרתי את הקמע בחגורת המכנסיים מצד ימין, הוא היה איתי עד סוף 1944, אבל אבד לי לפני ההתקפה הגדולה של הצבא האדום באזור ורשה, בדרכו לברלין.

יושב ראש הארגון ברנרד לרנר היה שותף פעיל בהוצאה לאור של הספר על עיירתנו.
הוא נלקח מאיתנו טרם עת ולא זכה לראות את הופעת הספר.
ופטר ב־י״ז לאדר תשמ״ח (6.3.1988)

יהא זכרו ברוך.

דוד טירהויז מספר

בילדותי גרתי בוינה, אחרי כן בפודוולוצ׳יסקה. בשני המקומות קראו לי דוניו. בשנת 1937 עברתי לגור בעיר לבוב, בימי שלטון הרוסים. בשנים 1941־1939, היתה לי משרה גבוהה, ומכונית עמדה לרשותי. בשבתות ובחגים לא עבדתי בטענה שאני בדרכים.

עם כניסת הגרמנים ללבוב היו האוקראינים ימח שמם ראשונים לערוך פוגרום ביהודים. הרוצחים הנבזים הרגו אז אלפי יהודים, והגרמנים היו להם למגן. אחר זמן קצר נאלצתי לעבור מדירתי ל״יודן־פירטל״ — (רובע יהודי), ואחרי כן לגיטו. משם הגעתי למחנה הריכוז ינובסקה. שם הלשינו עלי, שהברחתי נשק, והעבירו אותי למחנה ההשמדה ״זונדר קומנדו 1005״. זו היתה משרפה.

מה שעבר עלי במחנה תואר בספרו של THE DEATH BRIGADE JANOWSKA ROAD LEON WELICHKER WELLS, בהוצאת HOLOCAUST LIBRARY, NEW-YORK. בפרק 34 מסופר עלי. הספר תורגם לפולנית. איך ניצלתי ומה עבר עלי אפשר לקרוא בספר ״דעת משה השל״ מאת הרב פישל אפרים רבינוביץ.

אני הצלתי אחרי המלחמה חמישה־שישה ילדים קטנים מציפורני שונאינו. מכיוון שהייתי לבד, לא יכולתי לטפל בהם, לכן מסרתי אותם לידי משפחות הגונות, ושילמתי להן בעד החזקתם. שני מקרים זכורים לי: ילדה אחת בת שלוש הוחזקה על ידי נוצריה תמורת כסף. שמה היה — לדברי הנוצריה — שוורצוואלד. אחר שפיציתי את הנוצריה מסרתי את הילדה למשפחת הלברטל. הם לא לקחו כסף עבור החזקתה. אחר זמן סיפרו לי, שהעבירו אותה למשפחה בלונדון. הילדה השנייה היתה בערך בת עשר, אמרו לי, ששם משפחתה פדר, ושכאילו היתה להם חנות בולים ברחי וולאבה. מסרתי אותה למר קרטין ע״ה ולכלתו. גם הם לא לקחו כסף בעד החזקתה. קרטין סיפר לי, שאחר שנים הוא נסע עם אשתו ועם הילדה לקרקוב. יום אחד בלכתם ברחוב באה מולם אשה, שהכירה את הילדה והתעלפה. זו היתה אמה. הוא אמר לי שהם נמצאים בישראל. הם רצו להיפגש עמי. אבל לא רציתי לתת להם את כתובתי, כדי שלא יחשבו שמגיע לי משהו.

בשנת 1945 חזרתי לוינה. בזמן ההוא עזרתי ברכישת נשק מפראג. משה סנה היה פעיל בזה. גם עזרתי לאנשי ״הבריחה״ ולשליחים מישראל. מטעם כמוס ידעו רק שלושה ידידים מושבעים את כתובתי בוינה: שני אחים מארץ־ישראל יוסף ואפרים דקל — יוסף היה מופקד על תפקידים מיוחדים, ואפרים היה מנהל נמל יפו — וטייכהולץ ברונק, מנהל המחנה ״בית רוטשילד״ בוינה. הוא חי וגר בניו־יורק.

בוקר אחד צלצלו בדלת דירתי, שהיתה במרכז וינה. פתחתי. בחור חיוור ונרגש שאל אותי, אם הוא יכול לדבר עם דוניו טירהויז. אמרתי: אין אני מכיר אדם בשם זה. הוא החוויר עוד יותר. שאלתיו: מי שלח אותך? ענה הבחור, ששמו ארתור, וכי יוסף דקל שלח אותו. הכנסתי אותו. אמר הבחור, שקרה אסון,וברונק טייכהולץ

ויוסף אמרו, שרק דוניו יכול לעזור; בלינץ תפסו הרוסים טרנספורט של כמאה וחמישים יהודים מרוסיה — ביניהם אנשי צבא בדרגות גבוהות — ומאיימים עליהם לשלוח אותם חזרה לרוסיה. שם צפוי לאחדים מהם פסק דין מוות. התקשרתי עם ברונק ועם יוסף. והם אמרו לי, שארתור בסדר גמור; חוץ מזה יש התחייבות מן הג׳וינט ומן ״הזקן״ בן־גוריון על סכום בלתי מוגבל. בקיצור — הפעלתי את הקשרים שלי ושיחררתי את הטרנספורט. כמובן שלא לקחתי אף פרוטה עבור ״שרות״ זה, להיפך, ארתור ביקש שאוסיף כסף להצלת יתומים. נתתי לו חמש מאות שטרלינג.

בן־גוריון שלח שני מכתבים בעניין זה. אחד מהם לקח, נדמה לי, יוסף ז״ל. את השני לקח — אם איני טועה — אשר בן־נתן, הוא ארתור.

על משפחת ברייר

(דברים שכתבה מלגושה (הערה 1) אל דב ברייר על גורל משפחתו בתקופת השואה)

הגעתי אליהם — אל הוריך — מסקאלט ברגל, כי לא היה כל כלי רכב באותו היום. היתה שעת ערביים. הם ישבו בחושך, לא העזו להדליק אור, והביטו החוצה דרך החלון. שהיתי במחיצתם של הוריך יומיים ועזרתי להם באריזת חפציהם, כי על פי פקודת הגרמנים היה עליהם לעזוב את העיירה בכיוון סקאלט.

הוריך שמחו מאוד איתי, כי היו מנותקים זמן רב מכל המשפחה. הם מאוד התגעגעו אליך, ברקו יקירי. היית הצעיר בין כולם. לא ידענו מה עלה בגורלך, לכן הבטחנו זה לזה, שמי אשר יישאר בחיים חייב למצוא אותך בכל מחיר.

למחרת הוסעו אל העיירה סקאלט ושם נרצחו יחד עם שלושת אלפים יהודים אחרים. זה היה ב־18 בנובמבר 1942.

ואשר לאחיך שבח — עם כניסת הגרמנים לעיר לבוב, הייתי סוגרת את אחיך עם חברו מציו גרינברג בחדר, ואני יצאתי לעבודה, כדי שנוכל להתקיים. כל זה נמשך כשמונה חדשים. באותו הזמן ביקרה אצלי דודה מינה (הערה 2) וביקשה מעט מזון בשביל סבא שבתאי (הערה 3), שרעב ללחם.

חיים (הערה 4) עם משפחתו היו אז בגיטו בסקאלט. אליו באתי עם שבח, ושם הוא הסתתר בסטודיו לצילום שלו.

ב־30 ביוני 1943 ניספו גוסטה ומרצל (הערה 5) לנגד עיניו של חיים. הוא עצמו נלקח אז למחנה עבודה, ואני עם שבח חזרנו ללבוב. הנסיעה ההיא היתה נוראה: כל נוסע לא־יהודי ניסה לזהות יהודים ולמסור אותם לידי הגרמנים.

המצב הלך והחמיר. הגרמנים ועוזריהם חיפשו יהודים בכל מקום, אפילו בעליות הגג ובמרתפים. גם אמצעי מחיה לא נותרו לנו. אחרי שהפסקתי לעבוד, ואחר שאזלו כל האמצעים ממכירת כל מה שאפשר היה להשיג עבורו מעט אוכל. שבח

נכנס לדיכאון, היה שבור לגמרי ובכה כמו ילד — מהמתח העצום ומפחד בפני הבאות.

אז החלטתי להוציאו מן העיר הזאת ולהביאו אל גבול הונגריה, כי לפי השמועות שם אפשר היה עוד להתקיים תקופת מה. היכרתי רוסי, שעסק בהברחת יהודים אל מעבר לגבול זה. וכיוון שאי אפשר היה עוד להסתתר בלבוב החלטנו — אחר כמה ימי התלבטיות והתיעצויות — כי שבח לבדו בלבוש של עובד רכבת ובעזרת הרוסי ינסה לעבור להונגריה, אולי יצליח.

בחרנו ביום ה־1 בינואר 1943, יום חג לנוצרים — אז נמצאים הרבה גרמנים בחופשה — כיום הגורלי. אבל הגורל רצה, שדווקא אז התמרדו יהודים באחד המחנות שבאזור, הרסוהו ונסו להימלט, והגרמנים ערכו מצוד נרחב אחר הבחורים, ונראה כי שבח נקלע באותן הנסיבות.

יותר מזה איני יודעת מה קרה לו. רק זאת אני יודעת, שאילו נשאר בחיים היה חוזר. זמן רב חיפשתי אחריו, אך לשוא.

לאחר מכן נסעתי שוב לסקאלט אל חיים. הוא המשיך לעבוד כצלם בשביל האס־אס. אני הייתי משיגה לו חומר צילום בלבוב. לאחר מכן הוא הסתתר אצל איכר בכפר, הוא ועוד כמה משפחות. אך הגורל התאכזר בהם, ובפורים 1944 — ימים אחדים לפני השחרור על ידי הצבא האדום — נרצח חיים. הוא וחלק מן המסתתרים, על ידי כנופיות בנדרה (הערה 6).

הדודים אלטן ופיניו ניספו גם הם באחת האקציות בלבוב. סבא שבתאי מת מוות טבעי חדשים אחדים אחר הכיבוש הנאצי, בן 102 שנים היה במותו (אבל ראה הערה 3).

1) מלגושה היתה אשתו של שבח ברייר ז״ל, אחיו של דב. בהיותה לא־יהודיה יכלה לקשר בין כל בני המשפחה בתקופה השואה. את הדברים הנ״ל כתבה אחר המלחמה. בשנת 1948 או 1949.

2) דודה מינה, אחותה הצעירה של האם, התגוררה בלבוב.

3) סבא שבתאי (שאבסע) זך ז״ל גר גם הוא בלבוב. נולד בסלוניקי, אבל בגיל צעיר נדד לפולין והתיישב בלבוב. היה בין האמנים הבולטים בגאלציה. במיוחד התפרסם בציורי קיר ותקרה בבתי כנסת ובפיסול בעץ ובאבן. אפשר היה לראות את עבודותיו בבתי הכנסת של סקלאט, קופיצ׳ינצי, מיקולינצי, גז׳ימלוב, רדזיכוב, זלוציוב, ז׳ורבני, פודוולוצ׳יסקה, בולכוב, יאנוב ובלבוב כמובן; וגם בכנסיות נוצריות. היה בקיא בתנ״ך (משם שאב את השראתו לציוריו) ובלשון העברית; הוא גם ניגן בכינור. את כל זה הוא למד בכוחות עצמו. הפרטים הנ״ל לקוחים מתוך הספר Kultura i Sztuka Ludu Zydowskiego na Ziemiach Polskich 1935 Luow. Dresdner Goldstein. היו לו חמש בנות (אחת מהן, זיסל, היתה אמו של דב) ושלושה בנים, גם הם ציירים. אמנות הציור התקיימה במשפחה במשך דורות אחדים. הוא נפטר בגיל 103 שנים. שלושה חדשים אחר כניסת הנאצים לעיר.

4) חיים ברייר ז״ל, אחיו הבכור של דב.
5) מדובר על אשתו של חיים גוסטה ועל בנם מרצל.
6) כנופיות בנדרה — אוקראינים משתפי פעולה עם הנאצים בתקווה, שיזכו מהם לעצמאות ארצם. הצטיינו באכזריות כלפי יהודים.

הערה: מפי דב (ברקו) ברייר: אני מפרסם מכתב זה, כדי לכבד באמצעותו את זכרם של: אמי זיסל, אבי דוד, אחי חיים ושבח והמשפחה כולה — יהיה זכרם ברוך!

סיפורה של רחל'ה פלשנר
(מבית הירשקלוי)

בפרוץ המלחמה בשנת 1941 הייתי בפודוולוצ׳יסקה, וכשהגרמנים נכנסו לעיירה שלנו הסתתרנו — אני ומשפחתי. ועוד כמה משפחות — בבונקר אצל תבואשור. אבל הגרמנים הוציאו אותנו משם. אני זוכרת איך שאחד הגרמנים תפס את אבי בזקנו. התחננתי לפניו, שירפה מאבי, שיניח לו. למרבה הפלא הוא נענה לבקשתי. חזרנו לבונקר. כעבור יומיים חזרו הגרמנים לחפש יהודים. הגויים הצביעו כמובן על הרחוב שלנו, הוא רח׳ ד״ר דויד. באותו יום הוצאו הרבה יהודים מבתיהם, ביניהם היו שמעון תבואשור, פייבוש לוקמן עם אביו, ועוד יהודים, שאת שמותיהם איני זוכרת. חלק מהם נהרגו באכזריות. גם אבי ז״ל, אשר שכב אז במיטה. אבל ליד דלתם של משפחת בומזה עמדו שני גרמנים, והם לא נתנו לאיש להיכנס לבית ולחפש בו אנשים.

לאחר תקופה הועברו קצת משפחות לסקאלט, ומשפחות אחרות הועברו לזברז׳. אנחנו — משפחתי ומשפחת פויירשטיין (אחות אבי) — הועברנו אל הגיטו בסקאלט. באחד הימים אספו יהודים רבים מן הגיטו לתוך בית הכנסת; גם אני ואחותי היינו שם. משם הובילו אותנו במכוניות, מי יודע לאן? אמרו: לברגן בלזן. אחותי מלכה ואני קפצנו בדרך מן המכונית. הצענו גם לבתם של משפחת גלר להצטרף אלינו, אבל הם לא הסכימו. נותרנו שתינו בתוך שדה.

למחרת פגשנו כפריים. מהם נודע לנו, שהגרמנים מרכזים את צעירי סקאלט ב״לאגר״. החלטנו גם אנחנו להצטרף אליהם, וכך עשינו. במשך זמן מה עבדנו שם בעבודות שונות.

באחד הימים נודע לנו, שהגרמנים החליטו לחסל את ה״לאגר״. אז ברחנו. עלינו על ארגז, שעמד על־יד הגדר, בעזרתו עברנו את הגדר, והסתתרנו בשדות. ראינו אחרים הולכים בעקבותינו.

הסתתרנו בתוך התבואה בשדה. ראינו את הכפריים רוכבים על סוסים, מסכות על פניהם, ומחפשים אחרינו. למזלנו לא גילו אותנו. למחרת השכם בבוקר שוב ראינו אותם מסתובבים בשדות, וחרמשים בידיהם, אולי כדי לשחוט אותנו.

מהשדות עברנו ליער. חלק מאיתנו הצטרפו לפרטיזנים, שפעלו מתוך היערות נגד הרוצחים. אבל אנחנו ועוד משפחות אחדות הסתתרנו בבונקר ביער. אוכל — כגון תפוחי אדמה, כרוב וגזר — הישגנו בשדות.

יום אחד הופיעה אצלנו אשה מן הכפר קצ׳נובקה שליד פודוולוצ׳יסקה והציעה לנו להצטרף אל הגילסונים, המסתתרים בבונקר שבביתה. אחרי כן התברר, שיעקב גילסון הוא ששלח אותה אלינו. היא הביאה איתה לחם ודברי מאכל אחרים וחילקה בינינו. אחרי כן עלינו על עגלתה ונסענו איתה לקצ׳נובקה. בבונקר שבביתה בילינו — יחד עם האחים גילסון — את שארית התקופה עד השחרור. האשה ובעלה האוקראיני התייחסו אלינו יפה מאוד, גם אוכל הביאו לנו פעם אחת ביום.

לאחר כניסת הרוסים חזרנו לפודוולוצ׳יסקה. שם פגשנו את שייקה ואטקה בירנבוים, את יהודה לאופר ואשתו, את איז׳ו ז׳רקובר, את אטקה פולק, את פפה גלס ואמה, ועוד יהודים לא מקומיים, ששרדו אחר מלחמה.

אני זוכרת איך הגרמנים גייסו יהודים לעבודת פרך. איך היכו את אבי, אחר כך הכניסו אותו לשוק, שם ישב בהסגר בלי אוכל. בקושי הצלחנו להוציא אותו משם.

וזכורה לי חברתי מינה גנג. כשהייתי ב״לאגר״ בסקאלט נודע לי, שמינה שוכבת בבית החולים כרותת רגלים. כשעבדה בתחנת הרכבת של פודוולוצ׳יסקה עם עוד אנשים, הסתתרה יחד עם אחרים מפני גשם מתחת לקרון רכבת. בראות זאת הגרמנים הניעו את הקרונות, וכך קרה האסון. ניסיתי לעזור לה. הבאתי לה אוכל, שקשה היה להשיגו. אבל כל זה לא הועיל. היות ולא קיבלה טיפול רפואי, ניתקה הגנגרנה את חוט חייה הצעירים.

בשנת 1945 יצאנו לפולין. התגוררנו בעיר ביטום שבשלזיה, כשאנו נעזרים בג׳וינט. אבל החלטנו להיפרד מארץ זו ולעלות ארצה.

בדרכנו לארץ הגענו בקבוצה מאורגנת לאוסטריה, למחנה ״רוטשילד״ בוינה. משם עברנו למינכן, לקיבוץ בני־עקיבא. ובשבת אחת יצאנו ברגל כאלף איש למחנה אחר, ומשם נסענו לפרייביץ. כאן היכרתי את בומה. התחתנו, ועברנו ל־ Schule Bauer שליד Bayruth.

משם עלינו ארצה באניית ״אקסודוס״. כידוע לא נתנו לנו לעלות לחוף הארץ, אלא הוחזרנו לגרמניה. עברנו את כל התלאות יחד עם האחרים. לאחר כמה חדשים הגענו — סוף סוף — לארץ ישראל.

זוניו לוינסון

לזכר בני משפחתי שאינם!

אנחנו שרידי השואה הנוראה כמו אודים עשנים משרפה גדולה, חייבים להנציח את זכר יקירינו.
חובה קדושה היא לנו לספר ולכתוב עליהם כדי ששמותיהם ייזכרו אחרי שאנחנו המבכים אותם בלבותינו כבר לא נהיה.

זה הדבר האחרון שנותר לנו לעשות לכבודם.
חמישה ילדים היינו. משפחה אוהבת ומלוכדת. אמא רצתה שהילדים יהיו תמיד תחת השגחתה. הקשר המשפחתי החם הזה היה לנו לרועץ.
סוניה אחותי הבכירה, שקטה וצנועה, יכלה על ידי נישואים פיקטיוויים דרך תנועה ציונית לעלות ארצה עוד לפני המלחמה.
לרוזיה היפה היו ניירות אריים שהשיגה בשבילה מרוסיה ברודבצוק. שתייהן סרבו לעזוב את הבית.
הסיו הילד הפיקח שלמד בסמינר לעברית בטרנופול וחלם להיות מורה לעברית בישראל, עמד כבר עם תרמיל על שכמו לברוח עם חברים צעירים, אבל הוחלט שצריך להיות ביחד, אי לכך לכולם ביחד חיכה אותו גורל.
אמא חלתה מדאגה לעתיד בניה ובנותיה, היא מתה מתשישות וזכתה עוד להיקבר בהתאם למסורת היהודית. היא נטמנה ליד סבא וסבתא, קורבנות הפוגרום, שערכו האוקראיניים יום לפני כניסת הגרמנים לעיירה. אחיותי לאחר

יסורים רבים מצאו את מקומן בקבר האחים בהר "פייטל" בעיירה.

הסיו נשלח לעבודת פרך למחנה האיום "ינובסקה".

הוא הצליח לברוח משם אך חלה בטיפוס ולא היה לו כוח להמשיך — גורלו נחרץ.

לא אנסה לתאר כאן את הסבל, הפחד, הרעב וההשפלה המסתתרים בין השורות שכתבתי.

אחרים תארו את זה בספרים לא פעם. כתבתי את המשפטים האלה לכבד בהם את בני משפחתי, ואת כול תושבי פודוולוצ'יסקה.

יהיו דברי מצבה להם!!!

הסיו, נושא סרט "מגן דוד" על זרועו

זוניו

על תעודות אריות

משהורגש בגיטו, שהרוצחים הגרמנים מכינים עצמם לחסל את שרידי יושביו חיסול סופי, אחזה בהם אימה נוראה. אנשים אלה, שהיו דומים יותר לצללי אדם מאשר לאנשים, למרות הימצאם במצב נואש — הם רצו לחיות!

רצונם העז לחיות חזר והצית בהם ניצוץ של תקווה, אשר היה כקרן אור להאיר נתיב באפלת הימים; אשר היה להם כקרש הצלה לטובע במים זידונים. הם נאחזו בסיכוי להשיג תעודות אריות.

מטעמים מובנים היה קל יותר לנשים להסתיר את זהותן היהודית מאשר לגברים, אבל גם להן היה הדבר כרוך בסכנות אין ספור. לא כל אשה יהודיה היו לה התכונות ה״אריות״ המתאימות: שליטה מוחלטת בשפה הפולנית ובשפה האוקראינית; מראה חיצוני ״נכון״, כלומר עינים כחולות ושיער בלונדי, ובנוסף על אלה — כסף, הרבה כסף. היו משפחות, שכספם לא הספיק אלא לאחת מבנות המשפחה, אז האם היתה משכנעת את הבת שתסכים להציל את עצמה, ואילו הבת העדיפה לחלוק את הגורל האכזר עם אמה.

מי ששיחק לה מזלה, והיו לה כל הנתונים הדרושים, וגם השיגה תעודות אריות מתאימות לה, עדיין נערמו קשיים לפניה: איך תצא מן הגיטו אל הצד הארי? איך תברח אל סביבה רחוקה וזרה, כדי שלא יימצא שם אדם שיכירה?

אם עברה את כל השלבים האלה בהצלחה, היה עליה לדעת איך להתנהג בסביבה הזרה כדי שזהותה האמיתית לא תתגלה. הגרמנים עלו מהר על התופעה הזאת ולא חסכו מאמץ — ונעזרו בזה על ידי פולנים ואוקראינים — לתפוס את קרבנותיהם. הם סקרו וחיפשו וחקרו כל מי שחשדו בו; חקירות אלה נסתיימו לרוב באופן טרגי ביותר.

מי שהעלימו את זהותם היהודית צריכים היו לדעת לשחק את תפקידם יום יום ושעה שעה, לסגל לעצמם הרגלים ומנהגים של המקום שנזדמנו אליו, כדי שלא יעוררו את חשד התושבים נגדם. והרי היו בין התושבים מלשינים, אשר ריחרחו ובלשו ברחובות ובשווקים ובבתים ואפילו בכנסיות.

הנשים "על תעודות אריות" נוח היה להן להשכיר עצמן לעבוד כעוזרות בבתי עשירים. ואם בעלת הבית מצאה לנכון לשחרר את "העוזרת" מדי פעם לכמה שעות חופשה, עמדה העוזרת בפני דילמה קשה: מצד אחד פחדה מן הרחוב, פן יכיר אותה מישהו מן העוברים ושבים; מאידך חששה, שאם לא תקבל בשמחה את הצעת הגבירה, יעורר סירובה חשד אצל הגברת: איך זה תסרב נערה לבלות קצת מחוץ לבית?

מעט נשים יהודיות הצליחו לעבור את השואה כשהן מסתתרות מאחורי זהות בדויה בעזרת תעודות אריות. אחת מהן היתה בת־דודתי רוז'ה גוטליב, בתם של טוביאש ויטקה גוטליב. היא היא שחוותה את כל החוויות, שתיארתי למעלה. את סיפורה שמעתי מפיה בעת ביקורה הקצר בישראל. אחר המלחמה היא נישאה להניק גאלר, עמו היגרה לקנדה — תחילה למונטריאל, אחרי כן לטורונטו. במקום החדש עשו חיל, ובביתם החדש גידלו בת ובן: ז'אנט ומייקל.

מה חבל שדווקא בארץ החופש היא חלתה במחלה קשה, ממנה נפטרה — לצערם הרב של כל קרוביה, ואני בין המצטערים מרה על אבדנה. ממשפחתי הגדולה נשארה היא בת־דודתי היחידה, והנה איננה.

לה מוקדשת רשימה זו.

יהא זכרה ברוך.

לורקה ז׳ק־פרידמן מספרת

בפודוולוצ׳׳סקה גרנו ברחוב טרנופולסקה ע״י ביתם של משפחת טבק. שבע נפשות היינו, אבינו ר׳ שלמה, האם פרידה ואנחנו הילדים — דודיק אחי הבכור, אחותי הגדולה ממני רגינה, אני, ושתי אחיותי הקטנות ממני בטקה ודזיונקה.

אבי ז״ל התפרנס מהוראה. לימד מקצועות כללים אך בעיקר היה מומחה לשפה הגרמנית. הוא היה אהוב על תלמידיו. אחרי פטירתו של אבינו, אמנו פתחה חנות מכולת קטנה, ומזה התפרנסנו. בכול כוחותיה היא לחמה למען צרכי ילדיה.

ברבות הימים זכתה גם למעט נחת. דודיק בנה הגיע כבר לדרגת מנהל חשבונות מוסמך. נשא לאשה את פיפה מבית פרידלנדר, ונולדו להם שני ילדים.

רגינה אחותי עדינת הנפש נישאה לפלטיאל וישניאק. פלטיאל הטוב לקח חלק בכל הבעיות והדאגות של משפחתינו.

בשנת 1935 עליתי ארצה וכל משפחתי שנותרו בפולין לאחר מכן עברה לגור לסטניסלבוב. חליפת המכתבים שלי עם משפחתי היתה תכופה ורצופת אהבה וגעגועים עזים.

קוויתי עוד לראותם, לחבקם לנשקם אך השואה מנעה זאת, כולם נספו...

הגרמנים רצחו אותם: אמי, אחי ומשפחתו, רגינה, פלטיאל, בטקה, דזיונקה ועוד הי״ד!

על אחי דודיק ספרו אלה שניצלו, שהגרמנים השליכוהו לתוך באר עמוקה הוא נאנח וקרא לעזרה וכאשר הגיחו מאי־שם, מבונקר שני יהודים לעזרתו השליכו הגרמנים גם אותם לבאר, וכך הם גוועו שם.

מכל המשפחה הענפה שלנו נותרו ויטיה רונזפלד שהוא כעת במונטריאול — קנדה. צעסיה בתו של יוסף פרידמן עם שני ילדיה נשארה עד היום הזה בפודוולוצ׳יסקה.

רשימת קדושי פודוולוצ׳יסקה
אשר הושמדו ב״הר פייטל״ ביום ו׳ תמוז תש״ג

הערה: הרשימה הורכבה בהסתמך על זכרונם של יוצאי העיירה, וייתכן שאינה שלמה.

שם משפחה	מס׳ נפשות	שם משפחה	מס׳ נפשות
אדרייך	5	ברק	2
אלדרייך	3	גולד	5
אוירבך דושקה	2	גולד (אופה)	6
א׳גר	2	גולד (מסופרנובקה)	1
אפשטיין	5	גולדברג	3
אשכנזה	2	גולדמן איזיו	3
אשכנזה	4	גולדשטיין	2
באב״ד	3	גולדשטיין	2
בומזה	2, 3	ג׳ילזון	1
בוקסבוים	1	גלבר	1
בזלינסקי	5	גלבטוך איזק	1
בילר, בילר ש׳	1, 2	גלם דיסיה	4
בירנברג	1	גרוס	2
בלומנטל	2	גרוסמן	2
בס	3	גרוספלד	2
בראס	1, 2	גרין	1
בראס	2	גרינבוים	3
ברוקשטיין	2	גרינבוים	2
ברלין	3, 3	גרינברג	2
ברנדורף	1	גרינהויט דוד ע׳	4
ברנדס	1	גרינהויט ליאון (ליב)	2
ברנקלאו יעקב	4	גרינהויט מניה	2
ברנקלאו (אמבר) רחלה	5	גרינשפן	2
ברנקלאו שלמה	5	גרינשפן	1

שם משפחה	מסי' נפשות
דורפמן	1
דיאמנט	1
דינר איזק	1
דישל	3
דלוגץ	3
דלוגץ־שניידרמן	3
דרבנר, גב'	1
דרט משה	3
דרימר	2
האוס	2
הוכמן	2
הופריכטר	1
הורביץ שרה	2
הנדורף	1
הירשקלאו	1
הלפרן	1
הלפרן	4
הלפרן גרשון	4
הלר	2
המבורגר	2
הנדל	1
הרץ, גב'	1
ואהל	2
ויגלר	2
ויגלר זיגמונד	2
וילנר	2
וינזפט	3
וינטרויב	2
ויסברוד	2
וישניאק סיגל	1
ולדינגר	5
ולדינגר א'	1
ולטוך	1
ורהפטיג	2
זוכמן	1
זילברמן	2
זילברמן	3
זירקובר ברונו	1
זירקובר ה'	1
זירקובר הלה	1
זירקובר טובי	1
זירקובר קובה	1
חוון אוזיאש — סופרנובקה	4
חוון לורקה	1
חריין	2
טורן	2
טייבר יונק	1
טייטלבוים	1
טייכהולץ	1
טישלר הלקה	4
יוריש	2
יוריש פפה	1
ירציובר	2
כהנא	2
כהנא	1
כץ איזק	1
כץ חיים	7
כץ יעקב	4
לוינזון	2
לורבר	2

שם משפחה	מס' נפשות
למפל	1
מטפס	2
מיגדן דולק	1
מיגדן וילו, שעיה	2
מרדר	3
מרדר יוסף	3
נוימן	1
נוימן בטקה	1
נוימן ברל	3
נוימן נ'	2
סגל ל'	3
סיגמן רגינה	1
פוגל	1
פוגלמן	4
פוגלמן ליאון	1
פולק ברוך	2
פולק ע'	2
פופר	1
פופר	3
פורמן סלומון	3
פורמן צלאל	2
פיינטוך	1
פיינשטיין	1
פינדלינג יעקב	2
פיק	1
פישר	1
פלדמן אברהם	6
פלדמן מיכאל	2
פלשנר	3
פלשנר	1
פפר	2
פרידלנדר	2
פרידמן	2
פרידמן	1
פרידמן (אשת רופא)	1
פרידפלד — זדנישובקיה	5
פרנצוס	2
פרנקל	4
צוויג אוזיאש	4
צווילינג גרשון	2
צימט	1
צימרמן	1
צימרמן	1
קוזימר	2
קורנהמר	1
קורנפלד	2
קורנפלד	2
קיווץ	3
קליינר	4
קצזר	1
קצזר	1
קרמר	3
קרמר	3
קרמר	4
רבי	3
רביץ	3
רביץ גוסטה	3
רדנר	2 ,2
רוזן	2

שם משפחה	מס׳ נפשות	שם משפחה	מס׳ נפשות
רוזנבוים	1	רצנשטיין פפה	3
רוזנבוים ע׳	4	שוימר	1
רוזנבלום	3, 3	שוורץ מ׳	1
רוזנשטראך	4	שולר	3
רוטשטיין	2	שומסקר	3
רוטשטיין פפה	3	שטרוהוואסר	3
רייס	1	שטרנליכט	2
רייס	1	שכטר	3
רייסברג	3	שמאי רוסוכוביץ	1
רכל	3	שפייזר	2
רכל נחום	1	שפינדל	2
רכל נחמן	3	שפרלינג	2
רכל ש׳	2	שורץ מנדל	2

התמונה מתארת הוצאת עצמות הנרצחים בהר פייטל, הובאו לקבר אחים בבית העלמין במקום ע״י ד״ר קסטן וירצ׳ובר.

קס שלום ז״ל

בן הניך ופסיה, נולד בשנת 1923 בעיר פודוולוצ׳יסקה שבפולין.
עוד בילדותו הצטיין בלימודיו בבית־הספר העממי, שבו גמר 9 כתות. כבן 13 נשלח ע״י הוריו ללמוד בישיבה ואף כאן היה בין התלמידים המעולים. השתייך לתנועת ״המזרחי״ ושאיפתו היתה לעלות לארץ. בחוזרו מן הישיבה פרצה מלחמת העולם ועם כיבוש שטחי אוקראינה הפולנית ע״י הסובייטים המשיך בלימודיו בכוחות עצמיים, שקד על עברית, תנ״ך והיסטוריה.
עם החל התקפת הנאצים על ברית־המועצות, נמלט לפנים הארץ ובמשך חמש שנות שהותו שם היה מגויס כנהג קטר וטרקטוריסט. עם גמר המלחמה בא לפולין והצטרף לקיבוץ של הנוער־הציוני בעיר שצ׳צין. יחד עם חברי הקיבוץ עבר את גבול גרמניה ושהה שם כשנה וחצי.

עבר את כל תלאות מעפילי הספינה ״יציאת אירופה״ ואחרי נדודים רבים ירד בחוף הארץ ב־12 במארס 1948 ומיד התגייס לצבא, עוד בטרם הספיק להכיר את המולדת. בצבא נתגלה כשרונו ונשלח לקורס מקלעים ומאז שימש מקלען במחלקתו והשתתף בכל פעולות הקרב. בין חבריו היה ידוע כאיש רודף־שלום ורע טוב.

נפל ביום 11 ביולי 1948, בקרב בית־נבאלה.
השאיר אחריו אחות צרנה החיה בישראל.

יהא זכרו ברוך.

קילמן יוסף ז״ל

(בנה של פולה גרינהויט)

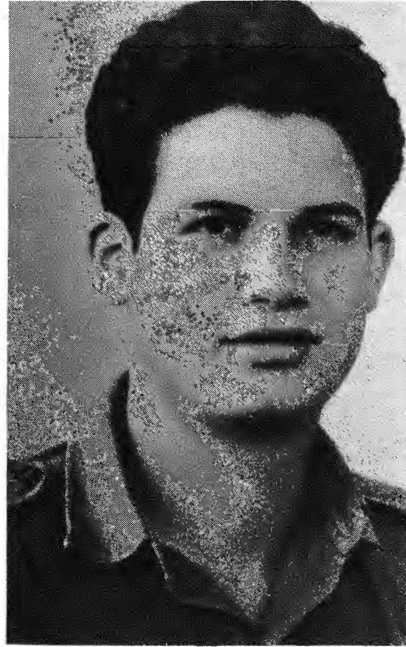
רב־טוראי יוסף קילמן ז״ל נתן את חייו למען מולדתו. הוא נפל בקרב שנערך בתל־פאחר ביום ששי, א׳ בסיון תשכ״ז (9.6.67).

יוסף ז״ל נפצע בידו בעת הקרב, חבש את עצמו ועל אף פקודת מפקדו להישאר — המשיך לנוע עם הכח עד היעד.

לאחר פציעת מפקדו לקח יוסף את היוזמה בידיו וניסה עם מספר חיילים להיכנס לתוך התעלות ובשעת טיהור אחד הבונקרים של האויב — נפל.

זכרו של רב־טוראי יוסף קילמן ז״ל הנו קודש ונצרנו בליבנו בגאון.

יהא זכרו ברוך!

יגאל אלדס ז״ל

(1967—1945)

יגאל נולד בתאריך 17.4.45 בחיפה, למד בביה״ס העממי ״אורים״ שבקרית אליעזר, המשיך בביה״ס המקצועי ״בת גלים״ וגמר כמסגר מכני.

היה ילד שקט וסגור בתוך עצמו, אהב ספורט (שחייה וכדור עף) והיה נוח לבריות.

לפני שירותו הסדיר עבד במספנות ישראל.

שירת כשנתיים וחצי בשירות סדיר כמסגר תותחים כבדים, היה חייל טוב ומסור, וכשהשתחרר משירות סדיר הועבר לחטיבת רגלים והפך לחייל קרבי. (דבר זה נודע לנו רק לאחר מותו).

כשנקרא ב־19.5.67 לשירות מיוחד כדי להגן על קיומנו, שכב בבית עם שבר באצבע הרגל. משוחרר היה מהעבודה לחודש וחצי, אבל משקיבל את הצו, קם וארז את חפציו; וכאשר אמא אמרה לו: ״אבל אתה במצבך אינך יכול אפילו ללכת״, ענה לה: ״אמא, אמנם רגלי פצועה אבל ידים לי בריאות לאחוז בנשק״.

ביום 9.6.67, במיסגרת ההסתערות על המוצב הסורי דרדרה נפצע קשה מרסיס מרגמה, ומת למחרת בביה״ח בצפת ונקבר בעפולה.

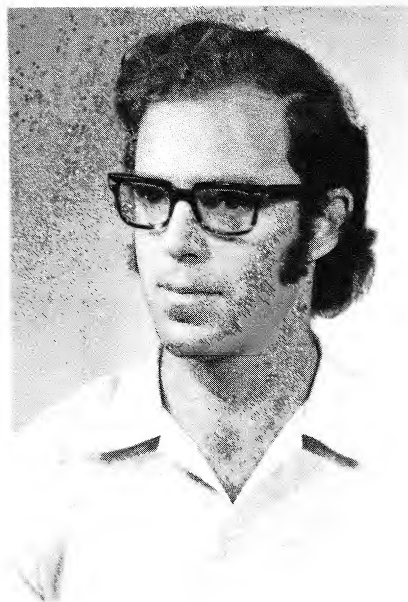
יגאל דאג להורים, אנשים חולים, את כל משכורתו היה מביא הביתה, וכל משאלת לבו היתה רק שירגישו טוב.

יום יום כתב מכתבים הביתה. במכתבו האחרון ביום שישי בבוקר, כשעתיים־

שלוש לפני נפילתו, כתב: "כאן ממש אין מה לעשות, אני נמצא בבטחון יותר מאשר אתם הנמצאים שם, אני מקווה לשוב בקרוב הביתה, **המלחמה הסתיימה**".
ת.נ.צ.ב.ה.

בשעה שכוח ב׳ שהה בשטח הכינוס על דרך מע"ץ, סמוך לגשר אשמורה, נפתחה הפגזה כבדה של מרגמות על הכוח שרוכז בשדרה. רב"ט יגאל אלדס, שהיה רגם ביחידה מס׳ 2, תפס מחסה בדומה לשאר החיילים. תוך כדי זינוקו — נשמטה הקסדה מראשו. לפני שהספיק לחובשה — נפגע מרסיס של פגז מרגמה בראשו. הוא הועבר במצב קשה ביותר לביה"ח בצפת, ונפטר שם ב־10.6.67.

סרן יצחק פ׳, כוח ב׳

נוימן דניאל ז״ל

בן ציפורה ושמעון. נולד ביום 13.9.1949 בחיפה. בן למשפחה ותיקה, דור חמישי בארץ ישראל. הוא למד בבית הספר היסודי ״בארי״, אחרי כן סיים את לימודיו בבית־הספר התיכון ג׳ במגמה המתימטית־פיסיקלית. דניאל, שכונה בפי כול דני, היה תלמיד מצטיין בעיקר במקצועות שבתחום מדעי הטבע.

בתחילת נובמבר 1968 גוייס דניאל לצה״ל והוצב כקשר ליחידת מילואים של חיל השריון. ליחידה זו היה נקרא לתקופות של שרות מילואים.

לאחר השחרור מן השרות הסדיר הוא למד בבית הספר להנדסאים שליד הטכניון, במגמה לכימיה. בבית ספר זה הוא למד בשנים 1971־1973. לאחר סיום לימודיו בציונים גבוהים הומלץ לעבודה בטכניון במחלקה להנדסה סביבתית כהנדסאי לכימיה.

במלחמת יום הכיפורים השתתפה יחידתו בקרבות הבלימה וההבקעה נגד המצרים בסיני. דני היה הקשר של המפקד. בכל ימי הלחימה שמר על קור רוחו ועל שלוותו, ולא עזב לרגע את מכשיר הקשר, שעליו הופקד. מפקדו מציין, שלמרות הקשיים דני לא התלונן, וכי גם בשעות הקשות של הפגזות ולחימה היה שקט וחדור תחושת ביטחון.

ביום 19.10.1973 נפגע דני בהפגזה ונהרג סמוך לגשרים, שעליהם חצה צה״ל את תעלת סואץ. הוא הובא למנוחת עולמים בבית העלמין בחיפה. השאיר אחריו הורים, אח ואחות. לאחר נופלו הועלה לדרגת סמל.

יהא זכרו ברוך.

גרובר יוסף ז"ל

בן לאה ופסח. נולד בשנת 1947 בחיפה. הוא למד בבית הספר העממי ע"ש ליאו בק, אחרי כן סיים את לימודיו בבסמ"ת. בצבא שירת ביחידת הנדסה קרבית והשתתף במספר פשיטות מעבר לגבול. בין היתר נטל חלק בפעולת כראמה.

ב־1970 השתחרר משירותו הסדיר והתכונן להמשיך את לימודיו בטכניון, אולם תכניותיו שובשו בשל פטירתו הפתאומית של אביו; מעתה נפל נטל פרנסת המשפחה עליו. הוא החל לעבוד במשרד הביטחון כהנדסאי בניין ובתוקף תפקידו פיקח על בניית מקלטים ברמת הגולן ובצפון הארץ.

ב־7.1.1972, בעת שנסע לבד במכוניתו במסגרת תפקידו כעובד משרד הביטחון בדרך הפטרולים, נפתחה עליו אש ממספר רב של כלי נשק אוטומטיים. הוא נהרג מיד במטח האש הראשון. היריות אל הרכב, שנסע לאט בדרך העפר, היו ממרחק של 3־5 מטרים בלבד. לאחר הרצח כרתו רוצחיו את ראשו מעליו ונטלוהו עמהם אל מעבר לגבול, כנראה במטרה להתפאר שם ב"ניצחונם".

יוסף גרובר היה בן 24 בנפלו, היה רווק. השאיר אחריו אם לאה ואחות בתיה.

סגן משנה
דרור שש ז״ל

נולד בירושלים ב־17.9.62 להוריו נילי ושמואל. סיים לימודיו בביה״ס המקיף בערד במגמת מחשבים כתלמיד מצטיין.

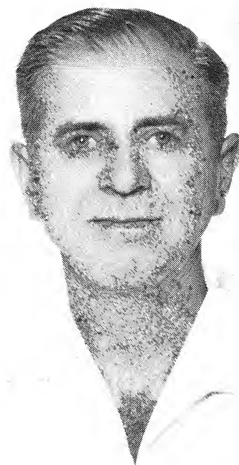
המחשב פתח לפניו את עולם המדע, ופריטה על הגיטרה נתנה מרגוע לנפשו. גויס לצה״ל בנובמבר 1980 והתנדב לשריון. למן גיוסו עבר מסלול מואץ של קורסים שהובילוהו להסמכה כמפקד מחלקת טנקים. בשבוע בו נהרג אמור היה לעמוד במסדר סיום קורס קציני טנקים ולענוד דרגת סג״מ. במשך שרותו הצטיין בתפקידו כטען בצוות ״הטנק השלפן״ והפליא בפעולותיו במלחמת של״ג.

על כך עוטר בצל״ש מח״ט.

מיכאל וייסר

נוטר במשטרת המנדט.
נרצח ממארב ביערות הכרמל ע״י
פורעים במאורעות 1936 (תרצ״ו)
בעת מילוי תפקידו.

משה שכטר ז״ל
המשפחה

משה־יצחק שכטר נולד בעיירה פודוולוצ׳יסקה ביום 26.1.1910. הוא גדל בבית הוריו מרדכי (מוטי) ובלה באווירה חמה. באווירה של פתיחות ושל אהבה. בן יחיד היה. הרעות, העזרה ההדדית ואהבת הבריות — התכונות האופייניות לנוף האנושי של העיירה — דבקו גם בו.

בחודש אפריל 1934 — אחר תקופה של הכשרה מיגעת — קיבל משה את הסרטיפיקט המיוחל מטעם הגרוסמניסטים ועלה ארצה.

ביום 26.12.1983 החזיר משה את נשמתו לבורא אחרי מחלה ממושכת. השאיר אחריו אשה, שתי בנות ושני נכדים.

את בני עירו אהב כאת משפחתו עד יומו האחרון.

יהא זכרו ברוך.

לזכר חונציו־
חנן יורש ז״ל

חונציו היה אחד מששת ילדיהם של צבי וציפורה יורש.
צבי, אביו של חנן היה בעל בית מלאכה לנגרות.
האם — ציפורה, בכינויה ״מלכה ציפור״ היתה ידועה במתן בסתר.
היה זה בית חם, הילדים קיבלו חינוך לפי מיטב המסורת היהודית.
ב־1946 נישא חנן למרים, מבית אשכנזי מירוסלב.
עלו ארצה ב־1948 עם בנם היחיד צבי בעליה בלתי לגלית.
בתקופה הראשונה חיו בקיבוץ מעגן־מיכאל, ואחר כך בחיפה.
התפרנס כעצמאי בעבודת נגרות.
נפטר לאחר מחלה קצרה בגיל 75 בשנת 1985.
השאיר אחריו אשה, בן נשוי ושלושה נכדים.

יהא זכרו ברוך.

פנינה ברר סוסליק ז״ל

פנינה ברר־סוסליק, גננת, מחנכת ונותנת בסתר, נפטרה בגיל 79.
יש והמוות המגיע מסיר את הלוט מעל פעלם הצנוע של אנשים אשר בימי חייהם העדיפו את העשיה השקטה, את התרומה הצנועה לחלש ולנזקק. פנינה ברר־סוסליק היתה כזו. מן הגננות הותיקות בפתח תקווה, נולדה פנינה ב־1908 בפולין, לאב חסיד ולאם חובבת־ציון. היא התחנכה בבית ספר יהודי בעיירה ולאחר מכן למדה בסמינר לגננות ומורים בלבוב. בראשית שנות השלושים לאחר עלייתה ארצה, הגיעה לפ״ת שם פתחה ב־1935 את גן הילדים הראשון שהיה מסונף למועצת הפועלים וקנה לעצמו מוניטין בקרב מחנכים, הורים וילדים. שמואל יבניאלי ומשה אביגל ״בייגל״, אז מראשי זרם החינוך של העובדים קראוה לדגל. בדבריה לספר הזכרון של המוסד החינוכי היא מספרת כי נטלה אז פעמים, גם את הטוריה ביד כדי להכשיר את המקום לקליטת הילדים.

משכורתה כ־6 לירות לחודש, שולמה לעתים בפיגור רב, על הגננת פנינה כתב בספר הזכרון תלמידה לשעבר אהרון יואלי לימים אחד הטייסים הראשונים במלחמת השחרור: ״פנינה כשמה כן היא: פנינה נדירה, מטפחת כאומנת, מאמנת כאמן, מקרינה חום מסירות ונאמנות שופעת יצירתיות שרה ורוקדת. אני אוהב את פנינה הגננת״.

מסיבות שונות נאלצה פנינה לעזוב, מאחר יותר, את העבודה החינוכית אך לא ויתרה על עבודה ציבורית: היא היתה פעילה בארגון אמהות עובדות, בהנהלת הלשון העברית לנשים חסרות השכלה ובפעולות התנדבות אחרות.

במלאות שלושים להקמתה של מדינת ישראל החליטה פנינה, בעצה אחת עם ישראל פיינברג ז״ל ראש עירית פ״ת ורעיתו לנה, להקים קרן לחלוקת מילגות לתלמידות בי״ס תיכון (תיכון מקצועי לבנות) בעיר בה חברו בנוסף למשפחות סוסליק גם נעמ״ת ומועצת הפועלים של פ״ת. מאוחר יותר הוקמה קרן דומה גם

בת״א. מפירות קרן זו נהנים ילדי מעון כפר־שלם שבדרום העיר וילדי מוסד ״נווה טף״ של נעמ״ת במרכז ת״א. אך בזאת לא די היה: פנינה סוסליק ז״ל ובעלה שאול יבל״א, אנשי עמל ומשכורת צנועה כל ימי חייהם סברו כי עליהם לתרום עוד ועוד, לסייע לאלה שהפרוטה אינה מצוייה בכיסם. כך נתרמו כל השנים תרומות לקרנות ומוסדות שונים, בבחינת ״מתן בסתר״. עם מותה כתבה ח״כ אורה נמיר: ״הכרתיה מקרוב כאשה צנועה, העוזרת לזולת שכל כולה רגש וחברות. שטחי ההתעניינות שלה היו רבים ובמיוחד זכור לי חושה האסתטי המשובח״.

יהא זכרה ברוך.

לזכרו של משה רוזנבלום

יליד 1917. בגיל 13 החל ללמוד נגרות אצל רוטר. שם עבד תשע שנים, עד שנת 1939, עד שגוייס לצבא הפולני להילחם נגד הפלישה הגרמנית. לאחר השחרור חזר למקצוע הנגרות, הפעם כמדריך בקואפרטיב לרהיטים — עד פרוץ המלחמה בין ברית המועצות ובין גרמניה הנאצית.

בפרוץ המלחמה הגיע לעיר צ׳קלוב שברוסיה. גם שם התפרנס מנגרות. אבל לא לעצמו בלבד דאג. רבים מן הזקוקים לעזרה מצאו יד תומכת.

אחר המלחמה חזר לפולין והמשיך — יחד עם אשתו קלארה (סקלאט) לבאד־רייכנהאל שבגרמניה המערבית. מכיוון שהתכוון לעלות לארץ־ישראל, רכש מכונת ליצור רהיטים ושלחן לארץ. מגיל צעיר היה משה חבר ב״גורדוניה״, והיה ציוני נלהב. אבל תכניתם לעלות ארצה השתבשה אחר מקרה אניית המעפילים ״אקסודוס״. מכיוון שכך, החליטה המשפחה להגר לארצות הברית.

בניו־יורק הקימו חווה לגידול עופות. שפירנסה אותם יפה במשך שלוש שנים. יום אחד החליט משה לחזור למקצוע הנגרות, והמיר את החווה בבית מלאכה לארונות מטבח. במשך הזמן הפך בית המלאכה למפעל ענק לייצור ארונות מטבח, אשר שווקו בכל רחבי ארצות הברית וגם מחוצה לה. המפעל התפתח הודות לכשרונו וחריצותו של משה, אשר שיכלל את תהליך הייצור, כדי שיוכל להוזיל את מחיר המוצר לרווחתם של המוני הקונים.

ראוי להזכיר במיוחד את תרומתה החשובה של משפחת רוזנבלום — בניין גדול למען תלמידי ישיבת ״אדעלפיא״. מקבלי התרומה הנציחו את שם המשפחה התורמת, אשר איפשרה להם להמשיך ולקיים את הישיבה.

משה נפטר בסוף הקיץ 1987 אחר מחלה קשה, כשהיה עדיין בשיא פעילותו.

בנם ברל עם אשתו שרי ובתם אמנדה מתגוררים בניו־ג׳רסי שבארצות הברית.

רעייתו ממשיכה את מסורת המשפחה בהגשת עזרה לנצרכים; היא גם ידועה בתרומותיה הרבות לישראל.

יהא זכרו ברוך!

ברוך גאלדשטיין ז"ל היה יושב ראש אירגון יוצאי פודוולוציסקה בארצות הברית במשך תקופה ארוכה. בזמן כהונתו נתרם אמבולנס למערכת הבריאות בישראל.

שירו "א חלום וועגן ברויט..." התפרסם בעיתון "אלגעמיינער זשורנאל" מיום 21.5.82.

פון ברוך גאלדשטיין

א חלום וועגן ברויט...

אין יענע פינצטערע גרויליקע טעג,
געווען איז דער הימל גרא ווי בליי,
ס'האט מיין געבעט געזוכט א וועג —
אז ג־ט זאל דערהערן מיין ווי...

מיין ווייטיק, ווי שקיעה בלוטיק רויט,
צעפלאמט האבן נעצישה טייוואלים,
דער באגער פאר לעבן און ברויט —
איז אויף וואר — געווארן א חלום...

ס'האט זון דאן פארשעמט געלויכטן,
און לבנה האט בלאס זיך פארטראכט,
ווען אשמדאי האט קליינע קינדער געשחט'ן,
געווען איז טאג — שווארצאר ווי נאכט...

און ג־ט ביסט שטיל דאן געזעסן,
אין דיינע בלאע הימלישע־הויכן,
האסט דיינע קינדער אינגנאצן פארגסאן —
ווען פארשלונגען האט זיי מיידאנעקי'ס רויכן...

נישט געקענט דיך, מיט פרייד דאן לויבן,
מיין געשריי האסטו דאן נישט דערהערט,
ס'האט טריב זיך געלאשן מיין גלויבן —
ווען הפקר געהערשט האט די שווערד...

געקומען איז דאך א באגינען,
מיט זון צעשטראלט אין רויט,
דעם חלום וואס איך האב געשפונען —
האט זיך פארוואנדלט אין א לעבל־ברויט...

KLASA

ACHWA" 21. VII 35 PODWOŁOCZYSK

אחד מחבריו זוניו

לזכר חברי אוסקר ז״ל

נולד: 28.8.1920
נפטר: 15.9.1971

בעיירה שלנו לא היה בית־ספר תיכון, והנוער אשר ביקש להמשיך את לימודיו אחר גמר בית־הספר היסודי צריך היה לנסוע לעיר המחוז טרנופול, המרוחקת מפודוולוצ׳יסקה כ־50 ק״מ, כך שהלימודים התיכוניים כרוכים היו במאמץ פיסי וגם בהוצאות כספיות ניכרות. מובן מאליו שלא כל הצעירים והצעירות יכלו לעמוד בקשיים אלה, ויש שהפסיקו את לימודיהם — אם באופן זמני ואם במוחלט.

ראוי לציין אותם הצעירים, אשר בכוח רצונם העז גילו יכולת התמדה בלתי רגילה והצליחו להתגבר על כל הקשיים ולסיים את לימודיהם. בשעה 6.00 בבוקר היה עליהם להיות בתחנת הרכבת. היה עליהם להקדיש זמן רב לנסיעה וללימודים, ולשיעורי הבית — גם אם חלקם נעשה תוך כדי נסיעה ברכבת. כל אלה לא השאירו בידיהם רגע פנאי לבילוי חברתי או ״לבזבוז זמן״ דומה. והיו סטודנטים, אשר מימנו בעצמם את לימודיהם על ידי עבודות שונות כגון העברת מכתבים ומשלוחים בין בתי המסחר בטרנופול ובין החנויות של פודוולוצ׳יסקה, או מתן שיעורים פרטיים לתלמידים אחרים, או עבודות מזדמנות אחרות.

רק סטודנטים מוכשרים מאוד ובעלי אופי חזק מאוד עמדו בקשיים האלה. אחד מהם היה **אוסקר ויינשטיין** ז״ל. איש צנוע ואוהב אדם, מוכן היה לעזור לחבריו בכל עת.

נכונותו לעזור לזולת מצאה לה ביטוי מובהק בפעילותו ב״בריחה״. משנסתיימה מלחמת העולם השנייה, הציבו לעצמם שרידי השואה מטרה אחת: להיות חפשים בארצנו ארץ־ישראל. אלא שבימים ההם היו שערי העלייה סגורים — לא רק שערי הכניסה לארץ, אלא גם שערי היציאה. אז התארגנה ״הבריחה״, ואוסקר היה אחד הפעילים בה על גבול פולין — צ׳כוסלובקיה. שם פעל ללא לאות, בהקרבה עצמית, אף תוך סיכון חייו — כדי להעביר ניצולי שואה אל מעבר לגבול, לקרבם למולדת. כל זאת הוא עשה כשהרגשת שליחות פועמת בלבו, כשהוא מאמין באמונה שלמה, שבמעשיו אלה הוא מוסיף נדבך בבניין הארץ.

אחרי כן הגשים את שאיפת חייו: הוא עלה ארצה.

בארץ הוא עבד בקרן הקיימת לישראל בחיפה כמנהל מחוז הצפון. גם כאן הוא מילא את תפקידו כשליחות — בנאמנות ובמסירות, ולא פעם תוך סיכון נפשו, בייחוד כאשר היה נמצא בשטח לפקח על מדידות סמוך לגבול הצפון, כשהאזור היה מופגז, או כשסכנת ירי היתה אורבת ממארב.

תוך כדי כך עלה בידו לסיים את לימודיו האקדמיים בחולון. אחר השגת הדיפלומה כמודד מוסמך, התכוון לפתוח משרד משלו. אבל מותו המוקדם — מוקדם מדי — קטע את חלומותיו.

דמותו של איש דגול זה תהיה חרותה תמיד בלבבות כל אלה, שהכירוהו מקרוב.

יהא זכרו ברוך.

דב (ברקו) ברייר כפר סבא

לזכרו של חבר טוב

מישקו גרינברג ז״ל

הוא היה לי יותר מחבר, הוא היה לי כאחד מבני המשפחה. נולדנו באותה שנה ובאותו חודש וכמעט באותו היום. את שנות הילדות וההתבגרות עברנו יחד — בביתנו, בחצר, במגרשים שליד ביתו וממול, בין בית החיט כץ ובית המסגר זיידלר. למדנו באותו ״חדר״ אצל המלמד ברנבוים, הרבי אלי הכין את שנינו ל״בר־מצווה״, הלכנו לאותה כיתה בבית הספר העממי.

מישקו היה מטבעו בעל לב טוב, לב חם ; היה צנוע, ער למתרחש מסביב, ומוכן תמיד לעזור לזולת.

זכור לי אותו יום, בו נפרדנו. כאשר עזב את עיירתנו ונסע לקרובים שלו בלנינגרד, זה היה עוד לפני פרוץ המלחמה.

המלחמה האכזרית השיגה אותו בלנינגרד, שהיתה נצורה על ידי הגרמנים כמעט עד תום המלחמה. אחרי תבוסת הגרמנים הגיע בדרך לא דרך אל טורונטו שבקנדה. שם הקים משפחה חדשה, גם הצליח להביא מברית המועצות — בעזרת הצלב האדום ובמאמצים גדולים — את בנו יחידו דוד. במקומו החדש התבסס כלכלית, רכש לו בית ועזר הרבה לבאים אליו.

בארץ ביקר מישקו — יחד עם אשתו איב — פעמיים. הפגישות איתנו הביאו אותו להתרגשות רבה, אפילו לבכי...

לפני כשלוש שנים תקפה אותו מחלה קשה, ממנה לא קם. השאיר אחריו אשה ובן, ואחות מלי, המתגוררת בברית המועצות.

יהא זכרו ברוך!

ניצול השואה ד״ר נתן שפיגל ארה״ב

שנות הילדות בחיק המשפחה עברו עלי בעיירתנו פודוולוצ׳יסקה עד כניסת הגרמנים.

בשנת 1942 גורשנו לעיר הסמוכה סקאלט, שם נרצחו אמי ואחי ז״ל. אני ואבי נשלחנו למחנה עבודה בקמיונקי. באפריל 1943 הצלחנו לברוח מהמחנה — הסתתרנו ביערות פולופנובקה עד לשחרור ע״י הצבא האדום במרס 1944.

חזרנו לעיירה פודוולוצ׳יסקה בה התמקמנו עד מאי 1945.

עזבנו בכיוון פולין לעיר קאטוביץ, ובדצמבר אותה שנה יצאנו שוב לגרמניה. כאן גמרתי בי״ס תיכון ולמדתי רפואה.

בשנה 1949 הגרנו לארצות הברית.

מוקדש לבתי פנינה ולבני אבי היקרים,
ולזכר הורי ואחיותי ז״ל הי״ד.

לפני ארבעים שנה

יוסף דור (מרדר)

...הנקישות המונוטוניות של האורלוגין — ״אחת, שתים, שלוש״ — משכו את מבטי אליו, והנה שתי ספרות זהות בתאריכון שלו: ״22״. והחודש הוא יוני, והשנה 1941. כן, תאריך כבד הוא. היום לפני 46 שנה התקיפה גרמנית הנאצית את בעלת ברית הסובייטים, איתם היא חלקה שלל במשך פחות משנתיים: את פולין הכבושה...

22 ביוני 1941, יום ראשון בשבוע. גם בבוקר זה השכמתי קום עוד לפני הנץ החמה. גרתי אז בפודוולוצ׳יסקה, בבית קרובת משפחתי דבורה בילביץ, בשכנות לבית הכנסת, שקראו לו ״הוסיאטינער קלויז״. בצעירותי נהגתי לעתים לבוא עליו ולרכון על אחד משולחניו ולשנן לאור נר דל־אור — אולי גם בהתלהבות — דף גמרא. אבל עתה, כדרכם של צעירים־מורדים, ואולי גם בהשפעת זמירות השלטון, נתפסתי מעט לכפירה: פסקתי להניח תפילין, ורגלי לא נמשכו עוד לעבור את מפתן בית הכנסת. אולם לעיתים קרובות הייתי מתבונן דרך חלון חדרי בצעידת הבוקר של המתפללים. היתה זו תהלוכה לא בוטחת של אנשים שחוחי גב, קמוטי מצח, עמוסי דאגות וטרודי מחשבות; במין חרדת קודש היו נוגעים באצבעותיהם הרועדות במזוזת פתח בית הכנסת, ובכעין רגש הקלה נבלעו פנימה. שם היו מתעטפים בטליתותיהם, מניחים את תפיליהם ושוטחים בדחילו את תפילתם ותחינתם לפני הבורא. ואני — למרות היותי ״כופר״ בגלוי — בתת הכרתי הייתי מזדהה עם המתפללים. לא פעם הרגשתי את השיסוע בנפשי.

באותו בוקר השכמתי קום, כדי לצאת לכפר Nowe Siolo של כ־20 ק״מ מן העיר ולבקר את הורי ואחיותי, שהתגוררו שם.

העיירה שרויה עדיין בתרדמתה, אין יוצא ממנה ואין בא. תהלוכת המתפללים עדיין לא התחילה, והרחוב ריק...

רכוב על אופני מצאתי את עצמי תוך רגעים מועטים מחוץ לעיירה. מחסני התבואה, שלפני זמן לא רב היו אוגרים בהם תבואה לרוב, שעליהם היתה פרנסת רבים מיהודי העיירה, עמדו עתה בשממונם. אחריהם עברה הדרך בין שדות ירוקים, בשדרות עצים פה ושם — בנוף פסטורלי. במשב הרוח הצפרירי קידמו ציפורים את פני השמש העולה בזימרתן, וצרצרים הצטרפו אליהן בקול ציוצם להרמוניה של תהילה ליצירת הבורא...

...השמש עלתה קצת יותר, חום התפשט בגופי, אולם משב הרוח הקל עלי, ושירת הציפורים המשיכה ללוותני. פתאום — שריקה חדה של ציפורי פלדה, שעברו בגובה לא רב מעל ראשי, הפריחה את כל הציפורי הזמר. אימה נפלה עלי. עדיין לא הורגלנו בכאלה.

שמחת הפגישה עם הורי השכיחה את מבוכתנו הרגעית. שיחה מלבבת הנעימה את סעודת השחרית. אחרי כן הלך אבי למשרדו — כי היה עובד בימי ראשון במקום בשבתות. עוד אני מבלה עם שאר בני המשפחה, חזר אבי ועמו הבשורה האיומה: הנאצים התקיפו את בני בריתם הסובייטים. בגלי האתר נשמע קול הקריין: סטאלין קורא לעם למלחמה נגד האויב. שמחת פגישתנו הושבתה כליל. השתררה מבוכה, דאגה וחרדה ליום המחר אחזו בנו. מה יהיה? איך נשמור על הקן החם ועל שלמותו? הבכי העצור של אמי ז״ל, השתיקה של אבי ז״ל ודברי העידוד מקוטעים שלי ושל אחיותי ז״ל לא יכלו לכסות על החרדה.

הפרידה היתה קשה מאוד... לא תיארתי לי ולא האמנתי, כי תהיה זו פרידתי האחרונה מכל היקר לי בעולם...

הגעתי לעיירה. לא שעיתי לנעשה ברחוב, רצתי אל ביתי. הצצתי בחלון: יהודים בודדים שהו בבית הכנסת, אבל לא היו רכונים מעל דפי גמרא, אלא ישבו ושוחחו, נעזרים בתנועות ידיים כדי להסביר איש לרעהו דבר מה...

למחרת יצאתי לעבודה כרגיל. בעיירה שררה מבוכה. הצבא התחיל לנוע — אלה למזרח ואלה למערב. גיוסים בעיר. פה ושם מטסי אוויר, יריות עצבניות של חיילים ברוביהם מול מטוסים עוברים. שמועות שונות, שוקלים לברוח, מתכוננים לברוח.

...קשר טלפוני אחרון עם אבא קיימתי ביום חמישי. הודעות על חדירת הצבא הנאצי הלכו ותכפו, וזרעו פאניקה. הקהילה היהודית היתה אובדת עצות. אולם לא ניכרה תכונה של בריחה, כי עדיין עמדה לפניהם השאלה: לאן? ומה מצפה לנו שם? ובעיקר: לא נמצאו אמצעי תחבורה מספיקים.

...ביום ראשון היו השלטונות בתהליך של הכנת קרונות רכבת ושל הוצאת משפחותיהם פנימה לרוסיה. איתם יצאו גם משפחות יהודיות בודדות. ביום שני גברה תכונת הבריחה... בהשפעת חברים במקום העבודה הצטרפתי גם אני לקבוצה, שהתארגנה ליציאה. ביום שלישי, ב־1 ביולי שמתי את תרמילי על גבי והתייצבתי במקום ריכוז קבוצתנו במרכז האזורי של הקואופרטיבים, בחצר ביתו של משה האן.

את עצם היום הזה מיותר לתאר. למרות רצוני לפרוץ בבכי על ריחוקי מהורי נדם לבי כאבן. נסחבתי אחרי החבורה כמסומם. נצמדתי אל רעי וחברי מיכאל צוייג (היום: סאס) ויחד עשינו את דרכנו אל הגבול. אבל שיירות צבא, שבאו לקראתנו, חסמו לנו את הדרך. מהלך של חצי קילומטר עד לעיירה וולוצ׳סקה שמעבר לגבול — נמשך חצי יום. לעת ערב הגענו לצד השני. מכיוון שהתנועה בלילה היתה אסורה, וגם בלתי־אפשרית, השתרענו על דשא שמעבר לנהר זברוצ׳ למנוחת לילה. אבל לא נחנו — גם עקב התנועה הרבה של הלגיונות, ובעיקר מפני שכל אחד נצמד אל ילקוטו ואל הרהוריו על מה שנותר מעבר לאותו נהר...

מוגש לבתי דינה
ולנכדי גיא ושירי היקרים
לזכר נשמות אבי משה ז״ל
אמי בינה ז״ל
אחי זאב (ולוול) ז״ל
ואחותי פנינה (פרל) ז״ל

מיכאל סאס (צוייג)

ובכל רחובות מספד

בהתקרב הגרמנים לעיירה שררה אווירת מועקה בביתנו. בלב כבד הסכימו הורי להרשות לי להצטרף לקבוצת בני נוער, אשר החליטו לעזוב את הבית ולברוח מן העיירה מזרחה.

הפרידה מכל היקר לי בעולם היתה קשה מאוד.

״הוי, וי! הוי, וי!!! אני לא אראה אותו עוד!״ — צעקה אמי ז״ל בקול מחריד מעומק לבה. היא שכבה חולה ביום עזבי את הבית — זה היה ביום 11.7.41 — ובחליה חיבקה אותי ונשקה אותי, ודמעותיה החמות זלגו מעיניה על לחיי והתמזגו עם דמעותי.

״הוי, וי! הוי, וי!״ — מילות פרידה אלה של אמא מהדהדות באזני תמיד — בהתייחדי במחשבותי עם מחזה הפרידה ובחולמי זכרונות עבר מבית אבא. לא תיארתי לי אז, שזו פרידה לתמיד, שזו הפעם האחרונה שאנחנו יחד.

״לא, מאמיניו, לא! אני לא אעזוב אותך. אשאר איתך ועם אבא ביחד בבית, ויהי מה!״ — במלים אלו, שיצאו מפי כאילו מעצמן תוך בכי מר וכאב עמוק, ניסיתי להרגיע את אמי, שכה אהבתיה.

אבל אמי חשה את הסכנה הקרבה אל פתחנו ובקול צעקה: ״לא, לא!״ — וצעקתה עולה השמימה. ״תציל את עצמך, לפחות אתה!״ — והיא כמתנבאת.

בבית התאספו קרובי משפחה ושכנים, ביניהם דודי (אחיו של אבי) יהושע (שיע) צוייג ובניו מוניו וסאלי ז״ל, דודתי (אחות אמי) ינטי עם הדוד חיים וויינשטיין ועם בנם שמואליק ובנותיהם דינה ופרל ז״ל. כולם באו להפרד ממני. והבכי גבר בבית. עוד פרידה... אני מגיע אל פתח הבית... ושוב צעקת אמא: ״עוד מבט אחד, כי לא אראה אותך עוד!״. אני חוזר אל מיטתה בבכי, והמלים שבפי ״לא, לא, מאמיניו, אשאר״ נחנקו בבכי.

הדברים חזרו על עצמם פעם ועוד פעם. כולם בכו ביחד עם אמי בינה ועם אבי משה, עם אחי ולוול (זאב) ועם אחותי פרל ז״ל. התחושה היתה, כאילו אנו בלוויה, כאילו אנו מלווים מת — את עצמנו.

...עד שאחי ולוול הוציא אותי בכוח מזרועותיה של אמי ז״ל. קריאתה ״הוי, וי!...

לא אראה אותו..." הדהדו באזני לכל אורך הדרך מהבית עד לצומת בית שניידרמן והמועצה המקומית. בדרך נפרדתי משכנים בברכת שלום, כשעצבות עמוקה ניבטת מעיניהם. נתן שפרלינג ז"ל, מחנכי מתנועת "עקיבא", התנשק איתי ולחץ את ידי בברכת התנועה "חזק ואמץ!". בידיו אחז את שני ילדיו החמודים משה'לה בן החמש ואהר'לה בן השבע. אהבתי מאוד את הילדים האלה ותמיד אני נזכר בהם בראותי ילדים בגילם.

איך העזו לקטוע חייהם, לקטוף את היפים בפרחים?

גם יוסי'לה גלבר ופייבל בן יהושע השוחט ופייבל בן חיים השוחט ז"ל לחצו ידי לשלום וליוו אותי עד קצה הרחוב.

אחי ולוול, שהחזיק את תרמילי הקטן ובו בגדי וקצת צידה לדרך, סחב אותי בכוח עד לחצר הריפוטרבסויוז, שם התאספנו כעשרים בני נוער — בלי לחוש את ממדי האסון הכבד ההולך ומתקרב — כדי לצאת ביחד **זמנית** מהעיירה, בתקווה לחזור בקרוב אל יקירינו.

כך התחלתי אני, הילד המפונק, בנדודי הקשים. קללת "נע ונד תהיה" היתה גורלי המר.

בקבוצת בני הנוער, איתם עזבתי את ביתי ואת העיירה, היה גם חברי הטוב והנאמן יוסי'לה מרדר (היום יוסף דור). היינו הכי צעירים בקבוצה. כבר בראשית דרכנו נצמדנו זה לזה, והמשכנו להיות קרובים במשך כשנה. חילקנו בינינו פת לכם, שהשגנו, וניחמנו איש את רעהו בצערנו ובגעגועינו החזקים לבית אבא.

בנדודינו הגענו למחוז סטברופול שבקוקוז, ו"התנחלנו" בקולחוז שבכפר נינא. עם התקרבות הנאצים למחוזנו נאלצנו לעזוב את המקום ושוב לנדוד מזרחה. ההנהלה המקומית העמידה לרשותנו תחבורה כדי להקל עלינו את הבריחה. הם אף נענו לבקשתנו ונתנו לכל אחד מאיתנו עגלה רתומה לשני סוסים, כי רצינו להציל עוד שתי משפחות יהודיות — פליטים מלנינגרד — ולקחת אותן איתנו.

יצאנו לדרך, כל אחד עם המשפחה "שלו". בגלל פקקי התנועה ואנדרלמוסיה, ששרה בכבישים, לא יכולנו להיות צמודים כל הזמן, ומספר פעמים איבדנו זה את זה. בסוף החלטנו לוותר על הצמידות כדי להקל על התנוע, אבל נדברנו, שבדרכנו לעיר אסטריכאן — שהיא היעד הסופי — ניפגש במרכז העיר קיזלאר — שקבענוה כיעד ביניים — על יד המועצה המקומית.

בהמשך הדרך אמנם נאלצנו להיפרד. למחרת היום בשעת צהריים התקרבנו אל הגשר בכניסת לעיר קיזלאר. אבל לעיר לא יכולתי להגיע, כי לפני הגשר עצרה המשטרה הצבאית כל כלי תחבורה, הורידה ממנו כל גבר עד גיל חמישים וחמש והודיעה לו, שעל סמך הפקודה של המפקד העליון הוא מגוייס לצבא האדום. ואני הייתי ביניהם.

בלב כבד לקחתי את חפצי האישיים, מסרתי את המושכות לידי אחת הנשים של המשפחה המתלווה (לא היו בה גברים), ונפרדתי מהן בדמעות, כמו ממשפחה קרובה. גם הן בכו בעת הפרידה.

נאספנו שם כמה מאות גברים. רציתי לחפש את יוסף, אבל לא איפשרו לי לנוע.

אחר זמן מה העלו אותנו על מכוניות משא, והסיעו אותנו העירה, לקיזלאר. סגרו אותנו בחצר גדולה, מגודרת, משם לא נתנו לאיש לצאת. שוב התחלתי לחפש את יוסף. הייתי בטוח, שגם אותו הורידו מעגלתו לפני הגשר, וכי גם אותו הביאו לחצר זאת. חיפשתיו עד שעות הערב המאוחרות, אך לא מצאתיו. צערי היה גדול. לבי ניבא לי שחורות. הייתי בהלם. איבדתי חבר יקר, חבר יחיד, שהיה לי.

אותו לילה לא ישנתי כלל. צעדתי הלוך וחזור בין האנשים השרועים על האדמה בחצר, שקועים בשינה. אולי אמצא ביניהם את יוסף? אך לשוא. יוסף לא נמצא. לפנות בוקר הייתי עיף מאוד. כוחותי אפסו. שכבתי גם אני על האדמה, כשגופי רועד ושיני נוקשות. שוב עלה בזכרוני מחזה הפרידה מן הבית מלפני שנה, שוב הדהדו באזני קולותיה המחרידים של אמא: ״הוי, וי...״.

מחשבות שונות עלו במוחי. האם לא אפגוש עוד את יוסף, שהיה כה קרוב, ופתאום איננו? הרי יכולנו לנסוע ביחד, בעגלה אחת, והיינו חוסכים לנו את הפרידה הזאת ועגמת הנפש לשנינו. הייתי בטוח, שגם יוסף מחפש אותי במקום הימצאו, וכי הוא מתייסר כמוני. אבל החינוך שקיבלנו בבית אבא הוא שגרם לנו לעשות הכול, כדי להציל את שתי המשפחות היהודיות.

באותו לילה התחילה פרשת ייסורי מחדש: בדידות, נדודי שינה, פחד, חלומות רעים.

כעבור ימים אחדים חילקו אותנו לקבוצות, נתנו לנו צידה לדרך לארבעה ימים, שהספיקה ליומיים בלבד, מינו מפקד עלינו, וציוונו לנוע רגלי עד לעיר גרוזני׳ני שבדרום קוקז, לעיר הנפט, הגענו לגרוזני׳ני אחרי שבוע.

התחלתי את שרותי הצבאי. בכאב לב נאלצתי להיפרד מחפצי האישיים, שהיו יקרים לי, כי הזכירו לי את הבית. בסתר שמרתי על שתי חולצות, שאמי ז״ל תפרה במו ידיה. השרות היה קשה: אימונים יומם ולילה, עבודה קשה בביצורים.

אחר זמן נתגלה אצלי פתק, ששמרתיו בסתר, ובו כתובתו של רופא יהודי, שהתגורר בעיר טשקנט שבאסיה האמצעית. קרוביו של הרופא היו פרק זמן פליטים באותו קולחוז, שהיינו בו, ואמורים היו לנסוע אליו לטשקנט. על כך סיפרו לנו בקולחוז, כשערכנו יחד סדר פסח ראשון — אמנם סמלי בלבד — בנכר. באותו לילה בכינו — יוסף ואני — בזכרנו את לילות הסדר בבית אבא.

אז כתבתי מכתב אל הרופא בטשקנט, בו תיארתי את קורותי עד היום הזה וביקשתיו להודיע לי, אם ידוע להם דבר על יוסף. מה גדולה היתה שמחתי, כאשר קיבלתי — אחר שבועות אחדים — תשובה בצירוף מכתב של יוסף. נתברר, שגם הוא פנה אליהם בבקשה דומה — אם ידוע להם מה איתי. מרוב שמחה נשקתי את כתב ידו במכתב. בדיעבד נודע לי, שאותו לא גייסו לצבא, מכיוון שה״ציק פוסט״ של המשטרה הצבאית הוצב על הגשר בכניסה לעיר קיזלאר רק אחר פירסום הפקודה על גיוס כללי, ויוסף עבר במקום לפני כן. עכשו הוא מתגורר בעיר סברדלובסק שבאורל.

כך חודש הקשר בינינו.

עם התקדמות הצבא האדום מערבה ועם התרחקותי אל מעבר לגבולות של ברית

המועצות, ועקב תנאי שרות קשים, נפסק שוב הקשר בינינו. אך יוסף לא שקט, והוא פנה אישית אל מפקד היחידה, בה שרתי, וביקשו להודיע לו על גורלי. המפקד מסר את הגלויה לידי, וההתכתבות בינינו חודשה. הגלויה שלו — משנת 1945 — שמורה עמי עד היום.

עם הצבא עברתי את כל ארצות הבלקן והגעתי עד מחוז גרץ שבאוסטריה.

בכל מקום, שהגעתי אליו, התעניינתי ראשית כול בגורלם של יהודי הקהילה והשתדלתי למצוא את שרידיה. בגמר המלחמה התמקמה היחידה שלנו לתקופה ארוכה בעיר גאלאץ שברומניה. שם התגוררו הרבה יהודים, שניצלו מן השואה. התידדתי עם משפחה יהודית, שגרה בחצר מול המחנה שלנו. בנם הצעיר הפגיש אותי עם נוער מתנועת ״בני עקיבא״ במקום, שעדיין היתה פעילה. געגועים עזים לתנועה בעיירתנו השתלטו עלי, והתעורר בי ניצוץ של תקווה. חסר סבלנות הייתי מחכה לכל פגישה עם הנוער הזה.

מפיהם נודע לי, שהרבה חיילים יהודים עורקים מן הצבא, ודרך טרייסט מפליגים ארצה. נדלקתי מן הרעיון: הנה זה הזמן להגשים את שאיפותי מימי נעורי ואת רצון הורי ז״ל — לעלות לארץ ישראל.

בימים הבאים החמיר פתאום המשטר ביחידה, ולא נתנו לאיש לצאת מן המחנה. הסיבה לכך — עריקת חייל יהודי מן הדיביזיה, בה שרתי. אחר ימים אחדים ראיתי את החייל מובא בג׳יפ על ידי מפקדו, כשהוא כבול באזיקים, ושני חיילים חמושים לצדדיו. בצער עמוק ראיתיו מובל אל שער המחנה; רעד אחזני בחשבי מה צפוי לו עתה. מועקה השתלטה עלי. הרגשתי, שמשהו נורא עומד להתרחש.

כעבור ימים אחדים התחילו לחקור אותי חקירות אין סוף.

מחיר יקר וכבד שילמתי עבור פעולותי בעניין שיבת ציון: עינויים, אבדן בריאות, פחד וייאוש. בסוף נאסרתי לשש שנים. אחר שלוש שנים של יסורי גיהינום, שקשה לתארם, ובעקבות ערעור שהיגשתי, שוחררתי. בכל תקופת מאסרי חל ניתוק מוחלט ביני ובין יוסף.

קיצרתי מאוד בתיאור קורותי בנכר — בקולחוז, בצבא, במאסר. אפשר לכתוב ספר שלם על קורות חיי, על ייסורי כיהודי, על עינויים שעברו עלי אחרי השחרור מיד ה־מ.ג.ב. בעיר רוסטוב, בהיותי כבר נשוי ואב לבת במשפחה. אך איך אתאר אותן, בידעי שאין הן עומדות בשום יחד כנגד העינויים הנוראים, שפקדו את הורי ז״ל, ואת קרובי משפחתי, ואת אחרוני היהודים בקהילת עיירתי ז״ל בראשם הרה״ג יהודה לייבוש באב״ד זצ״ל, בטרם שנפחו את נשמותיהם הטהורות.

בספטמבר 1949 שוחררתי מן המאסר, ולא ידעתי לאן אפנה. מאידך התעורר בי רצון עז לבקר בעיירה ולראות במו עיני את ממדי השואה, שפקדה את יקירינו ואת כל בני עירנו. נסעתי איפוא לפודוולוצ׳יסקה. מתחנת הרכבת רצתי כמטורף בכיוון ״ביתי״ עד לבית שניידרמן. ידידים לא פגשתי הפעם ברחוב... חזרתי באותה הדרך, בה יצאתי בליווי אחי ולוול לאחר הפרידה מהורי ביום 1.7.41.

הגעתי בריצה לבית, שבמשך כל הזמן ראיתיו בדמיוני. כולי רטוב מזיעה נפלתי

על האדמה. רגלי בעטו בה — במקום בו נולדתי וגדלתי; במקום ממנו יצאתי יום יום ל״חדר״ לבית הכנסת, לתנועה, לבתי הספר. בכי מר פרץ מעומק לבי. באותם רגעים ראיתי בעיני־רוחי את הורי, ואת קרובי השכנים, שהתאספו בבית, ואזני שוב הדהד קולה של אמא ״עוד מבט אחד...״.

משנודע לי, ששנצי גלאס ומשפחת אהרן יאריצ׳ובר מתגוררים במקום, הלכתי לבקרם. בעצבות רבה שמעתי מפיהם את שידעו על השואה בעיירה. עלינו ביחד לקברי אבות, שלא היו.. מה גדול היה צערי בראותי בדרך אל בית הקברות מדרכות סלולות ממצבות, ובבית העלמין עצמו לא ראינו אלא מצבות מעטות פזורות בשטח. אחר כך עברנו ברחוב של הרב ז״ל, שם היה הגיטו, והמשכנו ועלינו אל הר פייטל, שם מאחורי הצלב הושלכו לבור — שחפרו לעצמם — ונורו רוב בני הנוער של עיירתנו.

לא מפני שראיתי את הנולד, ולא מפני שהייתי נבון וחכם מאחרים, נשארתי בחיים מכל חברי בבית הספר ובתנועה. ראוי שאזכירם כאן: נחום אפשטיין, ישראליק גולדשטיין, שייקה ולוזר שפרלינג, יוסף פיקהולץ, ולוול בומזה, מוטל גולדשטיין, מוטי וילדניגר, מוני שפינדל ועוד חברים — זכרונם לברכה.

זכיתי להינצל מהגיהנות, ולהגשים החלום, שרקמנו יחד בתנועה: לעלות ארצה. הגעתי לחוף מבטחים. דווקה לי נתן אלוהים את חיי במתנה, ואני מגיש לו תודה. פעמים רבות הייתי על סף המוות, והוא הוליכני לחיים.

שאיפותי התגשמו. הגעתי ארצה. בניתי בית, הקמתי דור, שיהיה המשך להורי, שבזכותם אני חי. מה רב צערי, שבני הנוער רבים מעיירתי לא זכו לכך. ביניהם גם אחי ולוול (זאב) ז״ל, שעבר כחלוץ הכשרה בקיבוצי תנועת ״הפועל המזרחי״ בעיר קוסוב ובעיירה שלנו, ולא זכה להגשים שאיפותיו לעלות ארצה. המגדל, שבנה בחלום, נהפך לבועה במציאות.

הנאצים ועוזריהם ימח שמם אסרו אותו ביחד עם צעירי העיירה האחרים, סגרו אותם בגיטו בכפר קמיונקי, והעבידו אותם בפרך במחצבת אבנים, עד שגוועו מרעב ומעינויים אכזריים וממכות רצח, עד שחוסלו על ידי מעניהם. לא נשאר מהם שריד. השם ינקום דמם! יהי זכרם ברוך!

לאחר שעברתי מברית המועצות לפולין בשנת 1958 יצרתי קשר עם הארץ, ונודע לי מי הם שרידי בני עיירתנו החיים בארץ. ביניהם היה יוסף! לשמחתי הרבה נודע לי גם על קרובי משפחה אחדים, הנמצאים בארץ: בם דודי דוד ולדינגר, בת דודתי ינטל דרימר (היום דגן), ובן דודי שמואל אביבי (הלבוים מהבית) ז״ל, שנפטר בינתיים,

לאחר עלייתי, יחד עם אשתי ריטה ובתי דינה, נפגשנו עם כל בני העיירה בשמחה ובעצב, ושוב התאחדתי עם יוסף.

הרצליה, י״ב מרחשון ה׳תשמ״ח (יום הזיכרון)

ПОЧТОВАЯ КАРТОЧКА
CARTE POSTALE

Куда: Полевая Почта

Наименование места, где находится почта, и области или края, а для станций — наименование железной дороги.

„19906-А"

Район, село или деревня.

Улица, № дома и квартиры.

Кому: Н-ку штаба

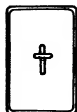
Подробное наименование адресата.

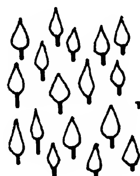
ПИШИТЕ ПРАВИЛЬНЫЕ, ТОЧНЫЕ И РАЗБОРЧИВЫЕ АДРЕСА

Адрес отправителя / Adresse de l'expéditeur: Свердловская обл. Верхняя-Пышма Раб-поселок барак 18 к 9 Мардер И. Л.

Н-ку штаба
при полевой почте!
„19906-А"

По этому адресу в штабе служил мой вернейший друг Саас Михаил Моисеевич. Он остался сиротой его родителей пали жертвой немецко-фашистского варварства. Я являюсь ему единственным лучшим другом мы считались как братья. Имел я с ним постоянную переписку. Последнее письмо он мне написал 15.IV-45 г. далее ничего не поступало. Прошу убедительно мне сообщить судьбу его убит он, ранен ли или чего нибудь другое с ним случилось. Прошу мою просьбу не откажите отнеситесь к ней чутко по красноармейски. Мой уральский привет
Мардер

בית קברות
נוצרי

גן צבורי

בית כנסת
בית הרב בב"ד

בית כנסת
"מזרחי"

אולם הצגות סוקול
Sokół

Ul. Dawida
רחוב דוד

הגטו

בית ספר עממי
Szkoła Ludowa

כנסיה קטולית

בית
מלון

בית
המשפט

כנסיה
פרבוסלבית

Ulica Pańska
פאנסקה

רחוב פאנסקה
Ulica Pańska

Schutzpolizei

טמפלום (הרוס)
Templum

תחנת
הרכבת

מסילת הברזל הרוסית

מסילת הברזל הפולנית

2 גשרי רכבת
מעל לרחוב

רחוב טרנופולסק

יודנרט
Judenrat

Rynek השוק

בית העיריה
Magistrat

בית
המטבחיים
(שעכט-יאטקע)

בית כנסת
חסידי אוסיאטין

בית הכנסת
תלמוד תורה

היהודי

אנו מפרסמים בספרנו מכתב שקיבלה חווה קסטנבאום — מבית גרינהויט כאות הוקרה מיע״ל (יד עזר לחולה) על תרומתה לנזקקים.

1 ביוני 1986

גב׳ חוה קסטנבאום הנכבדה,

אם כל חי! אני מוסיפה לשאול את עצמי כיצד ראו הוריך היקרים ז״ל את הנולד וידעו להצמיד לך את השם ההיסטורי הגדול הזה, **חוה!**
את חוה, אמא נפלאה, מחוץ למשפחתך הנהדרת, יש לך המוני ״ילדים״ חולים פצועים ונכים שמאז מלחמת ששת הימים הפכת לאמם הדואגת לכל.

בקשרייך המצויינים עם אנשים ובכבוד שהם רוחשים לך ספקת לביה״ח ולחולים אישית מכשירים רפואיים משוכללים אשר עזרו להם להתאוששות מהירה בתהליך הריפוי.
את מגדילה לעשות בהמלצותייך לידידייך, בעלת היכולת להנציח את זכר יקיריהם ז״ל ואת זכרם הם יבדלו בחיים, ברכישת חדר או מכשיר רפואי חשוב על שמם לזכרון עולם. הם מביאים לעצמם כבוד ולביה״ח עזרה חשובה.

כלנו, בריאים כחולים גאים בך ובפעלך ומאחלים לך שאומץ לבך ורוחך האיתנה לעשיית הטוב והיפה בעיני אלקים ואדם יעמדו לך עוד רבות בשנים.

אנחנו אוהבים אותך **חוה!**

שלך בנאמנות

יו״ר יע״ל ביה״ח שיבא תל־השומר

ד״ר יעקב גילסון

אפיטף (על מצבתם)

להם, ששמותם לא הזכרתי,
להם, אותם לא שכחתי,
להם, אשר מעולם לא הכרתי,
להם, אתם שנות נעורי עברתי —

לכל תושבי העירה הקטנה
שאבדו, בלא עקבות אחריהם השאירו,
רק צל מות במקומות שם חיים האירו.
להם, שלזכרם אור־נר העלינו

ביום ״אל מלא״ בכל בית כנסת,
ביום זוכר את שואת היהודים,
כנגדה יחויר גיהנום אפילו,
עומד תפוס זכרונות הנצול לבדו

ברחוב מילל יללת צופרים מכל עבר,
עומד וזוכ את קרוביו יקיריו,
זוכר השרופים כלם עלו בעשן,
רועד בסערו, סוער בזעמו.

בארצו שלו אז קופאת כל תנועה
בכל הרחובות, בדרכים כלן,
בבתי מושבים, בעורקי הכרך,
הלב כה יכאב אז, תדאב הנשמה.

ארץ ישראל זוכרת, מזכירה
לעולם כלו את אבדותיה,
ולעמה שלה תזכיר בכאבה
שיהודים הננו, שזו ה״אשמה״.

כחו של דוד יכריע כל גלית.
בכח השכל ובידנו העושה
נדביר העוני, נדביר יסורים,
לא עוד רוצחים, לא הורגים־בגז.

והיה אם ימות חף מפשע יהודי,
אחת היא היכן דמו ישפך,
רוצחו מן הדם לא ינקה,
כי בית־דין דין צדק עליו יוציא.

האשם ישפט לעיני העולם,
האשם כמו אייכמן יעלה לגרדום,
לא יאמר עוד "זה רצח? עליו לא ידעתי!"
לא יכסה כמו קין סם הבל אחיו.

לו שופך דם אדם בכל אתר בעולם
יבוא על ענשו הראוי לו...

We remember our fathers and mothers, our brothers and sisters and all our relatives who were destroyed by the hands of the wicked, for no transgression on their part.

We remember 01the souls of the brave, who gave their lives as martyrs and for the honor of man, and who died praying "SHMA ISRAEL"

We remember with a sense of bereavement and orphanhood — the holy and precious community of Podvolochiska and its surroundings. Their memory will never depart from our hearts.

May their souls rest in peace.

Although we have taken great care, errors may have occurred. We may have left out a name, not been accurate in a detail here and there, unwittingly hurt someone. We ask forgiveness of them.

The Committee for the Organization of ex-Citizens of Podvolochiska wishes to thank all those who contributed to the fulfillment of the desire to publish this book. We also wish to thank our compatriots abroad — the Organization of ex-Citizens of Podbolochiska in America — who helped us to establish a monument at Nachalat Yizhak, and who contributed to the publication of this book.

May this book be a source of support for the community of Podvolochiska.

The Editors

FORWARD

With awe and compassion, the Committee for the Organization of ex-Citizens of Podvolochiska presents the Podvolochiska Book to the ex-inhabitants of the town and the surrounding area.

This book is a collection of testimonies — most submitted in writing, some verbally — by the survivers of the town who saw it in its hour of greatness, and in its darkest moment. What they have remembered has, with much grief and sorrow, been recorded on these pages.

The different testimonies — there are those who want to give an objective account of the town and its history, who have tried, but failed to free themselves of their love and sorrow for the fate of this town — and there are those who are subjective from the start.

Together, these testimonies are a faithful expression of their awe at its splendour, and grief over its loss.

To the reader — visions of the town and its surroundings, images of the people living there and the turmoil they went through, and the events taking place in this thriving community until its destruction — all these will be unfolded. And in listening closely, the reader may discern voices rising from these pages, and the silence following the destruction.

The idea of publishing this book was raised as far back as the Sixties, but was delayed, for various reasons, for a long period of time. During the term of the present committee, which saw before it the choice

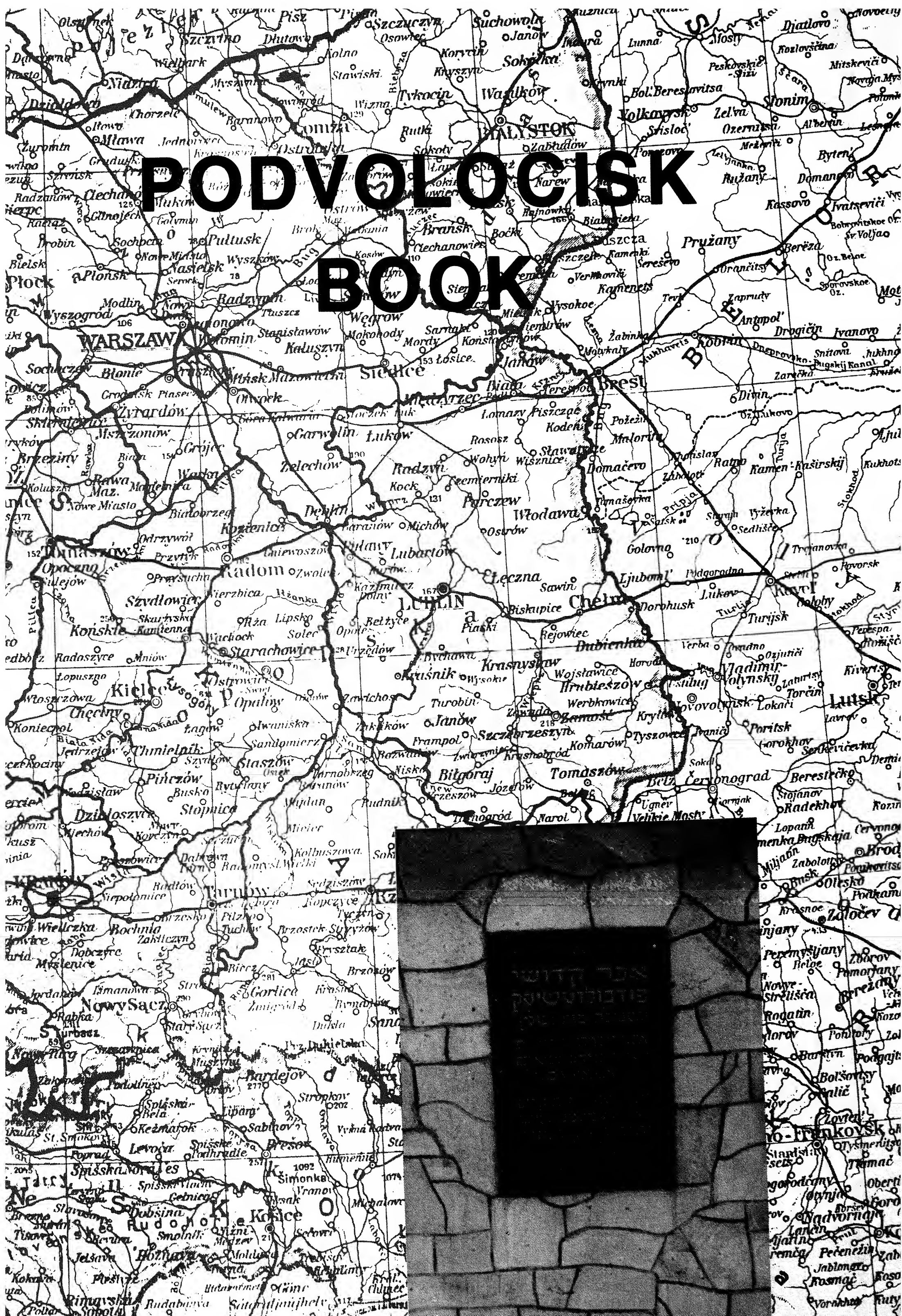
of now or never, it was decided to publish the book.

The arduous task of collecting andediting the material, taking it to press etc., was begun a long and complex process. And now, it is done, and the book is layed before you.

Many people have submitted material, expressed from the heart. There are those whose contribution is comprehensive, and others whose are less so. However, each is of great importance. The reader will no doubt observe that it is not the "inclination to write" that has motivated them to put their testimonies on these pages. Rather, it is their desire to consecrate a monument to their dear ones who are no more, to the whole community of Podvolochiska, which they loved so much.

THE BOOK OF PODWOLOCZYSKA AND ENVIRONMENT

PUBLISHED
BY PODWOLOCZYSKA COMUNITY
IN ISRAEL
HAIFA 1988

PODVOLOCISK
BOOK